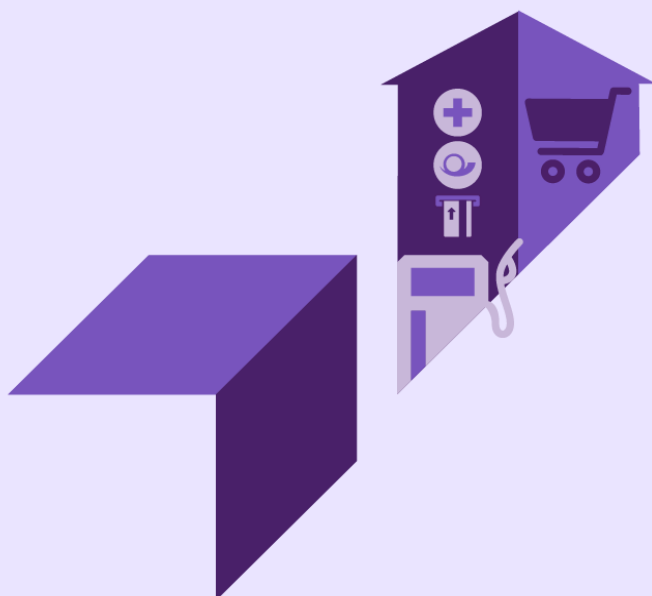

Tillgänglighet till grundläggande kommersiell service 2024

Rapport 0478

Förord

Med förändringarna i omvärlden har behovet av kunskap om grundläggande samhällsfunktioner i Sverige ökat. För att stärka Sveriges beredskap och förmåga att förebygga och hantera kriser måste ett stort antal aktörer samarbeta. När det gäller att förse samhället med grundläggande varor och tjänster som mat, drivmedel eller läkemedel behöver även företag tas med i arbetet för att hitta robusta lösningar.

Ett sådant samarbete mellan företag och olika offentliga aktörer finns redan när det kommer till arbetet för försörjning av grundläggande kommersiell service och tjänster. Under många år har Tillväxtverket, regioner, kommuner, näringslivet och civilsamhället samarbetat för att se till att kommersiell service finns i alla delar av landet. Även andra myndigheter som Post- och telestyrelsen, Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket samt Länsstyrelserna har kunskap och viktiga uppdrag för att säkra serviceförsörjningen i hela landet. Samtliga insatser är på så sett också en viktig del av regeringens regionala utvecklingspolitik och sammanhållna landsbygds politik som betonar vikten av service för likvärdiga möjligheter till att bo, leva och verka i hela landet.

I rapporten beskrivs och analyseras tillgång och tillgänglighet av grundläggande kommersiell service i olika delar av landet. Syftet är att ge en samlad bild på läget och utvecklingen för service som tillhandahålls av företag och andra privata organisationer. Till grundläggande service räknas dagligvarubutiker, post- och paketservice, apotek, betaltjänster och drivmedel. Fokus är på landets gles- och landsbygder, men analysen omfattar hela Sverige.

Rapporten ska ses som en del av Tillväxtverkets uppdrag att arbeta med kunskapsutveckling och lärande på området tillgänglighet till kommersiell och viss offentlig service och har utarbetats av Wolfgang Pichler och Elias Olofsson.

Elisabeth Backteman

Generaldirektör
Tillväxtverket

Karolina Windell

Enhetschef Kunskap och lärande
Tillväxtverket

Sammanfattning

Grundläggande service förknippas med välfärdsystemets tjänster. De ska vara av lika värde för invånare oavsett ålder, kön, ekonomiska förutsättningar eller bostadsort, vilket till viss del även gäller för grundläggande kommersiell service. Med omregleringen har tidigare statliga monopol och service som apotek och posttjänster blivit en del av marknader, vilket också medför att olika brister i tillgängligheten behöver hanteras på annat sätt när det kommer till offentliga insatser. Marknadsprinciper och en viss lokaliseringslogik lokalt bestämmer i hög grad utbudet och tillgängligheten till grundläggande kommersiella service. Målsättningen att alla ska ha god tillgång till kommersiell service behöver dock ses i ett bredare perspektiv som inkluderar företag och samhällsorganisationer samt kravet på en bättre beredskap i samhället i stort.

Olika drivkrafter och påverkansfaktorer bestämmer den långsiktiga utvecklingen av grundläggande kommersiell service lokalt. Ett förändrat befolkningsunderlag, flyttströmmar och förändringar i den lokala ekonomin påverkar också möjligheten för företag att driva ett serviceställe. Därtill kommer, precis som inom andra branscher och sektorer, svårigheter att hitta kompetent personal. Det hela överskuggas av digitaliseringens omvandlingskraft som ständigt förändrar detaljhandel och mycket av den grundläggande kommersiella servicen.

Förändringstrycket är stort på företag som står för den grundläggande kommersiella servicen i landet. I många gles- och landsbygder kan en låg lönsamhet och svårigheter att genomföra nödvändiga investeringar vara ett skäl att lägga ned butiken. Navet för en fungerande serviceförsörjning riskerar att upphöra med stora konsekvenser för lokalsamhället. Samtidigt finns även hopp om bättre service på sårbara platser runt om i Sverige genom den potential som digitaliseringen utlovar. Tillväxtverket menar att digitaliseringen förblir en viktig del av lösningen för landsbygdsbutikens framtid och lönsamhet.

Ett viktigt trendbrott är att antalet dagligvarubutiker inte längre minskar i samma takt som tidigare. I många län har antalet butiker till och med börjat öka något. Framför allt ökar antalet butiker utan fullsortiment och som ett nytt fenomen, antalet obemannade butiker. Relativt övriga butiker är obemannade butiker något vanligare på landsbygden, samtidigt som det är svårt att läsa ut en tydlig förändring utifrån den korta tid denna typ av butik har funnits. Stora tillgänglighetsskillnader finns kvar mellan län och olika typer av kommuner. Stabiliseringen av antalet butiker har dock inte fått genomslag i en förbättring av tillgängligheten överallt. Tvärtom har invånare i flertalet län fått det sämre och bara för sju län och i sex läns landsbygdskommuner utspritt över landet noteras en förbättring. I många kommuner är avstånden till den näst närmaste butiken stor. Det kan vara ett tecken på hög sårbarhet att förlora samhällsviktig service vid eventuella butiksnedläggningar. Det är också på sådana platser offentligt stöd till butiker gör mest verkan. Beräkningar visar att Tillväxtverkets och regioners stödinsatser säkrade 220 000 människors tillgång till butik.

Drivmedelsstationer visar på en relativ stabil utveckling de senaste åren, även regionalt. Nästan hela befolkningen har närmare än tio kilometer till närmaste drivmedelsstation. I de nordligaste länen och Gotland är avstånden ofta betydligt längre. Det finns dock ingen tydlig regional bild på förändringar. Att avstånden till näst närmaste drivmedelsstation är stora i många inlandskommuner behöver dock understrykas. En tredjedel av drivmedelsstationer har butik och ofta även andra

ombudsfunktioner. Vi anser att det är viktigt att se på konventionella drivmedelsstationers och laddningspoolers lokalisering tillsammans för att framtidssäkra försörjning med drivmedel och för att bibehålla synergier med annan kommersiell service.

Apoteksmarknaden har genomgått stora förändringar och förbättringar som dock inte nådde fram till alla delar av landet på samma sätt. En utveckling mot fler apotek har gynnat stora tätorter och sällan de delarna av landet med en svagare läkemedelsförsörjning. Det är främst apoteksombuden som ser till att försörjning med läkemedel når ut till mindre tätorter och landsbygder. Färre apoteksombud än tidigare försämrar befolkningens tillgänglighet direkt. Att antalet apoteksombud hos butiker minskar har att göra med att läkemedel kan skickas som paket via apotekens e-handel, men också med hur apoteken i närområdet utvecklas. Försvinner ett apotek kan också ombudsfunktionen påverkas. Det är positivt att tillgängligheten till apotek förbättrades i de flesta län, men för landsbygdskommuner i Dalarnas och Kalmar län framkommer en tydlig utveckling mot sämre tillgänglighet. Det visar sig också att utbudet av apotek i många kommuner redan i grunden är bristfällig vilket förstärker sårbarheten vid eventuella nedläggningar. Tillväxtverket noterar att det finns risker för en försämrad läkemedelservice i många landsbygder om apotek och indirekt även apoteksombud behöver läggas ned på grund av sämre lönsamhet.

En ökad e-handel ledde till fler paket och med det har också post-och paketmarknaden förändrats. Närheten till ett serviceställe där paket kan hanteras har på så sätt blivit viktigare för hushåll men också för företag. Antalet postombud har också ökat i de flesta län, men fram för allt sprider sig möjligheter att få ut paket från paketautomater snabbt. Landsbygder och mindre orter har dock inte på samma sätt erövrats av denna typ av paketservice. Det gör att postombud fortfarande står för huvuddelen av paketservicen i mindre tätorter och landsbygder ofta också kopplad till en bemannad butik. I flera län är avstånden till postombuden stora och tillgängligheten sämre, inte minst i landsbygdskommuner. Med få undantag har dock den geografiska tillgängligheten förbättrats i de flesta län och även för landsbygdskommuner. Tillväxtverket menar att förbättringen skulle kunna bli ännu större om paketautomater får större genomslag även på landsbygder.

Betaltjänster är en del av den grundläggande infrastrukturen för kommersiell service. Digitaliseringen ledde till svårigheter att hantera olika bankärenden med kontanter. Utan butiker skulle det emellertid vara svårt att ta ut kontanter på många platser i Sverige. Nya lagkrav har förbättrat situationen för företag och föreningar att hantera kontanter. Samtidigt kvarstår brister i tillgängligheten avseende dagskasseinsättning i stora delar av landet. Stora avstånd till betalförmedling bekräftar också länsstyrelsernas bedömning på stor brist på platser med möjlighet att betala räkningar med kontanter över disk.

Det finns påtagliga vinster för lokalbefolkningen och för företagen att samlokalisera dagligvarubutiker och drivmedelstationer med andra grundläggande service och ombudstjänster. Kortare resvägar och ett större flöde av kunder är två direkta effekter som gynnar landsbygdssamhällen. Generellt ökar också platsens attraktivitet. Vi vill understryka vikten av att fortsätta och utveckla det samarbete som redan görs mellan olika samhällsaktörer och Tillväxtverket för att lyckas med detta.

Innehåll

Förord	1
Sammanfattning	2
1 Bakgrund	6
2 Vad är service?	7
2.1 Offentlig och kommersiell service.....	8
2.2 Grundläggande service	9
2.3 Lokal service	10
3 Drivkrafter och påverkansfaktorer	12
3.1 Vilka faktorer finns bakom förändringarna?	12
3.1.1 Befolkningsunderlag lokalt	12
3.1.2 Befolkningsförändring	13
3.1.3 Hushållens inkomster och konsumtionsutrymmen	14
3.1.4 Konkurrens om arbetskraft	15
3.1.5 Konjunktorella faktorer och prischocker	15
3.1.6 Teknisk utveckling och digitalisering	16
3.1.7 Transport- och kommunikationsinfrastruktur	17
4 Grundläggande kommersiell service	18
4.1 Metoder	18
4.2 Dagligvaruhandeln	20
4.3 Drivmedel.....	31
4.3.1 Förändring över tid	31
4.3.2 Lokalisering av drivmedelsstationer.....	33
4.3.3 Tillgänglighet till drivmedelsstationer	34
4.4 Apotek	38
4.4.1 Förändring över tid	38
4.4.2 Lokalisering av apotek och apoteksombud	40
4.4.3 Tillgänglighet till apotek.....	41
4.5 Pakettjänster.....	46
4.5.1 Förändring över tid	46
4.5.2 Lokalisering av post- och pakettjänster.....	48
4.5.3 Tillgänglighet till post- och paketservice	49
4.6 Grundläggande betaltjänster.....	53

4.6.1	Förändring över tid	54
4.6.2	Lokalisering av betaltjänster	56
4.6.3	Tillgänglighet till grundläggande betaltjänster	57
4.7	Samordning av grundläggande kommersiell service	61
	Referenser	63
	Bilaga	66

1 Bakgrund

En god tillgång till såväl kommersiell som offentlig service är grundläggande för att det ska vara attraktivt att bo, leva och verka i alla delar av landet. Detta framgår av regeringens nationella strategi för hållbar regional utveckling i hela landet 2021–2030. Tillgång till olika servicetjänster och produkter är dessutom en förutsättning för näringslivets konkurrenskraft. Långa avstånd och ett begränsat befolkningsunderlag kan emellertid skapa problem för kommersiell service att klara sig ekonomiskt. Försvinner service i redan serviceglesa områden försämras därmed befolkningens tillgänglighet ytterligare.

För att stödja och förbättra kommersiell service i dessa geografiska områden har Tillväxtverket en rad uppdrag och uppgifter. Det handlar i stor utsträckning om att förmedla kunskap och att samordna och stödja de regionala aktörerna i deras arbete för att stärka förutsättningarna för en god tillgång till kommersiell service i alla delar av landet. På tillvaxtverket.se - [Service i landsbygder](#) - finns en sammanställning av Tillväxtverkets arbetsmetoder och stödinsatser. Tillväxtverket har dessutom ett regeringsuppdrag att tillhandahålla verktyg för att beskriva och analysera tillgänglighet till kommersiell service lokalt. Analysverktyget [Serviceanalys](#) används av handläggare regionalt för att planera stödinsatser, men fungerar också som datakälla i denna rapport.

Förutom Tillväxtverket har också andra statliga myndigheter uppdrag för att stödja kommersiell service i gles- och landsbygder. Vi kommer i rapporten både att hänvisa till och använda olika kunskapsunderlag från andra myndigheter och aktörer.

Rapporten har som syfte att arbeta fram fakta och kunskap om tillgänglighet till kommersiell service, vilket utgör ett underlag för aktörer på olika samhällsnivåer. Det är även en del av Tillväxtverkets återkommande uppgift att förmedla fakta och kunskap för hållbar tillväxt och utveckling i gles- och landsbygder, små- och medelstora städer, samt storstadsområden. Därtill ska Tillväxtverket även ta fram information om tillgänglighet till kommersiell och offentlig service för företag och medborgare i serviceglesa områden.

Fokus i denna rapport är på tillgänglighet till grundläggande kommersiell service. För kunskap om kommunal, regional och statlig service hänvisas läsaren i stället till kunskapsunderlag från andra myndigheter och organisationer.

2 Vad är service?

Det finns många olika sätt att beskriva och definiera service beroende på sammanhang och syfte. Innan vi kommer till analysen av grundläggande kommersiell service kan det vara bra att fråga sig vad som menas med service utifrån olika perspektiv. De verksamheter som står för kommersiell service genomgick som alla andra tjänster stora förändringar de senaste åren som är värt att belysa kort inledningsvis.

Ekonomer brukar se service som en tjänst som tillhör den delen av ekonomin som inte framställer varor. De senaste decennierna ökade andelen service eller tjänster i ekonomin både vad gäller antalet sysselsatta eller produktionsvärden. Tjänster och service blev därmed en viktig del för olika länders ekonomi.

Det är dock inte ens för ekonomer enkelt att avgränsa, mäta och analysera tjänster och service. Tjänster och service består av en mängd olika aktiviteter eller verksamheter, allt från företagsrådgivning till att leverera mat eller utföra vård. Oavsett tjänst eller service finns dock ett antal gemensamma karakteristika:¹

- Den viktigaste egenskapen har med *växelverkan* mellan konsument och producent att göra. Samtliga tjänster och serviceutbud bygger på en viss närvaro av producenter och konsumenter. Med andra ord kan tjänsten användas samtidigt som den produceras.
- Tjänster är också *immateriella* eftersom de inte är knutna till fysiska föremål utan är snarare abstrakta fenomen svåra att ta på som exempelvis juridisk rådgivning eller rådgivning i butik.
- Detta medför också att tjänster *inte kan lagras* då nyttan försvinner eller avtar med tiden.
- Det är också svårt att mäta kvalitet och *standardisera* tjänster och service eftersom det exempelvis ligger i medarbetarnas kontroll att hantera den konkreta handlingen som tjänsten eller servicen för med sig.

Med digitaliseringen och användning av artificiell intelligens behöver dock vissa karakteristika förmodligen ses i ett annat ljus.²

Utifrån dessa egenskaper föreslogs olika klassificeringar på tjänster och service.³ Tillväxtanalys använder sig exempelvis av fyra kategorier: kapitaltjänster som exempelvis uthyrning av bostäder; producenttjänster som bland annat omfattar konsulttjänster eller finansiella tjänster till företag; personliga tjänster med bland annat tjänster som utbildning, hemtjänst, hotell och restaurang; samt förmedlingstjänster som avser verksamheter som detaljhandeln.^{4,5}

¹ Bergström F (2012) Tjänstesektorn i Sverige och i andra länder. I Jordahl E (Ed). Den svenska tjänstesektorn. Studentlitteratur.

² Handelns forskningsinstitut (HUI). [Hur kommer AI att påverka detaljhandeln?](#) Spaning, 30 juni 2023.

³ Vinnova (2008). Tjänster och relaterade begrepp.

⁴ ITPS (2008). Näringslivets tillstånd 2008. Sida 25.

⁵ Tillväxtanalys (2010). Tjänstesektorns storlek. WP 2010/14.

Det som kallas för kommersiell och offentlig service återfinns i kategorierna personliga- och förmedlingstjänster. Förenklat handlar det om en tjänst och service som riktar sig mot varor (exempelvis livsmedel och drivmedel) eller om tjänster som utförs direkt mot en person (exempelvis utbildning, matförsäljning i en restaurang eller rådgivning i ett apotek). Många av dessa regleras på marknaden, andra samhällsviktiga tjänster och serviceutbud är bara delvis eller inte alls del av marknaden och utförs därmed i offentlig regi.

2.1 Offentlig och kommersiell service

Kommersiella aktörer har som syfte att tjäna pengar på vad de kan producera och sälja i form av varor och tjänster. Den offentliga servicen (och även den ideella) har däremot allmännyttan i fokus och finansieras därför med offentliga medel utifrån politiska beslut och demokratiska processer.

I och med omregleringen har stora delar av den offentliga sektorn öppnats upp för privata aktörer. Det finns idag privata, vinstdrivande verksamheter inom många tidigare rent statligt eller kommunalt utförda uppgifter. Exempel på detta är skola, apotek, post eller fordonsbesiktning. Syftet med omregleringen var att uppnå bättre konkurrens, högre tillväxt och inte minst lägre kostnader för konsumenterna.⁶ Det finns visserligen många restriktioner och regler kvar inom de flesta av dessa verksamhetsområden och branscher, men i grunden skapade omregleringen marknader med nya spelregler för att tillgodose behov och efterfråga.

Med omreglering fick också flera privata aktörer och företag finansiering och finansiellt stöd. Förutom offentlig finansiering av exempelvis företagsägda skolor och vårdcentraler finns också sedan tidigare stöd till exempelvis livsmedelsbutiker i serviceglesa områden. För att förhindra att konkurrensen snedrivs finns emellertid strikta EU-regler som värnar om Europas inre marknad. Utifrån uppenbarliga svårigheterna hos medlemsländerna att hantera frågor relaterad till privata aktörer på delvis offentligfinansierade marknader arbetade den europeiska kommissionen fram ett ramverk för att få klarhet i vad som menas med service och tjänster av allmänt intresse.⁷ Förhoppningar var att få bättre samsyn på frågan bland medlemsländerna, att undvika regelvidriga offentliga stöd, samt förbättra tillgång och kvalitén av grundläggande service. I korthet kom kommissionen fram till följande klassificering:

1. **Icke-ekonomiska tjänster**, till exempel polis, domstol och obligatoriska socialförsäkringssystem, omfattas inte av någon särskild EU-lagstiftning och ingår inte i den inre marknaden.
2. **Tjänster av allmänt ekonomiskt intresse**, är grundläggande tjänster som utförs mot betalning, till exempel posttjänster. Dessa tjänster omfattas av EU:s regler för konkurrens för den inre marknaden. Det kan dock finnas undantag från reglerna om det är nödvändigt för att skydda allmänhetens tillgång till grundläggande tjänster.

⁶ Ottosson J Andersson-Skog L (2013). Stat, marknad och reglering i historiskt perspektiv. Konkurrensverket.

⁷ European Commission (2011). A quality Framework for Services of General Interest in Europe. COM(2011) 900 final.

3. **Sociala tjänster av allmänt intresse**, tillgodoser utsatta människors behov och baseras på principerna om solidaritet och lika tillgång. De kan vara av ekonomisk eller icke-ekonomisk karaktär. Exempel är system för social trygghet, arbetsförmedlingar och subventionerat boende.
4. **Ekonomiska tjänster** och service som inte omfattas av en av definitionerna ovan.

För den kommersiella service som beskrivs i rapporten bör punkterna två och fyra vara träffande, vilket innebär att avsteg från regelverket för den inre marknaden bara kan göras undantagsvis. Det som avses som sociala tjänster är i regel omsorgstjänster som regleras i lag eller andra författningar i Sverige.⁸ Dessa är till stor del service och tjänster som produceras inom ramen för kommuners och regioners uppdrag. Ur ett europeiskt perspektiv kan dessa serviceområden emellertid i huvudsak vara en nationell angelägenhet, med en centraliserad förvaltning. Det finns således stora valmöjligheter för Sveriges kommuner och regioner att tillämpa ändamålsenliga lösningar för denna typ av service.⁹

En rimlig tolkning av termen offentlig service kan således ta sin utgångspunkt i tidigare offentliga monopol. Exempelvis den inom läkemedelsförsäljning samt post- och paketservice. Det ingick bland annat i det statliga monopolbolagets uppdrag att värna om en god tillgänglighet i hela landet. Med omregleringen har tidigare offentliga service blivit en del av marknader vilket också medför att marknadsmisslyckanden behöver hanteras på annat sätt.

2.2 Grundläggande service

Det finns ingen samsyn om vilka tjänster och service som ska ses som grundläggande i ett internationellt perspektiv. I Sverige är begreppet framför allt förknippat med välfärdssystemets tjänster till medborgare som enligt ansvarskommittén skall vara av lika värde för alla medborgare oavsett ålder, kön, ekonomiska förutsättningar eller bostadsort.¹⁰ Det innebär att grundläggande service framför allt ses som skillnader och variationer i utförande av ett gemensamt uppdrag och service till befolkningen.

Samma resonemang gäller även för grundläggande kommersiell service även om det idag snarare ses som ett marknadsmisslyckande än ett politiskt misslyckande. Skillnader i utbud och tillgänglighet till olika kommersiella serviceformer är en del av den regionalpolitiska problemformuleringen sedan åtminstone 1970-talet. Då omfattade ett fullgott serviceutbud på en ort med viss storlek inte mindre än 20 olika privata och offentliga servicefunktioner. Det kan jämföras med fem grundläggande kommersiella serviceutbud idag och här i rapporten.¹¹ I en nordisk studie om essentiell landsbygdsservice definieras dessa som servicefunktioner kopplade till klimatanpassning, blåljusverksamhet och civilförsvar, utbildning och

⁸ Skatteverket - [Vilka tjänster och aktörer omfattas av undantaget?](#) Besökt 2023-12-15.

⁹ Madell T (2011). Tjänster av allmänt intresse – ett svenskt perspektiv. SIEPS

¹⁰ Ansvarskommittén (2007). Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft. Slutbetänkande, SOU 2007:10, s 79

¹¹ Service i glesbygd. Slutbetänkande, SOU 2015:35

barnomsorg, samt fysisk och digital infrastruktur.¹² För en uppföljning av statlig närvaro och service i länen hänvisas till Länsstyrelsernas rapport.¹³

I samband med coronapandemin och det förändrade säkerhetsläget i omvärlden fick även beredskapsfrågan förnyad aktualitet. Med det blev det också nödvändigt att avgränsa och definiera viktiga samhällsfunktioner.¹⁴ Enligt Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) är samhällsviktig verksamhet sådan som avser verksamhet, tjänst eller infrastruktur som upprätthåller eller säkerställer hälsofunktioner som är nödvändiga för samhällets grundläggande behov, värden eller säkerhet. På listan över samhällsviktiga funktioner finns bland annat verksamheter som livsmedelsbutiker, läkemedelsförsörjning, betalningsförmedling och postservice, det vill säga verksamheter i fokus även för regional- och landsbygdspolitiken, samt för denna rapport.

Beroende på tidpunkt och sammanhang kan grundläggande service definieras på olika sätt. Skillnader i servicenivån mellan exempelvis kommuner och regioner kan ses som ett tecken på att välfärden inte är likvärdig. Visserligen behöver det inte vara så och skillnader kan vara i linje med medborgarnas önskningsar. Dock kan skillnader och variationer vara viktiga utgångspunkter för analyser och som grund för eventuella åtgärder. En allmän målsättning, till exempel att alla ska ha rätt till en likvärdig service, kan med andra ord inte vara liktydigt med att alla ska ha samma serviceutbud oavsett var man bor. Det är inte heller så att det som vid en viss tidpunkt kan uppfattas som bristande likvärdighet också behöver vara det i ett längre tidsperspektiv. Det vill säga, eventuella skillnader behöver alltid nyanseras och ses i sitt sammanhang.¹⁵

2.3 Lokal service

Som det nämndes tidigare utförs tjänster och service i huvudsak genom personlig kontakt mellan utförare och mottagare. Den tekniska utvecklingen och digitaliseringen förändrade dock situationen i grunden, vilket medförde förändringar i skepnad och utförande för vissa tjänster. I stor utsträckning konsumeras dock fortfarande tjänster och service på ungefär samma sätt, det vill säga på plats i butiker och andra serviceställen, även om vissa moment utförs på ett annat, kanske mer effektivt och digitalt sätt.

Antal och lokalisering av service och tjänster beror framför allt på hur frekvent dessa efterfrågas. Är efterfrågan för låg kan det medföra att företag som tillhandahåller tjänster inte går runt, alternativt att offentliga kostnader blir oproportionerligt stora och svåra att motivera. Är efterfrågan i stället större finns också utrymme för fler liknande serviceställen, exempelvis flera olika livsmedelsbutiker, möbelaffärer eller apotek.

Eftersom människor inte alltid är beredda att betala hur mycket som helst för att få tillgång till olika tjänster och service finns också en yttre geografisk gräns på efterfrågan. På grund av sjunkande transportkostnader över tid ökade emellertid

¹² Slätmo E, et al (2022). Essential rural services in the Nordic Region - Challenges and opportunities. Nordregio, Report 2022:01.

¹³ Länsstyrelserna (2023). Kartläggning av statlig närvaro och service 2023.

¹⁴ MSB (2021). Lista med viktiga samhällsfunktioner – utgångspunkt för att stärka samhällets beredskap. Reviderad oktober 2023.

¹⁵ SKR (2022). Nationell likvärdighet och kommunalt självstyre.

räckvidden för att komma åt olika tjänster och service längre bort. Men, är avståndet för långt kommer tjänsten eller service ändå inte efterfrågas eller utnyttjas.

En konsekvens av detta är att tjänster och service ofta lokaliseras centralt till orter och städer för att på så sätt nå så många som möjligt även i det kringliggande omland och landsbygder. Större orter har därför också flera och mer specialiserade tjänster och serviceformer än mindre orter. Genom samlokalisering på samma ort kommer även andra gynnsamma mekanismer i spel. Hela systemet av lokaliseringsmekanismer och marknadsantaganden återges i den så kallade centralortsteorin som används fortfarande inom den fysiska planeringen när det kommer till underlag för olika lokaliseringsbeslut.^{16,17,18}

Eftersom alla tjänster och all service är föremål för en viss lokaliseringslogik, samt har begränsningar i räckvidd, kan det uppstå situationer där platser är underförsörjda med tjänster och service. Fenomenet kan finnas både i städer och i gles- och landsbygder. Emellertid är det oftast på gles- och landsbygden som konsekvenserna för befolkningen är större, detta till följd av brist på alternativ samt långa avstånd. I samband med grundläggande service pratas det därför också om serviceglesa områden.

¹⁶ Amcoff J et al (2015). Detaljhandelns förändrade geografi. Working Papers in Geography 2015:1. Kulturgeografiska institutionen. Uppsala Universitet.

¹⁷ Wikman P (2019). Kulturgeografien tar plats i välfärdsstaten. Avhandling, Uppsala universitet.

¹⁸ Wiberg J (2020) Centralitet, centralort och centralplats, diskursens förgreningar. META Historiskarkeologisk tidskrift. Lund universitet.

3 Drivkrafter och påverkansfaktorer

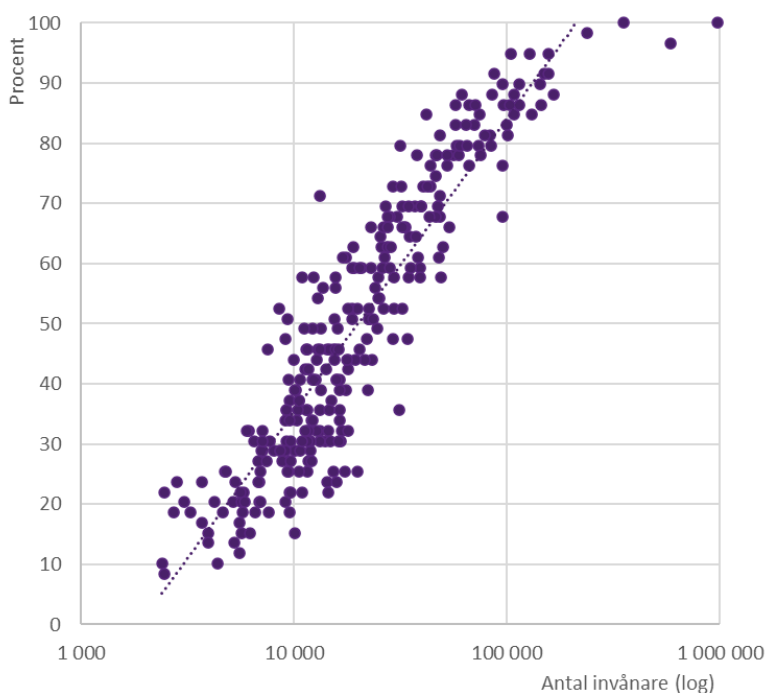
3.1 Vilka faktorer finns bakom förändringarna?

Lokal service är enligt definitionen ovan verksamheter som rymmer försäljning av varor i butik eller fasta anordningar såsom vid drivmedelsstationer. Det finns emellertid en rad olika drivkrafter som påverkar det kommersiella serviceutbudet lokalt. Bland annat påverkas lokalt utbud och efterfrågan av den tekniska utvecklingen och digitaliseringen, nya affärsmodeller, urbaniseringen och befolkningens socioekonomiska sammansättning samt förändringar i beteenden och värderingar.

I kapitlet här belyses kortfattad ett antal sådana faktorer som kan tänkas driva på förändringar inom serviceutbudet lokalt. Vi beskriver först några faktorer som påverkar efterfrågan och sedan faktorer som förändrar utbudet och lokaliseringen av den lokala servicen.

3.1.1 Befolkningsunderlag lokalt

I grunden visar den lokala servicen samma geografiska spridning som befolkningen. Varje service eller tjänst förutsätter dock ett visst kundunderlag för att vara ekonomiskt hållbar. Därför finns också på flera platser service som livsmedelsbutiker, grundskolor eller apotek medan service som beklädnadshandel, hemutrustning eller tandvård ofta är mer koncentrerad till vissa platser och större orter.

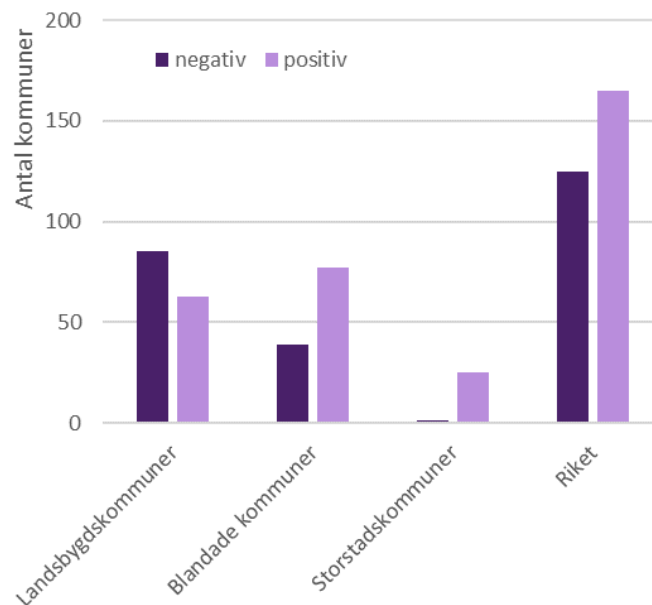
Figur 1 Andel branscher i kommuner av samtliga 59 möjliga detaljhandelsbranscher och befolkningsstorlek i kommuner, 2022

Källa: SCB

Det är ett faktum att befolkning i Sverige är mycket ojämn fördelad regionalt, lokalt samt mellan städer, orter och landsbygder. Geografiska förutsättningar är således en viktig faktor för lokalisering av olika typer av service. Över tid sett är dock sådana geografiska strukturer och bosättningsmönster relativt stabila och trögrörliga trots befolkningsförändringar. På så sätt har geografin en stabiliserande effekt på servicelokalisering samtidigt som den också ger upphov till specifika förutsättningar och villkor för lokalisering av lokal service.

3.1.2 Befolkningsförändring

Utbudet av lokal service är proportionellt med befolkningsunderlaget. Således borde, allt annat lika, befolkningsförändringar vara en given förändringsfaktor på lokal service. Minskar befolkningen och därmed kundunderlaget ökar förändringstrycket på de företag och organisationer som tillhandahåller lokal service, vilket medför en ökad risk till försämrat serviceutbud. Tvärtom borde en växande befolkning underlätta för befintlig service och för nyetableringar.

Figur 2 Framskrivning av folkmängd, antal kommuner med positiv respektive negativ befolkningsutveckling efter kommuntyp, 2022 – 2030

Källa: SCB

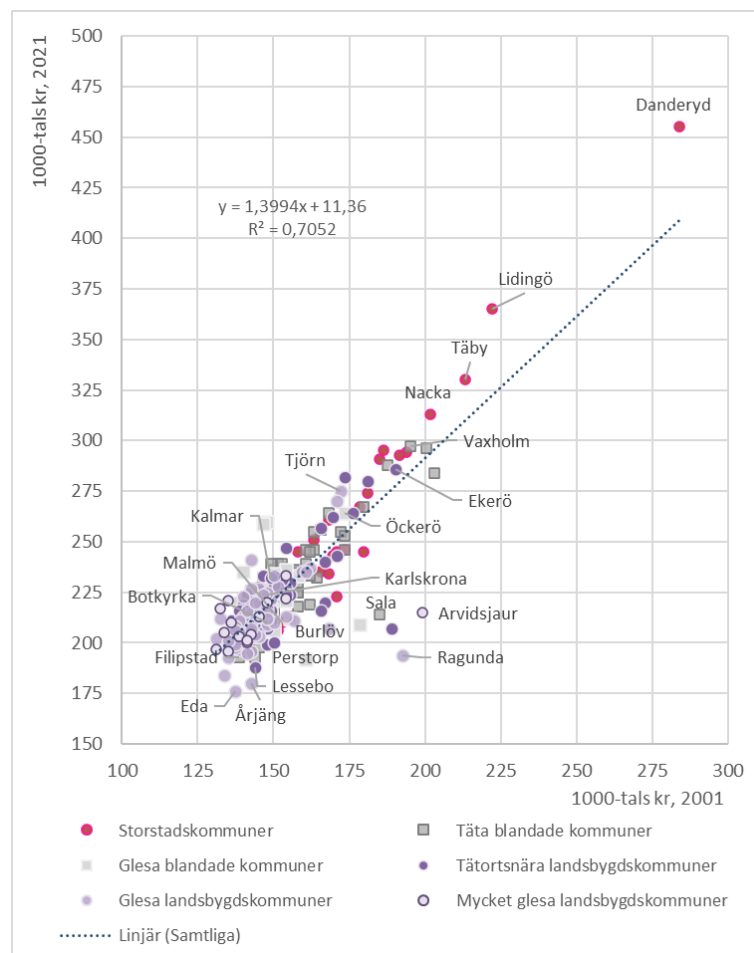
Urbanisering är den huvudsakliga trenden globalt och så även i Sverige. Befolkningen i storstäderna och större städer växer medan många andra områden i Sverige uppvisar en minskande folkmängd. Bakom sådana övergripande utvecklingsmönster döljer sig naturligtvis många avvikelser i den ena eller andra riktningen som gör det svårare att se tydliga statistiska samband mellan lokal service och befolkningsutveckling. På många håll i landet kommer det också till säsongsmässiga förändringar i befolkningsunderlaget på grund av besökare för turistiska ändamål eller fritidsboende som påverkar utbudet av lokal service.¹⁹

¹⁹ Marjavaara R et al (2019). Från sommarnöje till Airbnb: en översikt av svensk fritidshusforskning. I Wall-Reinius, Heldt Cassel, turismen och resandets utmaningar, svenska sällskapet för antropologi och geografi.

Befolkningsförändringar har många olika demografiska orsaker, inte minst flyttningar. Med flyttningar ändras inte bara lokala samhällens genomsnittsalder eller sammansättning utan också andra socioekonomiska faktorer som utbildnings- och inkomstnivå. I takt med att den socioekonomiska prägeln i ett område förändras ändras också efterfrågan, och på sikt även utbudet av lokal service.²⁰

3.1.3 Hushållens inkomster och konsumtionsutrymmen

En över tid större välfärd skapar också möjligheter att öka den privata konsumtionen av lokal service. I genomsnitt har hushållen i hela landet fått det bättre under de senaste två decennierna. Det är dock ett väl känt faktum att förbättringarna inte nått alla samhällsgrupper och delar av landet.²¹ I kommuner som Ragunda, Arvidsjaur, Nordmaling eller Sala har den genomsnittliga disponibla inkomsten endast förbättrats marginellt. Gränskommuner som Eda och Årjäng redovisar låga inkomster, men statistiken färgas av att arbetsinkomster från grannländer inte nödvändigtvis tas med. Skillnader är stora mellan olika kommuner i landet, men också stora mellan olika kommuner inom samma kommuntyp.

Figur 3 Hushållens disponibla inkomster per invånare och kommun, år 2001 och år 2021 (fasta priser, 2021=100)

Källa SCB/Regionräkenskaper

²⁰ Tillväxtverket (2022). Tillstånd och trender för regional utveckling 2022

²¹ Långtidsutredning (2019). Huvudbetänkande av Långtidsutredningen 2019. SOU 2019:65

Exempelvis i Stockholms län där invånare i Danderyds kommun har en mer än dubbelt så hög disponibel inkomst än invånare i Botkyrka kommun. Stora skillnader mellan olika kommuner och platser finns inte bara i storstadsregioner utan också i andra län och kommuntyper.

Hushållens konsumtionsutrymme begränsas emellertid av boendeutgifter som i regel är högre i storstäder. Även om det innebär mindre stora skillnader indikerar statistiken från SCB²² att regionala skillnader inte försvinner helt. Tvärtom finns skillnaderna i stor utsträckning kvar och har dessutom ökat under det senaste decenniet. Stora och ökande skillnader i hushållens konsumtionsutrymmen mellan och inom olika regioner bör således ses som en avgörande drivkraft för lokal service i olika delar av landet.

3.1.4 Konkurrens om arbetskraft

Trots strukturomvandling och medföljande rationaliseringar samt en minskad efterfrågan under coronapandemin har behovet av arbetskraft och kompetens inte minskat över tid hos företag verksamma inom branscher för lokal service. Tvärtom finns det ett stort behov av kompetent arbetskraft inom kommersiell och offentlig service i hela landet.^{23,24} När ett ökat konsumtionsutrymme leder till en större efterfråga på varor uppstår också en konkurrenssituation mellan olika företag, branscher och privata och offentliga verksamheter att hitta kompetens. Högre löner och bättre arbetsvillkor eller sänkta krav är några av de möjligheterna för arbetsgivare att matcha problemet.

Framtidsbedömningar ser ett växande behov inom området vård- och omsorg och lärare, medan efterfrågan på arbetskraft med handels- och administrativa utbildningar snarare ses som i balans i stora delar av landet förutom utbildningar såsom receptarieutbildning (en del av detaljhandeln) enligt Trender och Prognoser 2023.²⁵

3.1.5 Konjunktorella faktorer och prischocker

Prischocker på elmarknaden och ökade drivmedelspriser i samband med Rysslands krig mot Ukraina visade också på hur externa omvärldsfaktorer snabbt påverkar både hushåll och lokal service, inte minst detaljhandeln.²⁶ Därtill har inflationen och räntehöjningar även minskat hushållens konsumtionsutrymme. Viss lokal service, såsom sällanköpshandeln, påverkas dock främst av konjunktorella förändringar. Enligt branschorganisationen Svensk handel präglas detaljhandel av osäkerhet och oro de senaste åren.²⁷

²² SCB Hushållens ekonomi (HEK), statistikdatabasen

²³ Tillväxtverket (2020). Landsbygders kompetensförsörjning. Dnr Å 2019-1134.

²⁴ Svensk Näringsliv, Kompetensförsörjning avgörande för handelns framtid, Nyhet, 14 december 2022.

²⁵ SCB (2023). Trender och Prognoser 2023.

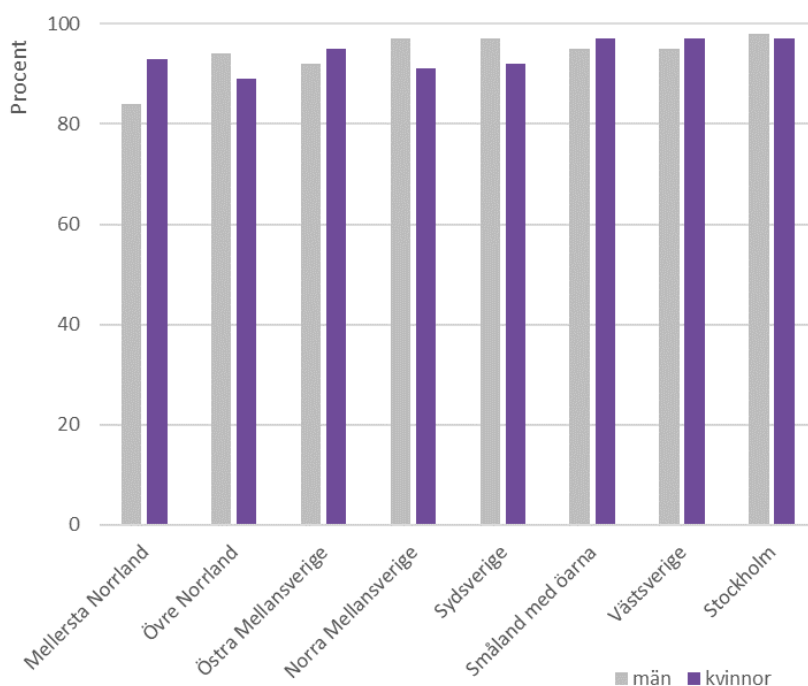
²⁶ Hagberg J et al (2023). Konsumtionsrapporten 2023. Centrum för konsumtionsforskning. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

²⁷ Svensk handel (2023). Läget i handel 2023 – 2023 års rapport om branschens ekonomiska utveckling.

3.1.6 Teknisk utveckling och digitalisering

Tekniska uppfinningar och innovationer ändrar ständigt våra sociala, organisatoriska och ekonomiska aktiviteter. På samma sätt som bilen förändrade städernas utseende, samt hur och var vi handlar, har digitaliseringen gjort detsamma de senaste decennierna. Det finns få samhällsområden där omvandlingen går lika snabbt som på marknaden mot slutkonsumenten.

Omvandlingen kräver dock både förändringsbenägna kunder och företag, men även en gemensam infrastruktur som möjliggör omställningen. Användning av internet kan ses som en övergripande indikator på den tekniska utvecklingen och digitaliseringen i ett land. Inom loppet av två decennier har nästan hela Sveriges befolkning skaffat sig tillgång till internet. Tillgång och användning av tekniken avspeglas också i internationella mätningar som EU:s Digital Economy and Society Index (DESI) där Sverige ofta ligger i tätgruppen. Som så ofta finns stora regionala skillnader även på detta område. Tillgången till internet i hemmet är 10 procentenheter lägre i mellersta Norrland jämfört med Stockholm. För män är skillnaden mellan dessa regioner 14 procentenheter.

Figur 4 Tillgång till internet i hemmet efter regioner, 2022
Källa: SCB/it-statistik

I detta sammanhang är också befolkningens tillit till kontantlös betalning viktigt. I inget annat land inom Europa är betalningen utan kontanter så utbredd som i Sverige, Norge och Danmark. Enligt en enkät från Riksbanken använde bara 8 procent av konsumenterna kontanter vid sitt senaste inköp. Andelen är något högre för äldre kvinnor och i glesbygder där andelen äldre ofta är högre. Det är också äldre som är mest negativa till att kontantanvändningen minskar, men i praktiken minskar kontantanvändningen även i denna grupp.²⁸ Det kan tilläggas att enligt

²⁸ Riksbanken (2022). Betalningsrapport 2022.

uppgifter från butikskedjorna, så betalar kunder med utländsk bakgrund oftare med kontanter.

Förändrade betalningsmöjligheter vid inköp av varor och tjänster är bara en del av teknikdrivna förändringsprocesser inom detaljhandeln. Även annan informationsteknik har lett till effektivisering av inköp och försäljning av varor samt en förbättrad kundgruppsanpassning. Teknikutveckling ger således ständigt nya uppslag på nya affärsmöjligheter där logistiksystem är en central byggsten.

Med möjligheten att skapa komplexa logistiksystem har också nya former av stor butikshandel, ofta som en del av en butikskedja, fått genomslag. Fenomenet finns också inom specialbutiker på olika områden inom data, elektronik eller hushållsvaror. Inom livsmedelshandeln är filialhandeln den dominerande formen för butiker, oberoende ägandeförhållanden. Butikskedjor har generellt bättre möjligheter än enskilda handlare att utnyttja stordriftsfördelar för exempelvis inköp, distribution och marknadsföring. Detta stämmer i ännu högre grad när det kommer till e-handeln.²⁹ För den fysiska butiken innebär olika omställningar höga investeringskostnader och ekonomiska risker. Företag i landsbygder har generellt sett lägre användning av digitala lösningar, men behovet av digitalisering kan vara olika för olika branscher.³⁰ Inom dagligvaruhandeln är det förmodligen de minsta butikerna som har svårast att implementera olika digitala lösningar.

3.1.7 Transport- och kommunikationsinfrastruktur

En effektiv transportinfrastruktur är en förutsättning för att få en fungerande lokal service. Det gäller både transport av varor till butiken eller paketutlämningsstället samt kundens färd. Dessutom behövs också en fungerande digital infrastruktur för att få olika tekniska system och framför allt e-handeln att fungera.

Att ha tillgång till bredband med hög kapacitet är numera lika viktigt som övrig transportinfrastruktur för att få del av olika service och tjänster.³¹ Utbyggnaden av bredband är på en relativt hög nivå i alla delar av landet även om det finns områden och regioner med en lägre utbyggnadsgrad. Befolkning har i regel bättre uppmätt tillgång än företag (arbetsställen), vilket kan förklaras med att företag ibland väljer bort kostnaden för den digitala infrastrukturen.³²

Övergången till ett samhälle med låga koldioxidutsläpp för också med sig förändringar viktiga för den lokala servicen. Bland annat kan ökade transportkostnader samt stigande energipriser ha en direkt inverkan på vilka servicetjänster som erbjuds.³³ Dock kan även förändrade värderingar och beteenden hos yngre konsumentgrupper medföra stora förändringar i vilken typ av service som efterfrågas lokalt.

²⁹ Handelsrådet (2019). E-handels lokala närvaro.

³⁰ Tillväxtverket, [Mikro- och småföretag i landsbygder är mindre digitaliserade](#). Besökt 2024-03-011

³¹ Regeringskansliet (2016). Sverige helt uppkopplad 2025 – en bredbandsstrategi.

³² Post- och telestyrelsen (2023). PTS mobiltäcknings- och bredbandskartläggning 2022.

³³ SCB (2023). Svagare lönsamhet i dagligvaruhandeln. I Sveriges ekonomi – statistiskt perspektiv.

4 Grundläggande kommersiell service

En god tillgång till såväl kommersiell som offentlig service är grundläggande för att det ska vara attraktivt att bo, verka och leva i alla delar av landet. Tillgänglighet till olika typer av service är en förutsättning för näringslivets konkurrenskraft. Gles- och landsbygder med långa avstånd och ett begränsat befolkningsunderlag har dock ofta utmaningar att tillhandahålla olika typer av service.

Med utgångspunkt i den tidigare beskrivningen av drivkrafter och påverkansfaktorer kommer kapitlet här innehålla en fördjupad analys av grundläggande service – dagligvarubutiker, drivmedel, apotek, paketservice samt betaltjänster. För varje serviceslag beskrivs, utifrån tillgängliga fakta, förändringen över tid, lokalisering samt befolkningens tillgänglighet för respektive service.

4.1 Metoder

Data och beräkningar i rapporten kommer från Tillväxtverkets verktyg Serviceanalys. Verktøget tillhandahåller funktioner för att visualisera och analysera tillgängligheten till olika servicetyper. Serviceanalys är ett webbaserat geografiskt analysverktyg som Tillväxtverket tillhandahåller till regioner, länsstyrelser, kommuner och andra offentliga aktörer. Verktøget innehåller geografiskt högupplösta data för hela landet som möjliggör analyser och statistikuttag oberoende av administrativa gränser. I analysverktyget går det att visualisera tillgängligheten för olika serviceplatser och kan också användas för att följa utvecklingen över tid.

Olika servicetyper

Serviceanalys definierar servicetyper enligt följande:

Dagligvarorbutiker - Butiker för försäljning av konsumtionsvaror såsom livsmedel och hygienartiklar. Här ingår både bemannade och obemannade butiker. Dagligvarubutikerna delas även upp i fullsortiment och ej fullsortiment. Ej fullsortimentsbutiker är generellt mindre butiker med mindre utbud av varor, eller säsongsbutiker. Själva uppdelningen mellan fullsortiment och ej fullsortiment är främst användbar för dig som arbetar med driftsstöd till butiker. Dataleverantör: Delfi Marknadspartner AB.

Postkontor eller postombud för paketutlämning. Här ingår paketombud (som erbjuder in- och utlämning av paket och annan postrelaterad service), utlämning (mer begränsad service än hos paketombud), företagscenter och paketautomater. Dataleverantör: Post- och Telestyrelsen.

Apotek och apoteksombud för utlämning av receptbelagda läkemedel. Här ingår öppenvårdsapotek och apoteksombud. Läkemedelsverket och Apoteket AB.

Drivmedelsanläggningar. Här ingår de anläggningar där man kan tanka personbil med blöta drivmedel. Dataleverantör: Publicerade uppgifter från större aktörernas webbplatser samt i dialog med användare på regionerna.

Kontantuttag - Platser för uttag av kontanter i svenska kronor. Här ingår uttagsautomater, uttag på bankkontor och uttag hos ombud. Dataleverantör: Huvudmännen lämnar uppgifter till Tillväxtverket i ramen för ett uppdrag kring kontanttjänster.

Dagskasseinsättning - Platser för insättning av kontanter för företag och föreningar. Här ingår insättning på bankkontor, insättningsautomater, serviceboxar och insättning hos ombud. Dataleverantör: Huvudmännen lämnar uppgifter till Tillväxtverket i ramen för ett uppdrag kring kontanttjänster.

Betalningsförmedling - Platser för betalning av räkningar. Här ingår betalning via bankkontor med kontanter, betalning via bankkontor med konto/kort samt betalning via ombud. Dataleverantör: Huvudmännen lämnar uppgifter till Tillväxtverket i ramen för ett uppdrag kring kontanttjänster.

Beräkning av tillgänglighet

Beräkningarna görs på vägvstånd och baseras på geodata, det vill säga befolkningsdata i rutor med 250 meters upplösning³⁴ samt det digitala vägnätet från den Nationella Vägdatabasen (NVDB). Modellen utvecklades på Tillväxtverket och beräknar för varje befolkningsruta ett avstånd till närmaste målpunkt, till exempel en drivmedelsstation. Genom att använda befolkningsrutor i beräkningarna blir analysen oberoende av administrativa gränser. Beräkningarna görs på kortaste vägvstånd från befolkningsrutor till olika målpunkter. För att göra resultaten relevanta i olika policyprocesser görs dock aggregeringar till administrativa indelningar som län eller kommuner. I rapporten här används avståndsklasser, medelavstånd och medianavstånd.³⁵³⁶

Avståndsklasser används för att redovisa antal eller andel invånare i ett län inom eller mellan ett visst avståndsintervall.

Medelavstånd är ett statistiskt mått som beräknas genom att dela summan av samtliga rutors produkter mellan befolkning och beräknat vägvstånd till en målpunkt inom ett område med områdets befolkning totalt.

Medianavståndet är ett statistiskt mått på ett avståndsvärde, för en efter avstånd ordnade befolkningsrutor, där befolkningen i ett område, exempelvis en kommun, delas i två lika stora delar.

Kommuntyper

Vi använder oss av Tillväxtverkets indelning av kommuntyper i städer och landsbygder för att illustrera skillnader inom länen. Indelningen bygger på befolkningens fördelning mellan tät- och glest befolkade områden inom en kommun samt befolkningens avstånd till större tätorter. Indelningen har en hierarkisk uppbyggnad som gör det möjligt att välja mellan en finare sortering på sex kommuntyper eller, som i rapporten här, en grövre indelning på tre kommuntyper. En närmare beskrivning av kommuntyper finns på tillvaxtverket.se.³⁷

³⁴ SCB - [Geodata](#), besökt februari 2024.

³⁵ Det finns många olika sätt att beskriva geografisk tillgänglighet men inte utan vissa utmaningar och svårigheter. En översikt på frågor kring geografisk tillgänglighet finns i skriften:

Larson A et al (2014). Geografisk tillgänglighet, definitioner, operationalisering och praktik. Handelshögskolan. Göteborgs Universitet.

³⁶ Trafikanalys (2021), Geografiska tillgänglighetsanalyser – en metodbeskrivning. PM 2021:9

³⁷ [Städer och landsbygder - Tillväxtverket \(tillvaxtverket.se\)](#)

4.2 Dagligvaruhandeln

Att ha en dagligvarubutik i närhet visade sig vara av stor betydelse för befolkning under coronapandemin. När risken för smittspridningen ökade och medborgarna uppmanades att undvika större folksamlingar och resor blev också vikten av en lokal försörjningsinfrastruktur tydlig. Möjligheten att köpa mat och andra förnödenheter, att hämta ut läkemedel och paket visade sig vara mer än uppskattad i ett läge när hemmet för många även blev en arbetsplats.

Butiken var dock redan innan pandemin ett viktigt nav för olika serviceformer på många platser runt om landet. Inte sällan var och är butiken också det enda stället i närheten där befolkningen kan få del av olika grundläggande service. En långvarig utveckling mot färre och större butiksenheter försvårade dock situationen under pandemin och förtydligade problematiken med ett underskott av service för många gles- och landsbygdssamhällen.³⁸

Pandemin påskyndade också förändringar i köpbeteende och inköp av livsmedel. Bland annat ökade snabbt livsmedelsförsäljningen på nätet, där befolkningens vana att använda elektroniska betalmedel visade sig vara en avgörande förutsättning. Samtidigt förändrades dagligvaruhandeln på annat sätt.³⁹ En alltmer effektiv och digital dagligvaruhandel med mindre lagerhållning i butik och mycket utstuderade logistik och leveransmetoder orsakade också en större sårbarhet och utsatthet för störningar.

4.2.1 Förändring över tid

Dagligvarubutikens centrala roll som nod för olika typer av kommersiell service har dock inte förhindrat att allt fler butiker har avvecklats. Denna förändring har pågått under en lång period. Samtliga tidigare sammanställningar om serviceutveckling uppmärksammade en mer eller mindre konstant minskning av antalet butiker på kring 100 butiker per år.⁴⁰ Butiksdöden ansågs som en given konstant, trots stora politiska ansträngningar på samtliga beslutsnivåer.^{41;42}

Oberoende av samhällets fortsatta digitalisering och dagligvaruhandelns ständiga rationalisering har utvecklingen för antalet dagligvarubutiker visat sig inte följa den förändring som observerades i början av 2000-talet. Lite överraskande avtog antalet butiksnedläggningar i mitten av 2010-talet och läget började visa på en stabilisering. Jämfört med tidigare var nedläggningstakten från och med då mindre än fem butiker per år och således bara en bråkdel av tidigare mätningar.

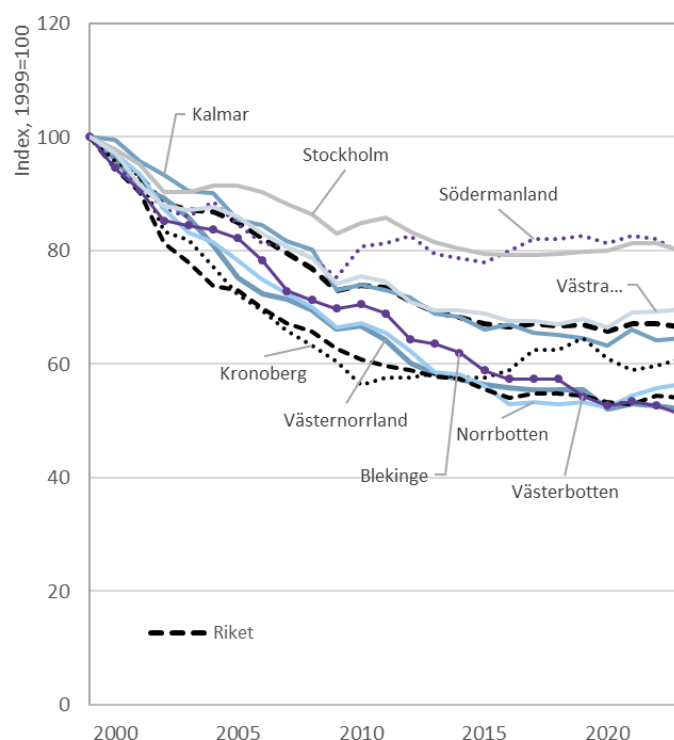
³⁸ Tillväxtverket (2021). Kommersiell service ger robustare samhälle.

³⁹ Handelsrådet (2017). Handelns digitalisering och förändrade affärsmodeller. Sammanfattning.

⁴⁰ Tillväxtverket (2021). Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021. Rapport 0369

⁴¹ Olsson B (2010). Outshopping och butiksdöden. Vad händer när konsumenten överger den egna ortens handlare? Kapitel i Eskilsson och Fredriksson: Butiken. Upplevelse, organisering och plats. Liber.

⁴² Amcoff J, Möller P, Westholm E (2009). När lanthandeln stänger. Arbetsrapport. Institut för Framtidsstudier

Figur 5 Indexerad utveckling av antal dagligvarubutiker med fullsortiment för riket och län (urval) 1999–2023

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys

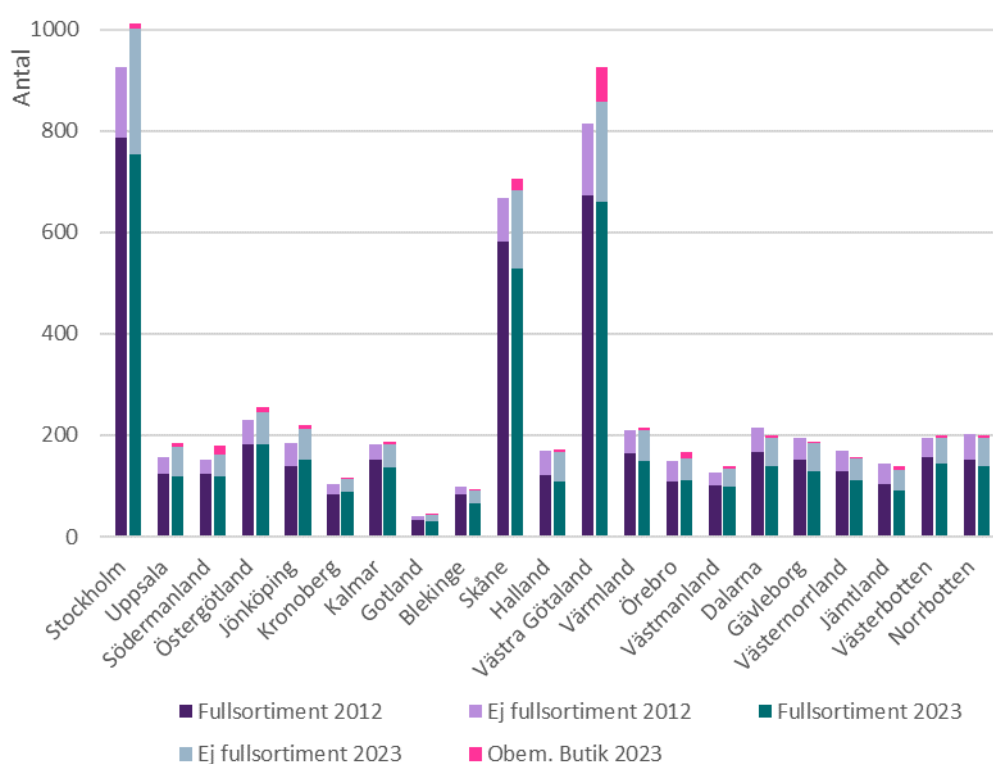
Ett förbättrat läge för riket i genomsnitt behöver dock inte betyda att utvecklingen är den samma överallt i Sverige. Tvärtom brukar geografiska olikheter och socioekonomiska skillnader påverka det regionala och lokala utfallet. Det förvånar därför inte att figur 5 ovan visar på stora olikheter mellan olika län. Medan län som Stockholm och Södermanland redan tidigt upplevde ett trendbrott fortsatte många andra län att tappa butiker för att först senare bryta med den nedåtgående trenden. Trots att det så småningom skedde en inbromsning av butiksnedläggningar i samtliga län bör det noteras allvaret i utvecklingen sett över hela perioden. I flera län som Blekinge, Västernorrland eller Gävleborg försvann nästan hälften av butiksantalet. Men, till och med i län med en relativ gynnsam utveckling försvann var femte butik sedan 1999. Totalt under perioden 1999 – 2023 blev det 2029 dagligvarubutiker färre i Sverige.

Stabiliseringen av antalet butiker är ett positivt tecken för livsmedelsförsörjning i osäkra tider. Det är dock inte helt säkert att den nuvarande utvecklingen också gäller för framtiden. Dagligvaruhandeln visade redan under tidigare perioder att strukturomvandlingen kan gå fort och det finns alltid risker att förändrade omvärldsförutsättningar och nya försäljningsmetoder snabbt påverkar antalet och lokalisering av försäljningsställen med olika utbud av varor och sortiment.

Redovisning av antalet butiker ovan avser fullsortimentsbutiker, det vill säga butiker med ett brett utbud av varor tänkt för att tillgodose efterfrågan av ett genomsnittligt hushåll. Definitionen är viktig när det kommer till eventuella stödinsatser, men ger också uttryck för en viss standard vad gäller försörjning med livsmedel och andra vardagsprodukter. En tillämpning på enskilda butiker är dock inte enkel och bygger framför allt på kriterier som antalet artiklar, omsättning, butiksytta och personaltäthet.

Svårigheten med att definiera butiker gör att det finns en viss gråzon gentemot butiker med ett mindre fullständigt utbud av varor. Dessa kallas för ej fullsortimentbutiker och omfattar bland annat trafikbutiker, mindre närbutiker, gårdsbutiker, säsongsbutiker och även obemannade butiker. Utbud och antal varor i sådana butiker är för det mesta begränsad och mer föränderlig över tid. Statistiska beskrivningar är därför något mer osäkra för denna typ av butik jämfört med fullsortimentsbutiker som i regel har en mer varaktigare verksamhet.

I slutet av år 2023 fanns drygt 1 641 ej fullsortimentsbutiker registrerade hos Serviceanalys på Tillväxtverket. Det kan jämföras med 4 080 fullsortimentsbutiker. Som illustreras i figur 6 nedan minskade antalet fullsortimentbutiker i 17 län mellan år 2012 och 2023. När det gäller butiker utan fullsortiment visar samtliga län på en ökning över samma tidsperiod.

Figur 6 Antal butiker fullsortiment och ej fullsortiment inkl. obemannade butiker efter län, 2012 och 2023

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys

Anm.: Obemannade butiker är en del av butiker ej fullsortiment

Vid närmare granskning av figur 6 kommer det även fram att obemannade butiker kan ses som en viktig del av förklaringen till framväxten av kategorin ej fullsortimentsbutiker. Trots ett relativt rikligt utbud av varor klassas obemannade butiker som ej fullsortimentbutiker. År 2023 fanns 205 obemannade butiker registrerade hos Serviceanalys. Denna typ av butik har ökat snabbt, då det två år tidigare endast fanns knappt 100 obemannade butiker i Sverige. Dock utgör sådana butiker en relativt liten andel (knappt fyra procent) av samtliga butiker och butiksformer (fullsortiment och ej fullsortiment). De obemannade butikernas andel är emellertid större i exempelvis Södermanlands län (9 procent), Västra Götalands län (7 procent), Örebro län (7 procent) och Jämtlands län (6 procent). Samtidigt finns det relativt få obemannade butiker i Stockholm och Gävleborgs län, detta enligt Serviceanalys.

Om antalet obemannade butiker kommer att fortsätta att öka och ersätta andra fullsortimentsbutiker är emellertid svårt att förutse. Det finns onekligen många fördelar med obemannade butiker, såsom bättre öppettider och ett minskat personalbehov. Relativt höga investeringskostnader, systemavgifter och en viss sårbarhet mot skadegörelse kan vara ett hinder för en snabb expansion. Ett problem är också att vissa ombudsfunktioner kräver en personkontroll som är förmodligen svårare att genomföra i en obemannad butik. Olika hybridlösningar, det vill säga vanliga butiker med bemanning som erbjuder tillgång via digitalt lås vid obemannade öppettider, och möjligheten att förflytta en obemannad butik till lönsammare lokaliseringar borde dock också bidra till att obemannade butikslösningar ökar framöver.

4.2.2 Lokalisering av butiker

Det är många faktorer som påverkar butikens lokalisering. Närhet till kunder, arbetskraftstillgång, infrastruktur och kommunens planregler är givna delar under en process av nyetablering. Därtill kommer frågor som har med logistik och avstånd till distributionscentraler att göra. Nästan samtliga butiker tillhör en butikskedja.

Marknadsanpassningar och stordriftsfördelar ledde historiskt till större butiksenheter och stormarknader i utkanten av städer runt om i landet. Lokaliseringen ger fördelar när det gäller inköp och logistik och det ser ut som att stormarknadstrenden fortsätter.⁴³ Det pågår sedan länge också en debatt om eventuella begränsningar av nya stormarknader. Invändningar mot etableringar har varit många och förutom ett ökat bilberoende och medförande trafikproblem anses utvecklingen vara ett direkt hot mot centrumhandeln⁴⁴ och den övriga butiksstrukturen, både lokalt och regionalt.⁴⁵

Nyare forskningsrön leder numera fram till en mer differentierad syn på detta och betonar nya utvecklingar där exempelvis mindre butiker anpassar sortimentet till de människor som bor och arbetar i närområdet.⁴⁶ Detta sammanfattar enligt forskare också butikernas strategiska utmaning generellt – att hitta en optimal mix av butiksformat på olika geografiska marknader. I handelsrådets rapport *Strategisk mix av dagligvarubutiksformat* ges vägledning för att på ett mer differentierad sätt undersöka detaljhandelsmarknadens funktionssätt i olika delar av landet. Ett förändrat synsätt avspeglas också i Boverkets rapport *Planera för handel* från år 2015.⁴⁷ Bland annat skrivs där om letandet efter former för samexistens mellan externhandeln och centrumhandel samt mångfald av handelsformer. Det lyfts dock också stora utmaningar för lanthandeln och av andra även små städernas problem.⁴⁸

I Sverige är det kommunerna via plan- och bygglagen som bestämmer om, och i så fall var, nya butiker tillåts etableras på lokala marknader. Genom att utgå från Sveriges tätortsindelning försöker vi emellertid förmedla denna koppling i analysen av butikslokaliseringar nedan.

⁴³ Dagligvarunytt, 2023-11-21. Avslöjar: Ica Maxi i gigantisk offensiv. Artikel.

⁴⁴ Boverket (1999). *Handeln i planering*.

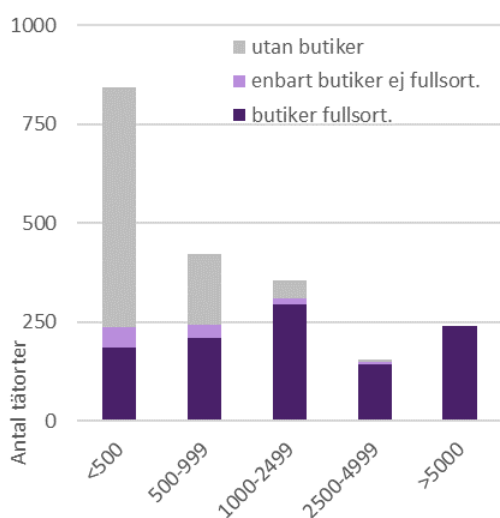
⁴⁵ Glesbygdsverket (2002). *Länsstyrelsernas och de regionala självstyrelseorganens syn på utvecklingen av kommersiell och offentlig service i Gles- och landsbygdsområden år 2001*.

⁴⁶ Orth M, Maican F (2016). *Strategisk mix av dagligvarubutiksformat*, Handelsrådet.

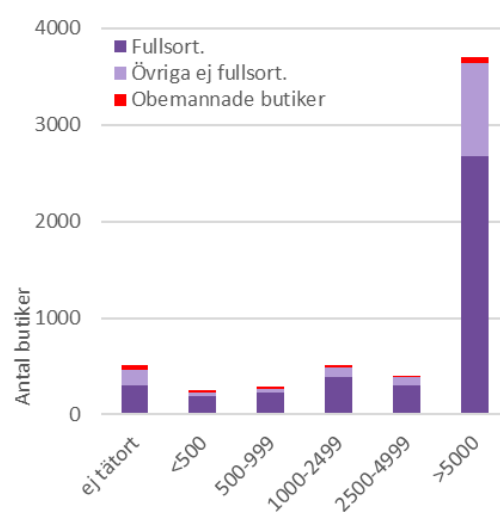
⁴⁷ Boverket (2015). *Planera för handel*. 2015:45.

⁴⁸ Daunfeldt S-O et al (2020). *Småstadens kamp*. Handelsn forskningsinstitut.

Tätorter är ansamlingar av befolkning och givna platser för all slags handel. Inte mindre än 944 tätorter saknar emellertid en dagligvarubutik med fullsortiment och 840 tätorter är utan någon form av dagligvaruförsörjning när butiker utan fullsortiment räknas med. Skillnader mellan olika storleksklasser av tätorter belyses i figur 7 nedan. Små tätorter saknar ofta dagligvarubutiker. Det är först vid en tätortsstorlek på över 1 000 invånare som närvaro av en butik blir praxis. Beräkningar visar att de största tätorterna utan dagligvarubutik har en befolkningsstorlek på drygt 4 000 invånare och utgör stadsdelar av större kommuner. Andel tätorter utan butik är störst i Stockholms län och minst i Kalmar län. (Tabell A1 bilaga) Störst andel små tätorter, mindre än 1 000 invånare med butik oavsett butiksform finns i Jämtlands, Kronobergs och Kalmars län.

Figur 7 Antal tätorter med och utan butiker efter storleksklasser för tätorter, 2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 8 Antal butiker efter butiksform och storleksklasser för tätorter, 2022*
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB
Anm.: Obemannade butiker avser dec 2023

Ett annat sätt att beskriva lokaliseringen av dagligvaruhandeln används i figur 8. Diagrammet visar på hur antalet butiker fördelas mellan olika tätortsklasser. Två tredjedelar av fullsortiment- och ej fullsortimentbutiker finns i tätorter större än 5000 invånare. Det är bara obemannade butiker som avviker från detta mönster där endast 30 procent av butikerna är lokaliserade i större orter. Obemannade butiker tycks främst vara ett tillskott för mindre orter och landsbygder att förbättra livsmedelsförsörjningen. Det är dock för tidigt att säga om helt obemannade butiker kommer slå igenom i någon större skala överallt i landet. Hittills finns obemannade butiker främst i södra Sverige, i större städer och turistorter i Norr. Trots nackdelar och bakslag i form av konkurser är konceptet obemannade butiker ett intressant angreppssätt och komplement för att bidra till ett större serviceutbud i landsbygder runt om i landet.

En bättre kvalitet kan dock i regel uppnås via åtminstone delvis bemannade butiker, så kallade hybridbutiker. Vid sådana butiker är det möjligt att samordna annan service som post- och pakettjänster, läkemedelsförsändelse samt att ta ut kontanter. Inte sällan finns också drivmedelförsäljning i anslutning till dessa butiker. Det görs stora ansträngningar att upprätthålla och förbättra servicetillgänglighet i gles- och landsbygder runt om i landet och digitalisering kan spela en viktig roll i detta sammanhang. Det handlar inte alltid om komplexa system utan om enkla digitala

lösningar som kan förbättra för den lilla butiken.⁴⁹ Samverkan och en god planering tycks vara nyckeln till framgång för att lyckas med service på en plats.⁵⁰ Butiken som nav gör det emellertid också intressant utifrån ett beredskapsperspektiv och etablering av så kallade service- och trygghetspunkter (SOT-punkter).⁵¹

4.2.3 Tillgänglighet till dagligvarubutiker

Ett rimligt avstånd till olika samhällsfunktioner är en uttalad ambition av politiken. Det vill säga, lokalbefolkningen behöver ha en rimlig tillgänglighet till olika former av service för att inte behöva ödsla tid på resor. Dessutom är tillgänglighet till service också viktigt för platsens generella attraktivitet. Den begränsade faktorn är kostnaderna för att tillhandahålla servicen. Vad som är rimligt är således alltid också en avvägning mellan olika intressen och kostnader, eller lönsamheten när det kommer till grundläggande kommersiell service. En allmän rätt till en likvärdig service kan inte var liktydigt med att alla ska ha samma serviceutbud oavsett var man bor. Vad som är rimligt är dock i mångt och mycket relativt och bör ses utifrån skillnader och variationer i utfallet av utvecklingar i olika delar av landet över tid.

För detta ändamål görs beräkningar på befolkningens avstånd till olika servicepunkter som sammanfattas i tabeller, diagram och enklare statistiska mått. Genom att jämföra olika geografiska områden med varandra är det således möjligt att illustrera skillnader och gemensamheter i olika delar av landet. Vidare kan dessa resultat användas som inspel i olika policyprocesser nationellt eller fördjupade analyser regionalt och lokalt.

Generellt borde man kunna mena att tillgänglighet till dagligvaror är bra i Sverige. 78 procent av befolkningen har en butik närmare än två kilometer från hemmet, vilket är ett avstånd som de flesta kan ta sig fram gående eller på cykel.⁵² Omvänt sett har de resterande 22 procent eller två miljoner personer inte en butik på nära håll. För dessa är det onekligen mer komplicerat att ta sig till butiker.

Tillgängligheten till butik är inte heller den samma i olika delar av landet. I folkrika och täta län som Stockholm har 91 procent av befolkningen kortare än två kilometer till en fullsortiment butik. Det kan jämföras med Gotlands, Dalarnas, Värmlands och Jämtlands län där mindre än två tredjedelar av befolkning har så nära. Stora andelar befolkning med relativt långa avstånd större än tio kilometer finns i Gotlands, Jämtlands, Norrbottens och Västerbottens län. Räknad på hela riket motsvarar detta knappt tre procent av befolkning eller 293 100 personer.

I en del län finns dock personer med avsevärda avstånd till fullsortimentsbutiker. Om tröskeln läggs vid ett avstånd på 20 kilometer omfattas 23 000 personer eller 0,2 procent av rikets befolkning totalt. Förutom i Blekinge, Skåne och Hallands län förekommer personer med mycket långa avstånd till närmaste butik i samtliga län. I det sammanhang behöver också skärgårdsbefolkning nämnas som delvis inte räknas med. Saknas en koppling till vägnätet kan beräkningsmodellen inte ta hänsyn till dessa platser. Sammanlagt omfattar skärgårdsbefolkning cirka 3 400 personer,

⁴⁹ Esbri, [Digital lanthandel livar upp landsbygden](#). Besökt 2024-02-28.

⁵⁰ Tillväxtverket (2020). Med samverkan som nav. Rapport 0327.

⁵¹ Strandh V (2023). Hur kan service och trygghetspunkter (SOT) på landsbygden stärka lokalsamhällets krisberedskap och förmågan att hantera Kriser. Umeå Working Papers in Crisis Management Studies. universitet.

⁵² Gångtrafik dominerar på korta avstånd och utgör 20 procent av alla resor. Enligt resvaneundersökning avtar gångtrafiken efter två kilometer.

dessa återfinns framför allt i Stockholms och Västra Götalands län. Ett betydande antal personer med dålig tillgänglighet finns dessutom i Jämtlands (3 600 personer), Västerbottens (4 600 personer) och Norrbottens län (7 100 personer).

Tabell 1 Tillgänglighet till dagligvarubutiker med fullsortiment – andel befolkning efter avståndsklasser 2022, procent och förändring befolkning (andelsförskjutning) 2012–2022, procentenheter, län

Län	Andel <2 km	Andel 2-10 km	Andel 10-20 km	Andel >20 km	Befolkning 20221000-tals	Andelsförskjutning <2 km	Andelsförskjutning 2-10 km	Andelsförskjutning 10-20 km	Andelsförskjutning >20 km
Stockholm	90,5	8,9	0,6	0,0	2 438	-1,0	1,0	0,0	0,0
Uppsala	75,6	20,0	4,3	0,1	401	1,4	-1,7	0,2	0,0
Södermanland	73,2	22,0	4,7	0,0	303	-1,6	0,9	0,7	0,0
Östergötland	78,2	18,6	3,1	0,1	472	0,8	-0,3	-0,4	-0,1
Jönköping	73,9	22,3	3,8	0,0	369	0,1	0,3	-0,5	0,0
Kronoberg	69,6	26,2	4,1	0,1	204	0,4	0,1	-0,6	0,1
Kalmar	70,8	24,5	4,6	0,0	248	-1,4	1,0	0,4	0,0
Gotland	58,3	30,9	10,7	0,1	61	-0,2	-1,0	1,2	0,0
Blekinge	70,9	26,0	3,1		159	-3,8	1,7	2,1	
Skåne	83,0	16,6	0,4		1 414	-0,1	0,0	0,1	
Halland	66,7	31,7	1,5		343	-1,2	0,8	0,3	
Västra Götaland	76,4	21,3	2,2	0,1	1 758	-0,2	-0,1	0,2	0,1
Värmland	65,2	26,9	7,5	0,5	284	-3,0	1,8	0,9	0,3
Örebro	74,2	22,7	3,0	0,1	308	-0,8	1,3	-0,3	-0,1
Västmanland	77,8	19,1	3,1	0,0	281	-3,3	3,0	0,3	0,0
Dalarna	63,8	32,7	3,2	0,3	288	-2,0	1,8	0,2	0,0
Gävleborg	71,1	24,8	3,7	0,3	287	-1,7	1,2	0,5	0,0
Västernorrland	68,5	25,2	5,7	0,6	243	0,7	-0,9	0,2	0,0
Jämtland	65,3	24,8	7,1	2,8	133	0,8	-0,4	-0,6	0,1
Västerbotten	73,8	17,7	6,8	1,7	276	1,5	-1,2	-0,4	0,1
Norrbotten	68,8	22,3	6,0	2,8	249	-1,2	0,6	0,4	0,2
Riket	78,3	18,9	2,6	0,2	10 518	-0,4	0,3	0,1	0,0

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Trots en stabilisering av antalet butiker i riket försämrades tillgängligheten för befolkningen i 14 län mellan 2012 och 2022. Det vill säga, befolkningsandelen med mindre än 2 kilometer till närmaste fullsortiments dagligvarubutik minskade under denna tidsperiod. Förändringen är som störst i Blekinge, Västmanland och Värmland. I dessa län är andelen befolkning med mindre än två kilometer till närmaste butik tre procentenheter lägre än tio år tidigare.

Emellertid är det inte bara butiksförändringar som påverkar tillgängligheten utan även demografiska förändringar. Minskar antalet personer på platser med dålig tillgänglighet bidrar det till en förbättring på aggregerad nivå även om antalet butiker är den samma. Kompletterande beräkningar på tillgänglighetsdata och koordinatsatt statistik visar också att befolkningsförändringar i själva verket står för en stor del av de uppmätta tillgänglighetsförändringarna. Enbart 18 procent av förändringen i platsers tillgänglighet, för perioden 2012 och 2022, kan tillskrivas förändringar i butiksutbudet. Sammanlagt påverkade denna förändring 22 procent

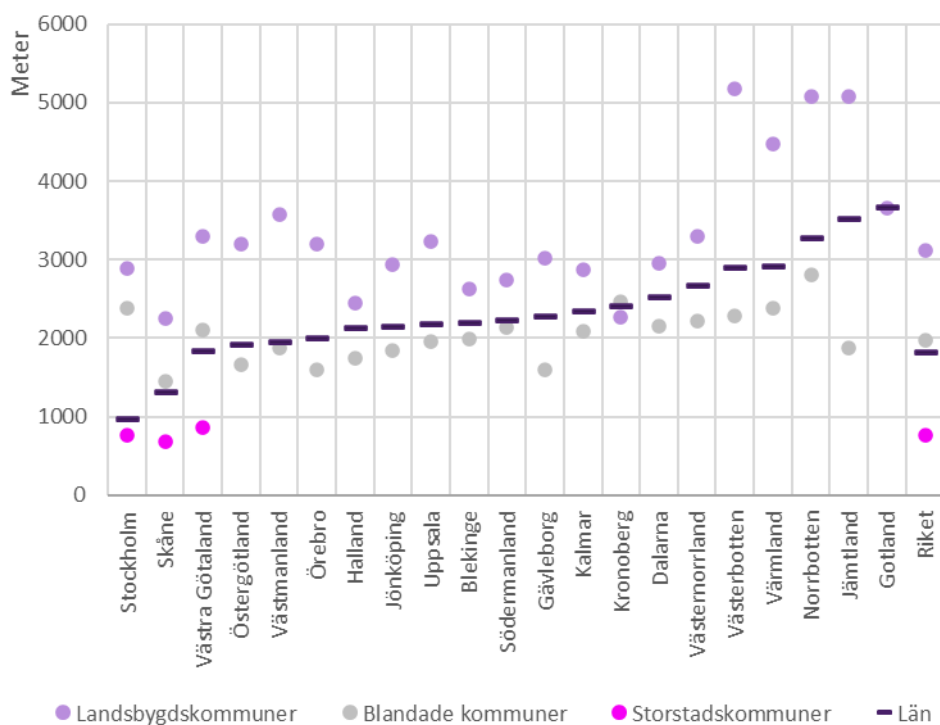
av befolkningen. För 82 procent av platser (rutor) förändrades således tillgängligheten inte alls utan bara antalet bofasta invånare. Denna dimension bör fortsättningsvis beaktas när tillgänglighetsförändringar behöver tolkas i samband med konkreta åtgärder lokalt. I detta sammanhang är det dock inte mekanismerna bakom förändringarna som är i fokus utan strukturerna. Det vill säga, utvecklingar på en övergripande samhällsnivå som ska ses som signaler till olika policyprocesser på området.

Befolkningens tillgänglighet till olika målpunkter kan beskrivas på olika sätt. I syfte att förtydliga strukturella skillnader och för att följa förändringar över tid används gärna indikatorer och mer avancerade statistiska mått.⁵³ I denna anda visas här måttet befolkningens genomsnittliga tillgänglighet till närmaste fullsortimentsbutik för att illustrera skillnader mellan och inom län. Måttet beräknas på avstånden för befolkningen i så kallade 250-metersrutor. Som bekant påverkas olika genomsnittsbereäkningar av extrema värden och så är fallet även här.

Gotlands, Jämtlands och Norrbottens län redovisar relativt höga genomsnittsvärden på över 3 000 meter till närmaste dagligvarubutik med fullsortiment. Det kan också noteras att landsbygdskommuner i samtliga län, förutom i Kronobergs län, visar på en sämre genomsnittlig tillgänglighet till butiker. Tvärtom och föga överraskande har storstadskommuner de lägsta genomsnittsvärdena. Intressant är också att skillnader mellan olika kommuntyper är mycket stora i vissa län. I Jämtlands län är skillnaden mellan kommuntyperna inom länet 3 200 meter, i Västerbottens län 2 900 meter. I ytmässigt mindre län är dock skillnaderna ofta mindre stora.

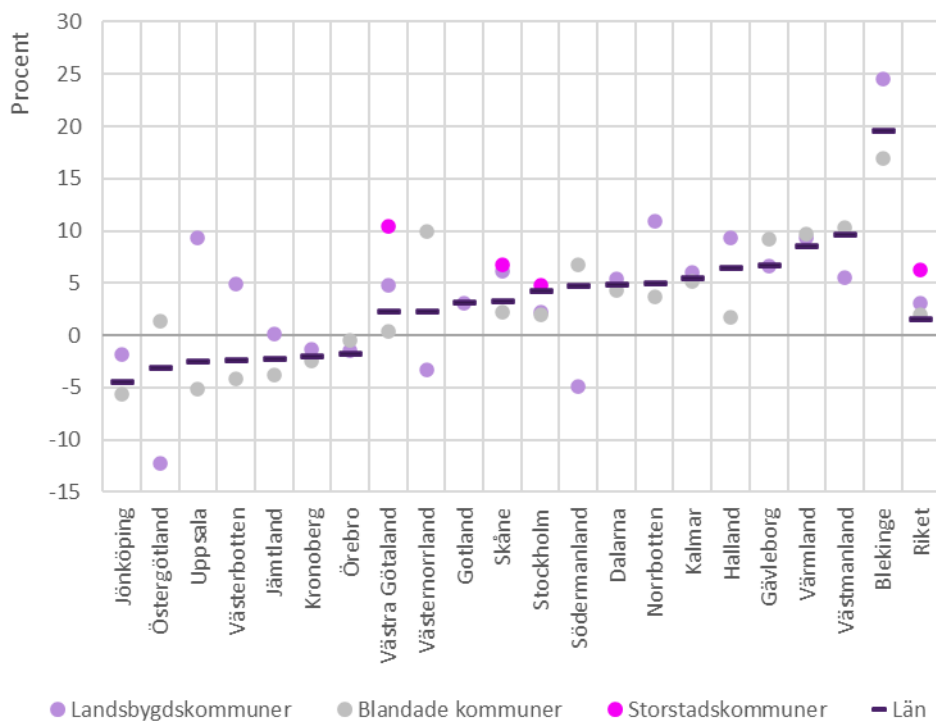
När det kommer till förändringar i tillgänglighet mellan 2012 och 2022 sticker Blekinge län ut. Här inträffade en försämring på 20 procent. Visserligen från en relativt låg nivå, men ändå signifikant sämre än i andra län. Det kan delvis förklaras med ett fortsatt minskande antal butiker i länet (figur 5). I sju län minskade de genomsnittliga avstånden till butik, bland annat i Jönköpings, Östergötlands och Uppsala län. I fem län framkommer en förbättring för landsbygdskommuner, bland annat i Västernorrlands och Södermanlands län. Storstadskommuner visar i samtliga tre berörda län på en procentuell ökning under perioden. I övrigt finns inget tydligt mönster för kommuntyper, då det förekommer både positiva och negativa förändringar.

⁵³ Tillväxtverket (2022). Mäta regional utveckling.

Figur 9 Tillgänglighet till dagligvarubutiker – befolkningens medelavstånd till fullsortimentbutik efter kommuntyper och län i meter, 2022

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

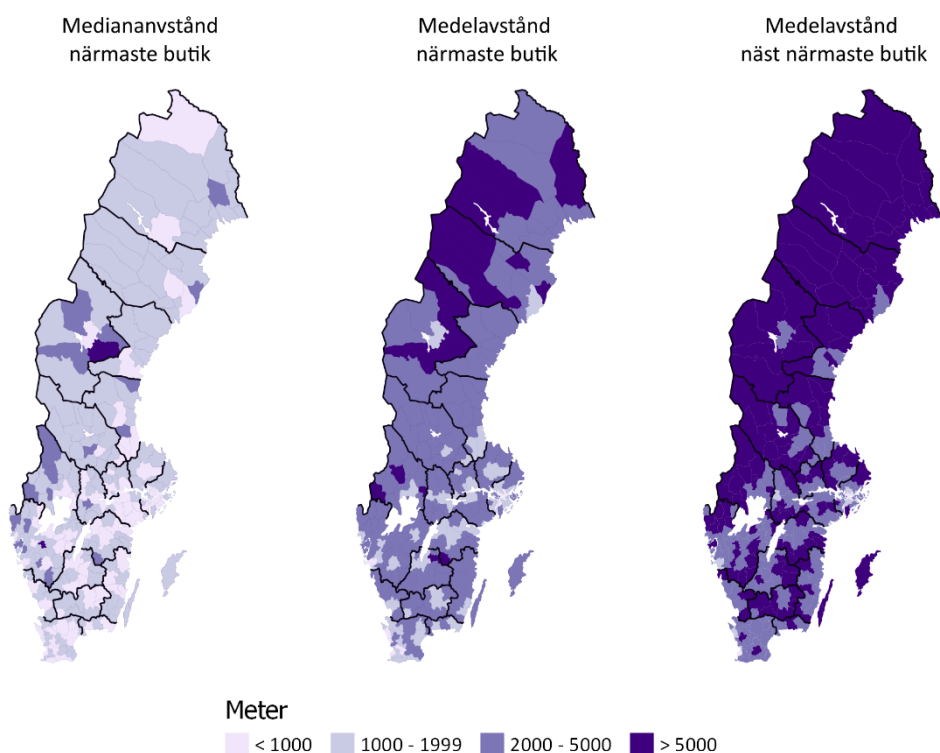

Figur 10 Tillgänglighet till dagligvarubutiker – förändring av befolkningens medelavstånd till dagligvarubutiker med fullsortiment efter kommuntyper och län, procent, 2012 – 2022

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Vi avslutar tillgänglighetsanalysen för dagligvarubutiker med att redovisa tre kartor på kommunnivå. Förutom medelavståndet till närmaste butik och medelavståndet till näst närmaste butik redovisas även befolkningens medianavstånd till närmaste butik. Medianavståndet har fördelen att inte påverkas av extremvärden eftersom den enbart avser det mittersta värdet i en ordnad fördelning av värden. I vårt fall sorteras den kommunala befolkningen utifrån den med kortast till längst avstånd till närmaste butik.

Vi börjar med medianavståndet. I 97 kommuner har hälften av kommunbefolkningen mindre än en kilometer till närmaste butik. Enbart 22 kommuner har ett medianavstånd på över två kilometer. Många av dessa kommuner är landsbygdskommuner, dock är de inte begränsade till vissa geografiska områden utan förekommer över hela landet. Medelavståndet avspeglar på samma sätt som ovan butiktillgänglighet för samtliga invånare i en kommun. I enbart 15 kommuner har befolkningen i medel kortare än en kilometer till närmaste butik. 208 kommuner har ett medelavstånd på minst två kilometer och i 21 kommuner har befolkningen i medel en genomsnittlig tillgänglighet på mer än fem kilometer. I denna grupp ingår glesbygdskommuner som Arjeplog, Jokkmokk, Överkalix, Vilhelmina och Bräcke.

Figur 11 Tillgänglighet till dagligvaruhandeln - Befolkningens median- och medelavstånd till närmaste butik med fullsortiment samt medelavstånd till näst närmaste fullsortimentsbutik, 2022, kommuner
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

På flera platser runt om i landet finns bara en butik. Lägg en sådan butik ned blir det i regel stora avstånd och resvägar för befolkningen på dessa platser. Ett sätt att mäta detta är avståndet till näst närmaste butik som också ger uttryck för sårbarhet i samhället. I kartan ovan framkommer att medelavstånd är långt i många kommuner i Sverige. Det som inte visas i kartan är att medelavståndet till näst närmaste butik lätt kan bli mycket längre än så. I kommunerna Åsele, Norsjö, Pajala, Malå och Härjedalen beräknas ett medelavstånd på över 20 kilometer till näst närmaste fullsortimentsbutik. I ytterligare 25 kommuner är medelavståndet för

befolkningen längre än tio kilometer. Här hittas många landsbygdskommuner som exempelvis Dals-Ed, Ragunda eller Ödeshög, men även kommuner nära större städer som Nykvarn, Vindeln eller Krokoms.

Det är också i gles- och landsbygder butiksstödsinsatser gör mest nytta. Är butiken den sista i ett närområde på minst tio kilometer från näst närmast butik kan det finnas skäl att stödja driften av butiken med offentliga medel för att säkerställa befolkningens försörjning av dagligvaror.

År 2022 har 269 fullsortimentsbutiker fått driftsstöd, vilket säkrar att 220 000 människor har kvar sin närmaste butik.⁵⁴ I Västerbottens, Kronobergs och Jämtlands län har över sju procent av invånarna en "stödbutik" som närmaste inköpsställe för dagligvaror. I Skåne, Blekinge, Stockholms och Gotlands län är andelen under en procent. I Stockholms län gynnas ändå knappt 11 000 invånare av stödet som geografiskt finns för det mesta på öarna i länets skärgård. En nyligen genomförd utvärdering av driftstödet intygar att stödet till butiker gör nytta för landsbygdsbefolkning eftersom det förhindrade att livsmedelsbutiker lades ned.⁵⁵ Stödet till butikerna kan således också ses som en del av orsaken till förbättringen av antalet dagligvarubutiker.

Stöd till serviceutveckling

För att främja en god servicenivå i hela landet finns [ekonomiska stöd](#) till i första hand dagligvarubutiker och drivmedelsstationer i serviceglesa områden. Det finns olika finansieringsformer enligt Förordning (2000:284) om stöd till kommersiell service.

1. Investeringsbidrag - kan lämnas för fyra huvudsakliga ändamål: a) inköp, ny- eller ombyggnad eller större reparation av lokaler, b) inköp av inredning och utrustning, c) kompetenshöjande insatser för näringsidkare och anställda, d) kostnader för åtgärdsprogram som syftar till att förbättra företagets lönsamhet
2. Investeringslån – kan lämnas av samma skäl som investeringsbidraget samt för anskaffning av varulager
3. Servicebidrag – kan beviljas med högst 300 000 kronor om det finns särskilda skäl och andra åtgärder har prövats, men inte visat sig vara ändamålsenliga. Exempelvis vid tillfälliga lönsamhetsproblem, för att hindra eller fördröja en nedläggning av särskilt viktiga företag för varuförsörjningen.
4. Särskilt driftsstöd till dagligvarubutiker i sårbara och utsatta områden – kan lämnas med högst 300 000 kronor per år till butiker som har ett mångsidigt utbud av dagligvaror, är beläget mer än 10 km från ett annat försäljningsställe eller i ett skärgårdsområde utan fast landförbindelse, är öppna året runt, och har en nettoomsättning för dagligvaror på högst elva miljoner kronor.
5. Hemsändningsbidrag - kan beviljas för att bekosta högst 50 procent av kommunens kostnader för hemsändning av dagligvaror till de hushåll som har störst avstånd till eller saknar möjlighet att ta sig till butiken. Bidraget kan även beviljas för att bekosta inköpsturer. Bidraget får inte överstiga 100 kronor per hushåll och hemsändningstillfälle.

Under 2022–2023 kunde även stöd till korrosionsskydd för drivmedelsstationer lämnas (enligt förordning 2022:206). Företag som fick stöd skulle: tillhandahålla drivmedel till motordrivna fordon till allmänheten på åretruntbasis, vara beläget mer än 15 kilometer från ett annat försäljningsställe för drivmedel, ha rörledningar i mark som saknade skydd mot korrosion som krävs enligt gällande föreskrifter, och vara i behov av stöd för att fortsatt bedriva verksamheten.

⁵⁴ Beräkningen gjordes på 2022-års befolkningsstatistik. 2023 var antalet stödbutiker 274.

⁵⁵ Agrifood (2023). Att rädda butiker på landsbygden – fungerar det särskilda driftstödet? Policy brief 2023:2

4.3 Drivmedel

I ett samhälle som i stor utsträckning bygger på ett fungerande transport-och kommunikationssystem finns också ett behov av en heltäckande försörjning med drivmedel. Utan lämplig drivmedelsförsörjning i alla delar av landet skulle det vara svårt för näringslivet och olika samhällsfunktioner att fungera. Med det försämrade säkerhetsläge i världen fick frågan om drivmedelsförsörjningen en ny vinkling mot att klara eventuella påfrestningar och kriser. I avsnittet här beskrivs tillgänglighet till blöta drivmedel hos drivmedelsstationer.

Precis som på andra områden pågår även här en ständig strukturuomvandling på hur tjänster och service utförs och tillämpas. Under inledningen av 2000-talet började de största bolagen se över sina stationsnät. De försäljningsställen som bedömdes ha en ekonomisk framtid omvandlades till obemannade stationer medan många andra i stället stängdes eller börjar drivas av småföretagare och föreningar. Förändringen påminner om utvecklingen på andra områden inom detaljhandeln och det pratas om "mackdöden".⁵⁶

Bilar genomgick en teknisk utveckling som ledde till ökad räckvidd och bättre pålitlighet. Omställning till ett fossilfritt samhälle bygger också på att transportsektorn förändras. Elbilen gjorde under de senaste åren sitt intåg på marknaden och dess användning ökade snabbt. Därför blev utbyggnaden av laddningspooler en viktig fråga som ingående analyseras i Energimyndighetens och Trafikverkets *handlingsprogram för laddinfrastruktur och tankinfrastruktur för vätgas*.⁵⁷ Samtidigt är frågan om driften av äldre drivmedelsstationer inte mindre angelägen.

När det gällde de äldre stationerna handlade det huvudsakligen om kostnader för att granska och förbättra lagringen av drivmedel och bränslen. Detta för att säkerställa att anläggningarna uppfyllde lagkraven för miljömässigt säker hantering. Kostnaderna för sådana investeringar var svåra att hantera för enskilda företagare, särskilt i glesbygd och landsbygd. Dessa områden hade ofta svag lönsamhet och osäkra framtidsutsikter när det gällde efterfrågan

4.3.1 Förändring över tid

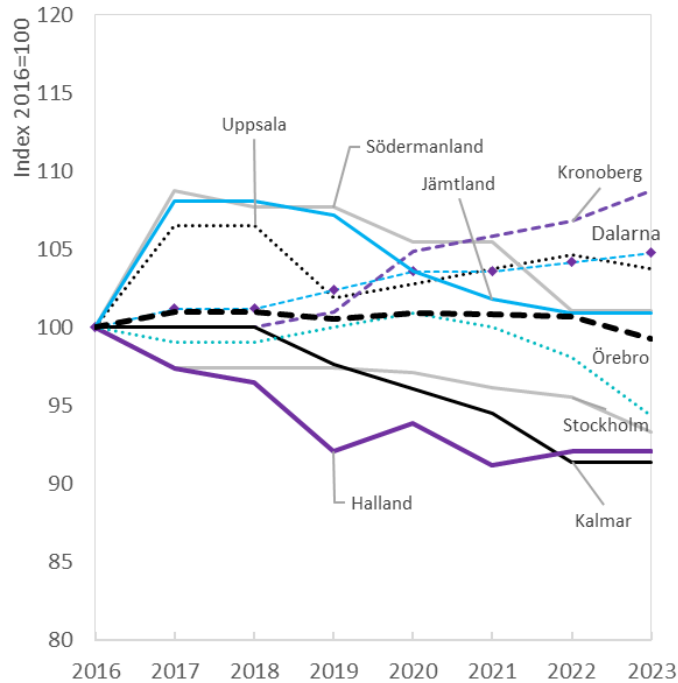
Under perioden 2016–2023 låg antalet drivmedelsstationer ganska stabil kring 3400 stationer i riket totalt.⁵⁸ Som framgår i figuren 12 nedan finns en del regionala skillnader, men även dessa är relativt små jämfört med utveckling på andra serviceområden tidigare i rapporten. Tidserien är dock relativt kort så att det är svårt att dra några djupare slutsatser om strukturella förändringar. För att få en helhetsbild borde dock även Sveriges 4 717 laddningspooler för elbilar beaktas. Informationen är dock inte tillgänglig på Tillväxtverkets databas eller via en annan offentlig databas, men det pågår ett utvecklingsarbete hos Energimyndigheten. Att antalet publika laddningspooler emellertid överstiger antalet drivmedelsstationer för blöta drivmedel tyder på en ökad tillgänglighet för att ladda bilen på andra

⁵⁶ Cras P (2017). Landsbygdssamhällets medborgarskap. En studie av organisering av service och infrastruktur i gränslandet mellan det ideella, kommersiell och politiska. Doktorsavhandling. SLU.

⁵⁷ Energimyndigheten och Trafikverket (2023). Handlingsprogram för laddinfrastruktur och tankinfrastruktur för vätgas. ER 2023:23.

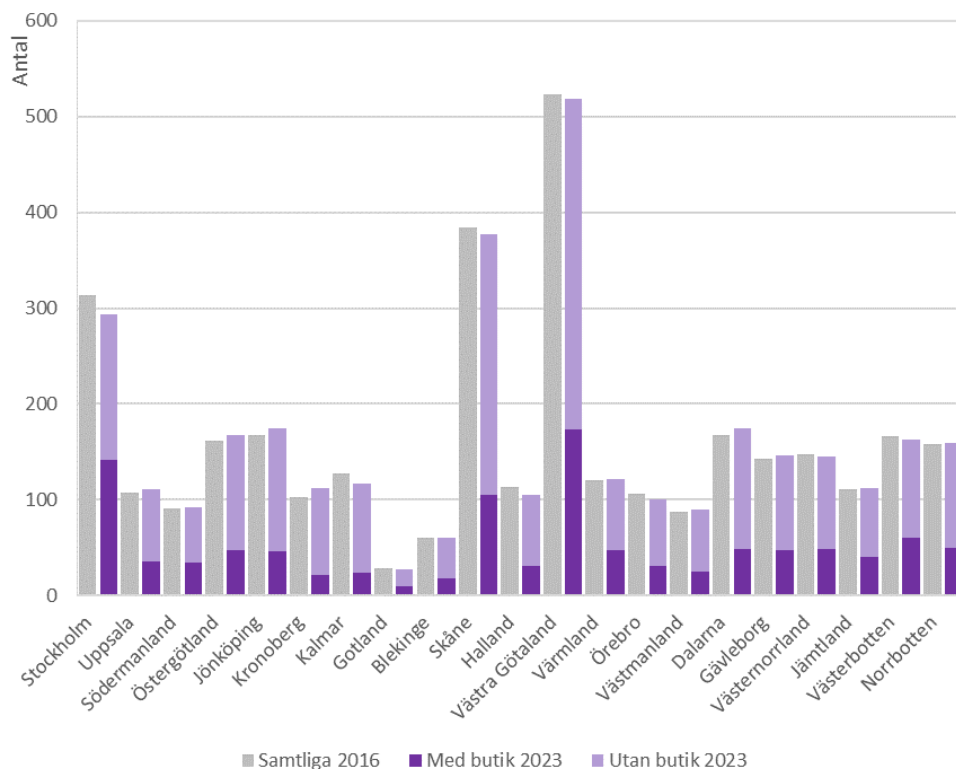
⁵⁸ Statistiken avser drivmedelsstationer avsedda för att tanka personbil med blöta drivmedel.

platser än vid hemmet. Till skillnad från konventionella drivmedel kan elbilar också laddas vid privata laddningspunkter, vilket försvårar tillgänglighetsanalysen något. Energimyndighetens bedömning är att runt 80–95 procent av den totala elbilsladdningen i dagsläget sker genom så kallad icke-publik laddning.

Figur 12 Förändring antal drivmedelstationer 2016–2023 efter län (urval)
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys

Antal drivmedelsstationer efter län redovisas i figur 13 nedan som bland annat förtydliga redan påtalade förändringar över tid. Jämfört med annan kommersiell service är antal drivmedelsstationer jämnare fördelad mellan länen. Det beror naturligtvis också på att drivmedelsstationer inte enbart avser den lokala marknaden utan även mellanregionala transporters behov. Antalet drivmedelsstationer avspeglar således också den lokala och regionala geografin med ibland långa avstånd mellan olika större orter.

Figur 13 Antal drivmedelstationer, 2016 och 2023 samt andel förekomsten av butiker vid stationen
 Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys
 Anm.: Avser både full- och ej-fullsortimentsbutiker

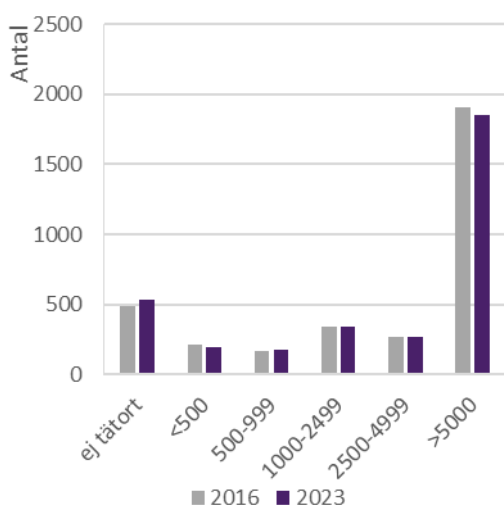
På många platser och landsbygder är en samordnad service särskilt viktig. Att kunna få del av drivmedel, paket, läkemedel, kontanter och andra dagligvaror gör platsen attraktiv för både invånare, företag och besökare. Ungefär en tredjedel av drivmedelsstationer erbjuder även dagligvaror oavsett butiksform. I Stockholms, Värmland och Södermanland är denna form av samlokalisering vanligare än i andra län som exempelvis Kronobergs län.

4.3.2 Lokalisering av drivmedelsstationer

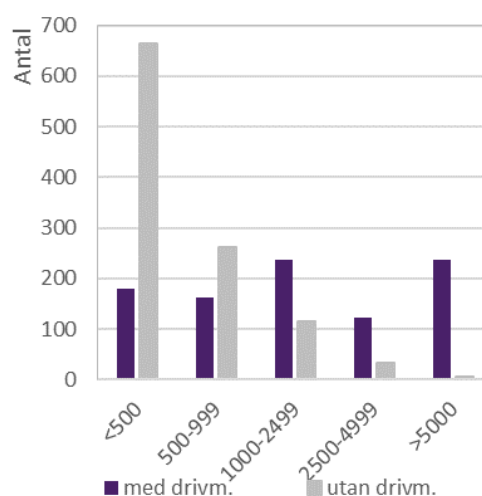
En samordnad lokalisering av olika kommersiella service genererar ett större kundunderlag och färre resvägar. Sådana synergier av samordnad service är naturligtvis också viktiga för samhället i stort som behöver stödjas och utvecklas. Inom ramen för kommunens planeringsuppdrag och näringslivskompetens borde det finnas tillräckligt med möjligheter för att ta vara på resurser som erbjuds inom olika program och insatser. Exempelvis utgör översiktsplanen ett viktigt instrument för att i ett tidigt skede integrera frågor om transportbehov i den fysiska planeringen. I ramen för det kan också distributionen av energi och drivmedel behandlas, det vill säga behov av lokalisering av laddningspooler och stationer för konventionella drivmedel.

Drivmedelsstationer finns i hela landet och på många platser inom och utanför tätorter. På samma sätt som för annan service är närhet till kunder avgörande, vilket också avspeglas i figur nedan. Det är framför allt i större orter med över 5 000 invånare som drivmedelsstationer finns lokaliserade. Som det går att utläsa av figur 14 nedan förekommer inga större förändringar över tidsperioden förutom att antalet stationer lokaliserade i större tätorter minskade samtidigt som antalet stationer utanför tätorterna ökade något. Det är också i bara i större tätorter som

man kan förvänta sig att finna en drivmedelstation. Med avtagande storlek på tätorten minskar också förekomsten av drivmedelstationer.

Figur 14 Antal drivmedelsstationer efter storleksklasser för tätorter, 2023
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 15 Antal tätorter med och utan drivmedelsstationer efter storleksklasser för tätorter, 2023
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Som anmärktes tidigare har drivmedelstationer inte enbart den lokala marknaden i sikte utan är viktig för andra långväga transporter. Detta har naturligtvis också betydelse för drivmedelstationers lokalisering i mindre tätorter eller utanför tätorter i olika delar av landet. Antalet tätorter med, eller utan drivmedelstationer förändrades inte mycket mellan 2016 och 2023. Ett undantag är minskningen av stationer i tätorter mindre än 500 invånare.

4.3.3 Tillgänglighet till drivmedelsstationer

Befolkningens och lokala företagens behov av geografisk tillgänglighet är i fokus för rapporten. När det gäller drivmedel har 97 procent av befolkningen närmare än tio kilometer till närmaste drivmedelsstation. För boende i Gotlands och Jämtlands län är andelen dock något lägre. I de tre nordligaste länen finns relativt många invånare med långa avstånd på minst 20 kilometer - sammanlagt 14 200 personer. Men även andra län har befolkning med långa avstånd till närmaste drivmedelsstation. Täta och folkrika län som Skåne tenderar att ha en mer gynnsam tillgänglighet.

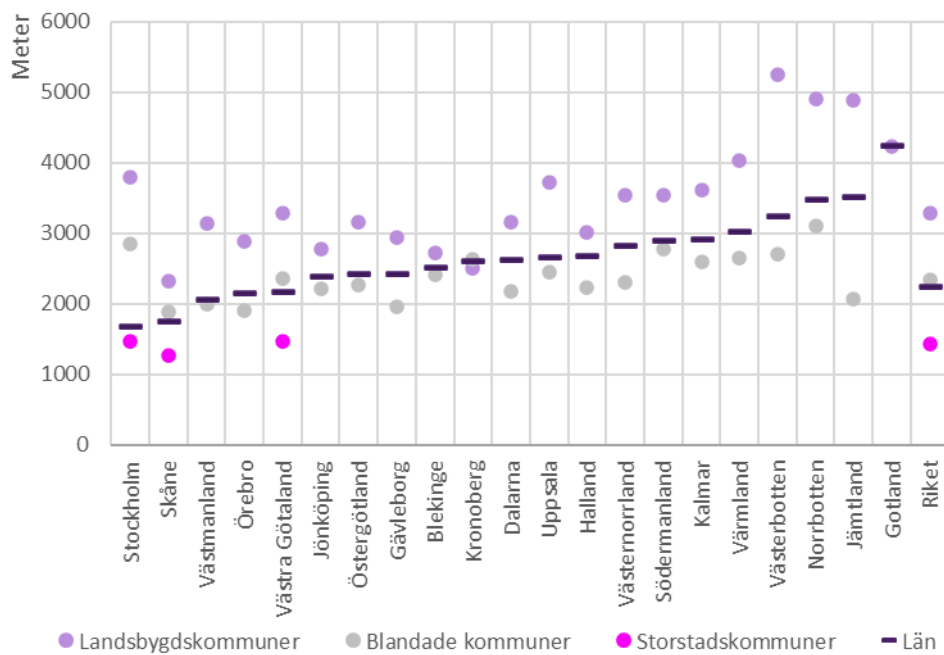
I hälften av länen minskade andelen befolkning nära en drivmedelsstation. Störst är tillbakagången i Uppsala, Hallands och Blekinge län. En positiv förändring kan framför allt noteras för Dalarnas län för avståndsklassen mindre än två kilometer. I övrigt ger andelsförskjutningar en blandad bild.

Tabell 2 Tillgänglighet till drivmedelstationer – andel länsbefolkning, 2022 och förändring länsbefolkning (andelförskjutning) 2016 – 2022, procentenheter, efter avståndsklasser och län

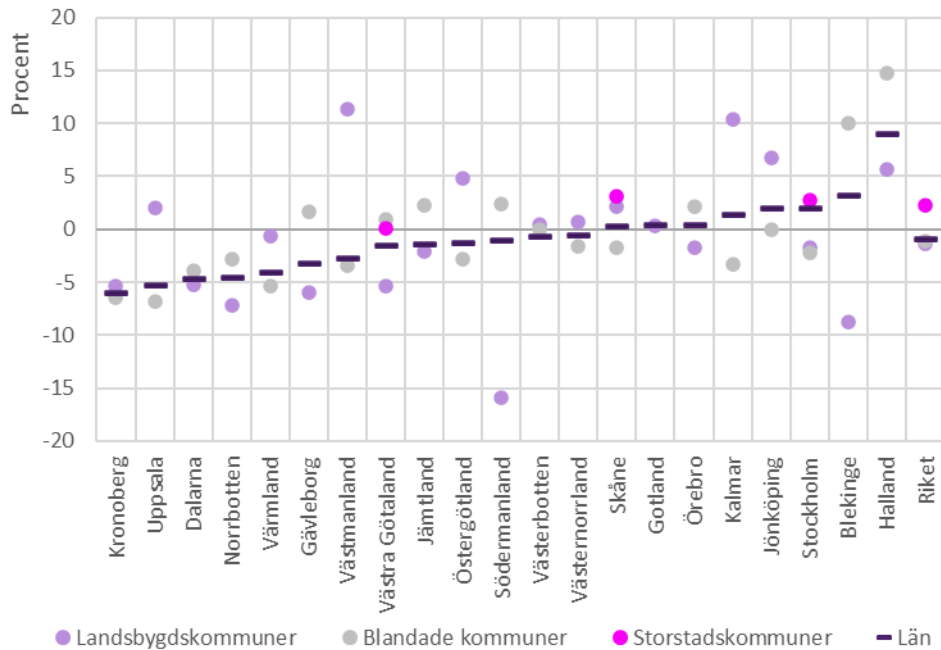
Län	Andel <2 km	Andel 2-10 km	Andel 10-20km	Andel >20km	Befolkning 2022, 1000-tals	Andelförskjutning <2 km	Andelförskjutning 2-10 km	Andelförskjutning 10-20km	Andelförskjutning >20km
Stockholm	75,7	23,2	1,0	0,1	2 437	-1,3	1,3	0,0	0,0
Uppsala	60,7	35,6	3,6	0,1	401	-4,6	6,8	-2,2	0,0
Södermanland	63,2	29,9	6,7	0,2	303	-0,1	0,5	-0,5	0,1
Östergötland	69,4	26,5	4,0	0,1	472	0,1	0,2	-0,4	0,0
Jönköping	68,9	27,4	3,6	0,0	369	-0,8	0,7	0,1	0,0
Kronoberg	66,0	28,6	5,3	0,1	204	1,5	-0,3	-1,2	0,0
Kalmar	61,8	31,9	6,2	0,1	248	1,1	-1,1	0,0	0,0
Gotland	54,2	31,6	14,1	0,2	61	-0,3	-0,1	0,9	-0,5
Blekinge	60,8	36,8	2,4		159	-2,7	2,9	-0,2	0,0
Skåne	75,1	24,5	0,4		1 414	-0,5	0,5	0,1	0,0
Halland	57,3	40,4	2,3		343	-3,5	2,9	0,6	0,0
Västra Götaland	68,5	29,4	2,0	0,1	1 752	0,7	-0,5	-0,2	0,0
Värmland	60,1	33,0	6,8	0,2	284	0,0	0,8	-0,6	-0,3
Örebro	71,4	26,2	2,3	0,1	308	-0,9	1,1	-0,2	0,0
Västmanland	72,0	25,9	2,1	0,0	281	0,2	0,2	-0,4	0,0
Dalarna	61,9	35,0	2,8	0,3	288	1,5	-0,5	-1,0	0,0
Gävleborg	66,5	30,1	3,3	0,1	287	0,9	-0,2	-0,5	-0,1
Västernorrland	63,1	30,9	5,5	0,5	243	0,8	-0,7	-0,1	0,0
Jämtland	62,6	28,0	7,0	2,4	133	0,5	-0,2	-0,3	0,1
Västerbotten	66,0	25,4	7,1	1,6	276	-0,8	1,0	0,0	-0,1
Norrbottn	58,2	33,4	5,8	2,6	249	-0,3	1,3	-0,7	-0,3
Riket	69,1	28,0	2,7	0,2	10 512	-0,4	0,7	-0,3	0,0

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Tillgänglighet beräknad på medelavstånd för län och kommuntypen sammanfattas i figuren nedan. Gotlands, Jämtlands, Norrbottens och Västerbottens län redovisar medelavstånd för befolkningen på över tre kilometer. Förutom i Kronobergs län framgår i figur 16 större och mycket större avstånd för befolkning i kommuntypen landsbygdskommuner. Stora skillnader inom länen, mellan olika kommuntyper som i Jämtlands och Västerbottens län, pekar på strukturella problem som behöver analyseras vidare i detalj exempelvis inom ramen för regioners och kommuners utvecklingsplanering.

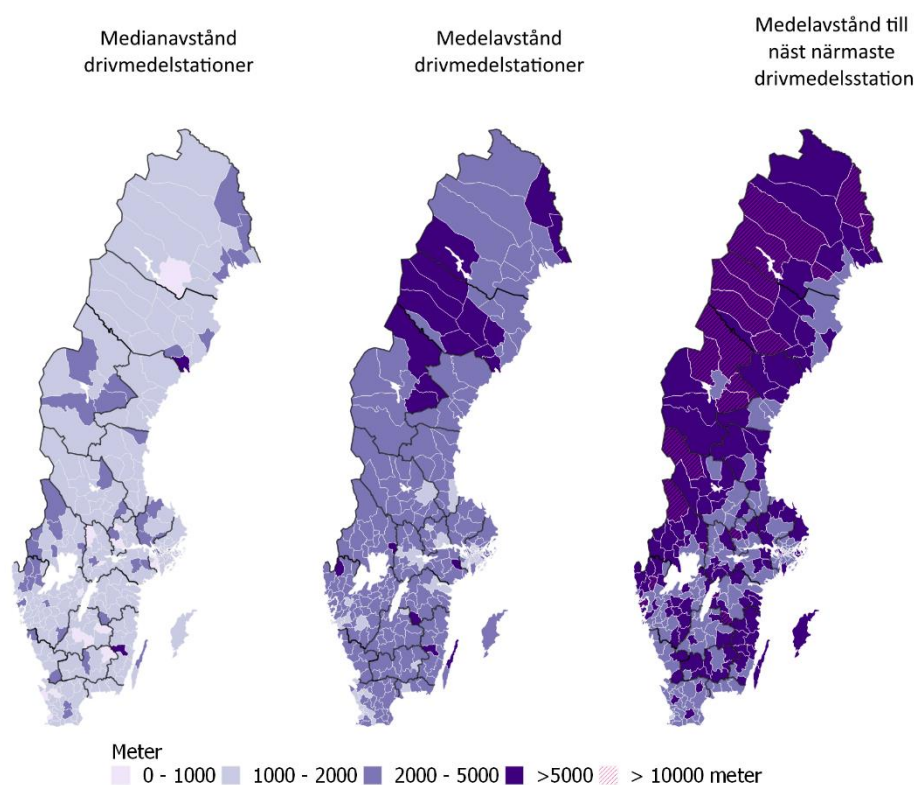

Figur 16 Tillgänglighet till drivmedel - befolkningens medelavstånd till drivmedelsstation efter kommuntyper och län i meter, 2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 17 Tillgänglighet till drivmedel - förändring av befolkningens medelavstånd till drivmedelsstation efter kommuntyper och län i procent, 2016-2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Kartorna nedan avspeglar tillgänglighet i detalj för Sveriges 290 kommuner. Befolkningens median-, medelavståndet samt medelavstånd till näst närmaste drivmedelsstation förmedlar olika aspekter av territoriella skillnader. Medianavståndet avser det mittersta avståndsvärde i den efter avstånden ordnade befolkningen i en kommun. I 243 kommuner har hälften av kommunbefolkningen inte längre än två kilometer till närmaste drivmedelsstation. Enbart tre kommuner Bräcke, Nordmaling och Högsby redovisar ett medianavstånd kring fem kilometer. Medelavståndet tar hänsyn till hela kommunbefolkningens avstånd. I 21 kommuner är medelavståndet större än fem kilometer. De flesta av dessa kommuner finns i Norrlands inland men en del också i södra Sverige - exempelvis Gnesta, Högsby eller Borgholm. Utifrån ett sårbarhetsperspektiv är också avståndet till den näst närmaste drivmedelsstation av intresse. I kartan till höger kommer också fram att medelavstånden till näst närmaste station är relativt stora i nästan hälften av kommunerna. I några kommuner är medelavståndet till näst närmaste drivmedelsstation dock till och med större än tio kilometer.

Figur 18 Tillgänglighet till drivmedelsstationer- Befolkningens median- och medelavstånd till närmaste station samt medelavstånd till näst närmaste station, 2022, efter kommuner
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Det finns påtagliga vinster av att samlokalisera drivmedelsstationer med andra grundläggande service och ombudstjänster för lokalbefolkningen och för företagen. Kortare resvägar för befolkningen och ett större flöde av kunder är två direkta effekter som gynnar landsbygdssamhällen. Laddningsstationers lokalisering i relation till det befintliga nätet av drivmedel samt annan service behöver dock analyseras vidare. I det sammanhanget är det också viktigt att följa upp utvecklingen av drivmedelsstationer som sannolikt kommer ha svårare med lönsamheten när andelen elbilar ökar och efterfrågan på blöta drivmedel minskar.

4.4 Apotek

Läkemedel ska vara enkelt att få tag på för individer och vården i övrigt. Den kommersiella service som öppenvårdsapoteken tillhandahåller är en viktig del av vårdkedjan vad gäller att lagra, utlämna och informera om läkemedel. I avsnittet här analyseras apotekens och inte minst apoteksombudens geografiska tillgänglighet samt deras lokalisering och utveckling över tid. Analysen här ska dock ses som ett komplement till andra myndigheters och aktörers analyser och kunskapsunderlag.^{59,60}

Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket har regeringens uppdrag att skapa förutsättningar för en väl fungerande apoteksmarknad. I det ingår även att göra kontinuerliga uppföljningar av marknadens utveckling av bland annat tillgänglighet, service och lönsamhet. De årliga uppföljningarna ger en fördjupad analys på olika aspekter av läkemedelsmarknaden som rekommenderas för en vidare läsning.⁶¹ Bland annat konstaterades i den senaste uppföljningen från 2023 att apotek i vissa geografiska områden kan behöva se över sitt tjänsteutbud, öppettider eller som yttersta åtgärd avveckla verksamheten.

En förenklad sårbarhetsanalys i samma uppföljning ovan visar att drygt 11 procent av Sveriges apotek kan bedömas som extra sårbara vid ökade kostnader, utan motsvarande ökade intäkter. Det är en allvarlig varning och illavarslande för försörjning med läkemedel i gles- och landsbygder som redan tidigare kämpade med svag lönsamhet och få alternativ.

4.4.1 Förändring över tid

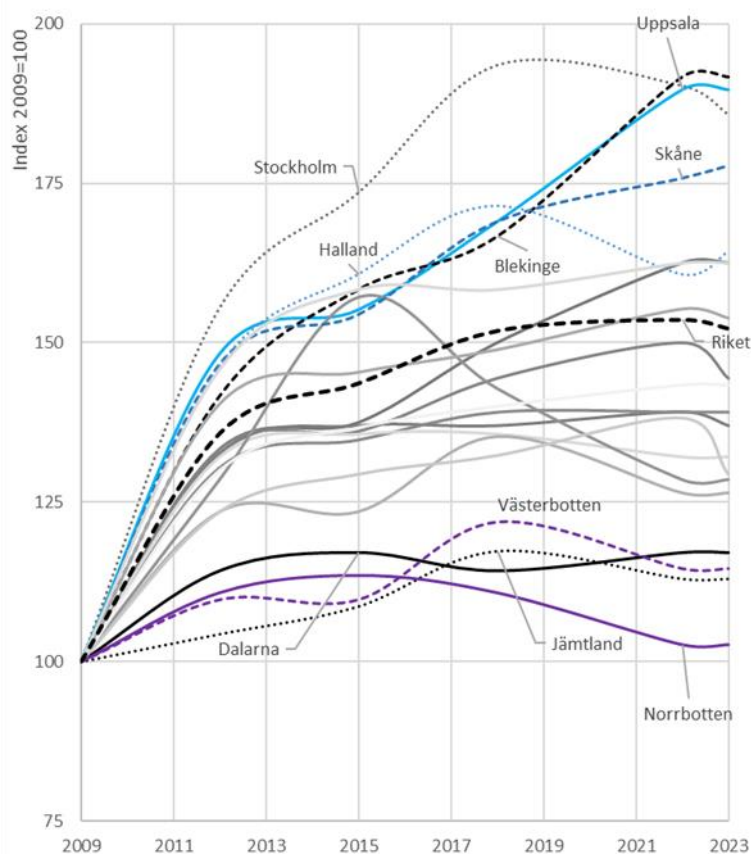
Som bekant omreglerades apoteksmarknaden år 2009 och nya privata aktörer tilläts etablera sig i Sverige. När reformen trädde i kraft fanns det 924 apotek i landet. I slutet av år 2023 finns det 1 406 öppenvårdsapotek i Sverige, vilket motsvarar en ökning på 52 procent. Samtliga län gynnades av nyetableringar och ett ökat antal apotek. Inledningsvis var det dock framför allt storstäder som visade på en snabb uppgång. Vid mitten av 2010-talet visade dock flera län på en kraftig apotekstillväxt. Detta ledde bland annat till en fördubbling av antalet apotek även i Blekinge och Uppsala län vid slutet av perioden. Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands, Västernorrlands och Dalarnas län gynnades dock i mycket mindre utsträckning av den allmänna ökningen av antalet apotek.

Med omregleringen var det också möjligt för detaljhandeln att sälja receptfria läkemedel, vilket ökade tillgängligheten för befolkningen betydligt. Det förminskade dock inte behovet av apoteksombud, som på uppdrag av öppenvårdsapotek utför vissa uppgifter. Apoteksombuden hjälper till att säkra tillgång till läkemedel i delar av landet där befolkningsunderlaget inte medger etablering av ett fysiskt apotek. I huvudsak utförs tjänsten av dagligvarubutiker.

⁵⁹ Läkemedelsverket (2023). Omvärldsbevakning i fråga om tillgång på läkemedel och medicintekniska produkter.

⁶⁰ Sveriges apoteks förening (2022). Branschrappport 2022.

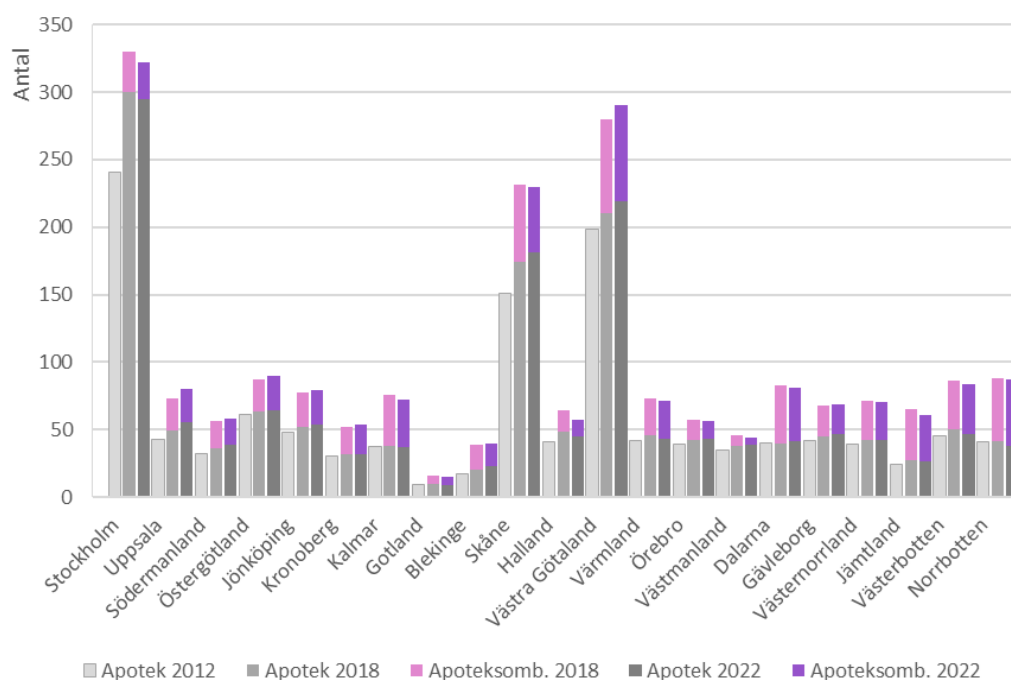
⁶¹ Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket (2023). 2023 års uppföljning av apoteksmarknadens utveckling.

Figur 19 Förändring antal apotek, län, 2009–2023 (index 2009=100)
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys

Till skillnad från utvecklingen för apotek har antalet apoteksombud minskat över tid, detta enligt tidigare rapporter. Granskade uppgifter från Serviceanalys sträcker sig numera mellan åren 2018–2022. Över denna period har antalet apoteksombud minskat med 35 stycket, från 630 till 595. Emellertid har var åttonde dagligvarubutik numera även hand om läkemedel. Därtill kan bland annat distanshandel med receptbelagd medicin delvis erbjuda samma funktionalitet som butiksombuden tidigare erbjöd. Men naturligtvis kan också nedläggningar av livsmedelsbutiker spela roll vid apoteksombudens utveckling sedan 2018.

Som framgår av figur 20 nedan finns en stor spridning mellan länen när det gäller antal apoteksombud. Flest ombud finns i Västra Götaland (71 apoteksombud) och Skånes län (49 apoteksombud). Relativt antal apotek har Jämtlands, Norrbottens, Dalarnas och Kalmar län flest apoteksombud. På varje öppenvårdsapotek i dessa län kommer åtminstone ett apoteksombud, vilket också understryker ombudsfunktionen i dessa delar av landet. Relativt få ombud finns i Stockholms och Västmanlands län.

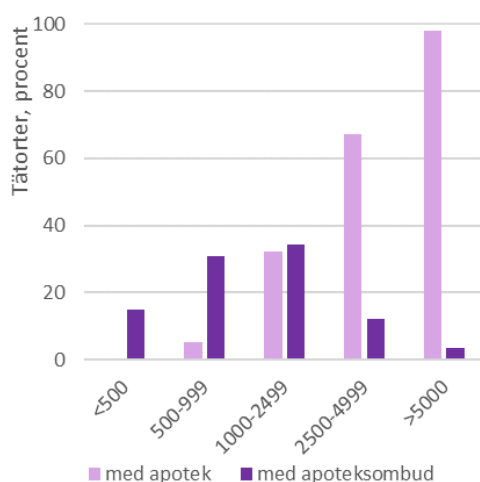
Figur 20 Antal apotek och apoteksombud, (2012), 2018 och 2022 efter län
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys

4.4.2 Lokalisering av apotek och apoteksombud

Ett ökande antal apotek kan också tolkas med apoteksföretagens positiva förväntningar på intäkter. Som visades ovan har apoteksmarknaden genomgått en stor förändring, även om det skedde en viss konsolidering på senare tid. Regionala skillnader lämnar emellertid intrycket att nyetableringar snarare var marknadsdriven än behovsdriven. Län med en i högre grad åldrande befolkning och troligen större efterfrågan på läkemedel, som Norrbotten, Jämtland eller Dalarna, har inte på samma sätt som andra län fått del av utvecklingen. Problemet med att kunna driva ett apotek i delar av landet med mindre gynnsamma marknadsförutsättningar tycks finnas kvar och som nämndes tidigare förstärkas de kommande åren.

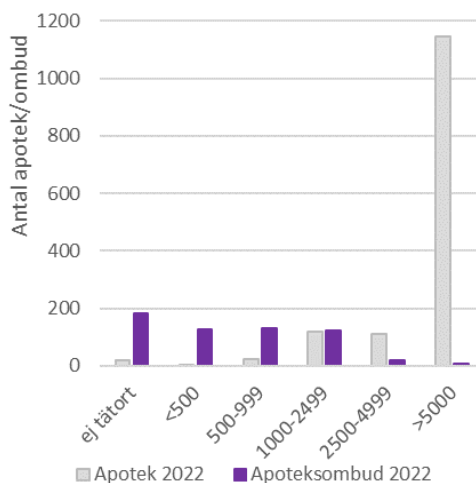
Trots svårigheter finns en relativ god spridning både vad gäller öppenvårdsapotek samt apoteksombud i stora delar av landet. I samtliga kommuner i landet finns åtminstone ett apotek. Ett större och differentierat utbud av apotek och apoteksföretag finns dock bara i större kommuner och tätorter. 80 procent av apoteken finns i tätorter med minst 5 000 invånare.

Det är också i större tätorter de flesta nya apotek har etablerats. I de övriga storleksklasserna minskade antalet apotek med 13 procent under perioden 2012–2022 (figur 23), vilket också kan tänkas ha viss inverkan på tillgängligheten i olika delar av landet. Som nämnts ovan kompletteras läkemedelsförsörjningen med nästan 600 apoteksombud. Ombudens lokalisering i mindre tätorter understryker dess betydelse för främst gles- och landsbygdsbefolkningens läkemedelsförsörjning. I tätorter mindre än 2 500 invånare och utanför tätorter är apoteksombuden helt dominerande. Eftersom apoteksombuden finns framför allt på platser i gles- och landsbygder med en större andel äldre befolkning är funktionen viktigt också av sociala skäl.

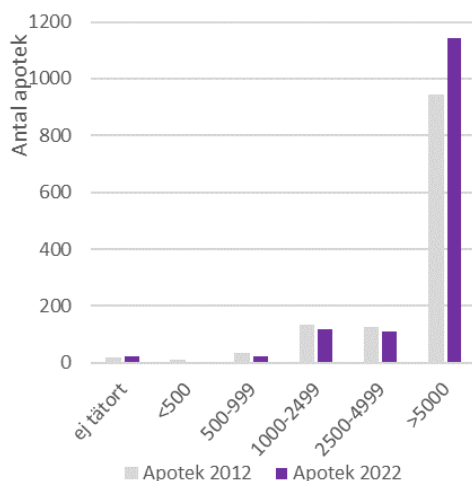
Figur 21 Andel tätorter med apotek respektive apoteksombud efter olika storleksklasser för tätorter, 2022

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

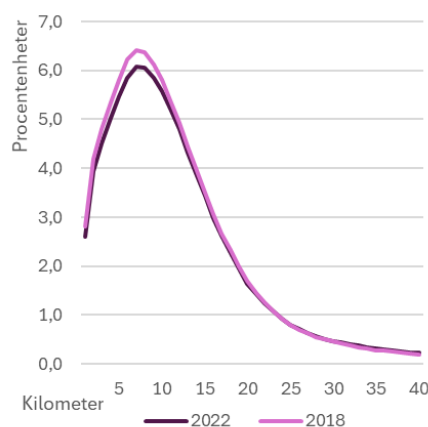
Figur 22 Antal apotek och apoteksombud efter olika storleksklasser för tätorter, 2022

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 23 Antal apotek efter olika storleksklasser för tätorter 2012, 2022

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 24 Förbättring genom apoteksombud - differens mellan kumulativ andel befolkning efter avstånd till apotek respektive apoteksombud, 2012, 2022

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

4.4.3 Tillgänglighet till apotek

Nästan hela Sveriges befolkning har ett apotek inom 20 kilometers vägavstånd, och 64 procent av befolkningen har mindre än två kilometer till närmaste apotek. Dock behöver inte ett stort antal apotek nödvändigtvis förbättra den geografiska tillgängligheten. Därtill har etableringen av nya apotek huvudsakligen skett på platser där det redan funnits ett relativt stort utbud av apotek.

Regionala skillnader i apotekslokalisering samt glesa bosättningsstrukturer medför att den geografiska tillgängligheten variera kraftigt mellan olika delar av landet. I län med en relativt stor landsbygdsbefolkning och få större orter är avståndet generellt längre till ett apotek. Län med störst andel av befolkning med minst 10 kilometer till närmaste apotek utgörs av Gotland, Jämtland och Norrbotten. För dessa återfinns 20–28 procent av länsbefolkningen inom denna kategori. Det kan jämföras med Stockholms län med 3 procent av befolkningen.

Tabell 3 Tillgänglighet till apotek – andel länsbefolkning 2022, procent och förändring länsbefolkning (andelsförskjutning) 2012 - 2022, procentenheter, efter avståndsklasser och län

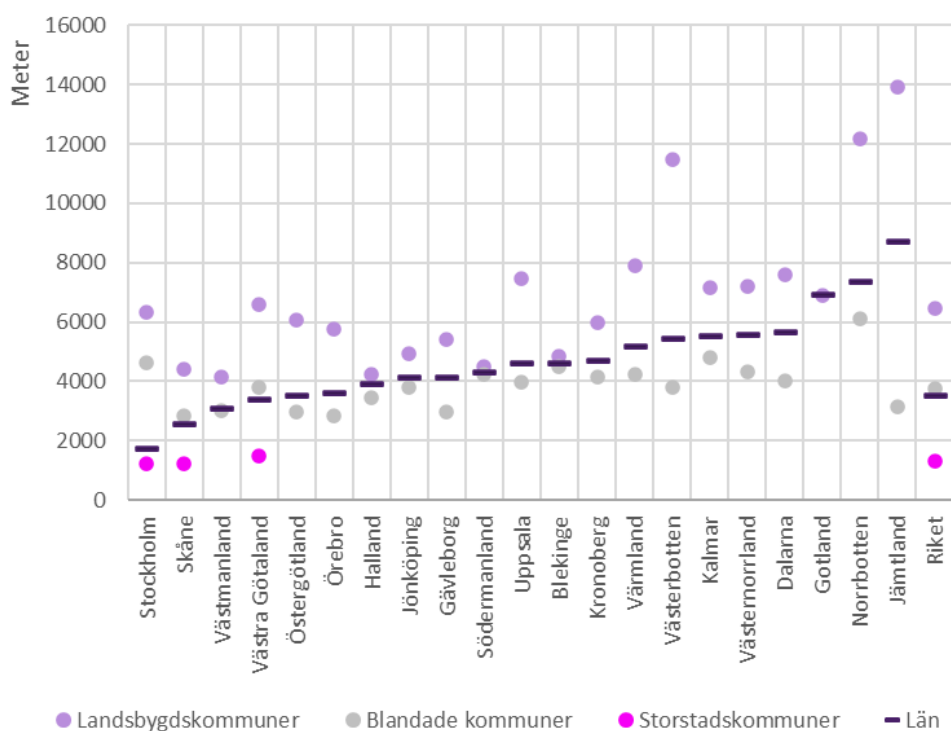
Län	Andel <2 km	Andel 2-10 km	Andel 10-20km	Andel >20 km	Befolkning 2022, 1000-tals	Andelsförskjutning <2 km	Andelsförskjutning 2-10 km	Andelsförskjutning 10-20km	Andelsförskjutning >20km
Stockholm	79,8	17,4	2,3	0,5	2 437	3,1	-2,5	-0,6	-0,1
Uppsala	60,0	22,0	14,4	3,5	401	3,3	-1,3	-0,9	-1,1
Södermanland	56,8	27,9	12,6	2,7	303	3,1	-0,8	-1,7	-0,5
Östergötland	65,8	23,5	8,4	2,2	472	1,3	-0,9	-0,2	-0,1
Önköping	54,8	29,6	14,5	1,1	369	0,9	-0,3	-0,6	0,0
Kronoberg	53,1	27,6	16,8	2,6	204	1,4	0,1	-1,8	0,4
Kalmar	47,9	32,3	15,2	4,6	248	-0,6	0,7	-1,0	0,9
Gotland	49,3	22,6	20,7	7,5	61	3,3	-1,8	-0,8	-0,6
Blekinge	50,4	33,2	14,1	2,2	159	4,3	-2,5	-1,7	-0,1
Skåne	67,5	28,1	4,4	0,0	1 414	4,6	-3,6	-1,0	0,0
Halland	50,6	39,7	8,9	0,9	343	3,5	-1,8	-2,0	0,3
Västra Götaland	59,6	30,5	9,0	0,8	1 752	0,4	-0,6	0,2	0,0
Värmland	53,4	27,5	13,6	5,5	284	1,3	-0,9	-0,2	-0,2
Örebro	59,6	28,6	10,8	0,9	308	1,2	-1,4	0,2	0,0
Västmanland	68,0	23,6	7,1	1,3	281	3,7	-3,2	-0,3	-0,2
Balarna	41,7	41,2	13,4	3,7	288	-2,2	2,0	-0,2	0,4
Gävleborg	54,5	33,5	9,8	2,1	287	2,5	-1,6	-0,7	-0,3
Västernorrland	47,0	34,4	12,4	6,2	243	1,4	-2,1	1,0	-0,3
Jämtland	44,8	27,1	12,0	16,1	133	1,3	0,1	-0,4	-0,9
Västerbotte	57,9	25,9	9,7	6,6	276	1,8	-0,3	-0,6	-1,0
Norrbotte	47,8	31,6	10,8	9,7	249	-1,3	1,1	0,2	0,0
Riket	63,1	26,7	8,2	2,0	10	2,5	-1,7	-0,6	-0,2

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

511

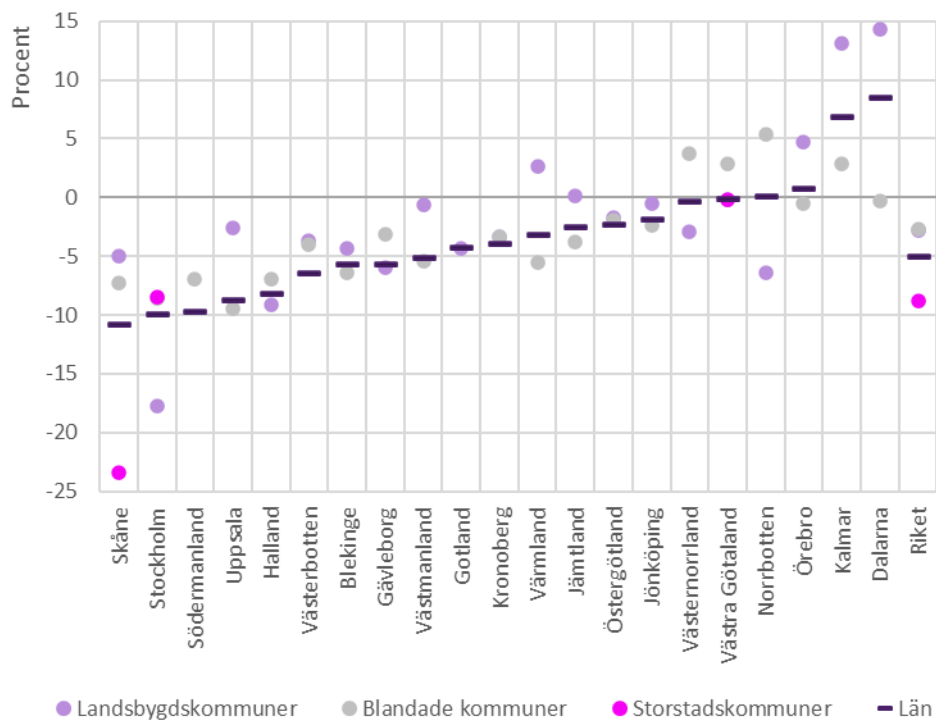
Det är dock först vid långa avstånd, större än 20 kilometer, som skillnader mellan länen blir mer påtagliga. I Jämtlands län har 16 procent av befolkningen eller 21 300 personer minst 20 kilometer till närmaste apotek. I Norrbottens län är det 10 procent och i Gotlands län 8 procent av befolkningen. För hela riket summeras antalet till fler än 200 000 personer varav knappt 80 000 personer finns i de fyra nordligaste länen. Ett relativt stort antal invånare med långa avstånd (över 20 km) finns dock i samtliga län. Beräkningar visar också att den generella tillgängligheten förbättrades under perioden 2012–2022 i de flesta länen. Det vill säga, fler människor har närmare till ett apotek och färre människor har relativt långa avstånd.

Befolkningens tillgänglighet till apotek kan också uttryckas som ett medelvärde för län och kommuntyper inom länen, vilket illustreras i figur 25 nedan. Skillnaderna är stora, både mellan län, men även inom länen avseende kommuntyp. Befolkning i landsbygdskommuner har i genomsnitt tre kilometer längre än befolkningen i stort. Landsbygdskommuner i Jämtlands, Norrbottens och Västerbottens län visar på de relativt högsta genomsnittsvärdena på minst elva kilometer. I dessa län finns också de största inomregionala skillnaderna mellan kommuntyperna.

Figur 25 Tillgänglighet till apotek - befolkningens medelavstånd till apotek efter kommuntyper och län i meter, 2022

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

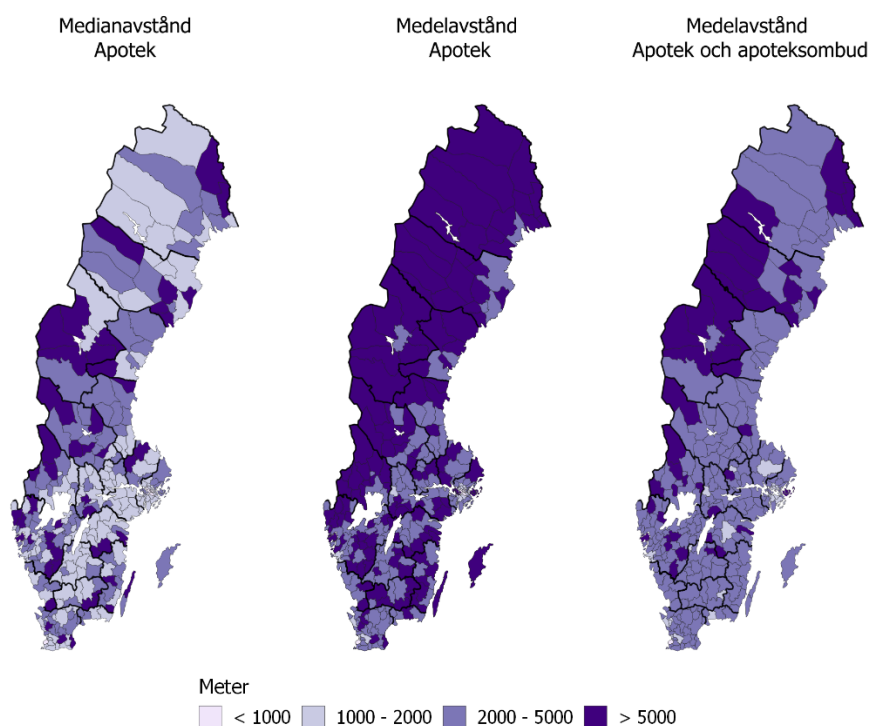
Figur 26 Tillgänglighet till apotek - förändring av befolkningens medelavstånd till apotek efter kommuntyper och län i procent, 2012-2022

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Det genomsnittliga vägvståndet har under perioden 2012–2022 minskat i 18 län. Enbart i Dalarnas, Kalmar och Örebro län beräknades en utveckling mot större avstånd. I 12 län förbättrades tillgängligheten i samtliga kommuntyper inom länen. Kalmar län redovisar däremot en försämring både för landsbygdskommuner och för blandade kommuner. Det finns ingen enhetlig riktning vad gäller befolkningens medelavstånd i olika kommungrupper och län.

I figur 24 redovisades beräknade förbättringar för befolkningens tillgänglighet när hänsyn även tas till apoteksombudens lokalisering. Som visas nedan skulle en betydande del av befolkningen inte ha nära tillgång till läkemedelstjänster om det inte vore för apoteksombud. Det kan således noteras att ett mindre antal apoteksombud direkt får konsekvenser för befolkningens tillgänglighet till läkemedel.

Förbättringseffekten av apoteksombuden framkommer också i kartorna nedan som visar både befolkningens medelavstånd till apotek samt motsvarande beräkning för apotek och apoteksombudsfunktionen. I 259 kommuner kommer det till en förbättring när apoteksombuden tas med i tillgänglighetsberäkningen. I 135 kommuner är medelavståndet större än fem kilometer till närmaste apotek. Med apoteksombuden är antalet kommuner med sådana avstånd bara en tredjedel.

Figur 27 Tillgänglighet till apotek och apoteksombud - befolkningens median-, och medelavstånd 2022, kommuner

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Det bör således noteras att nedläggningar av apoteksombud, det vill säga butiker, kan komma att innebära en betydande försämring av servicen i de delarna av landet med redan stora avstånd till apoteksvaror.

Den tredje kartan avspeglar medianavståndet och visar intressanta skillnader mellan kommuner i olika delar av landet. På många håll, även i vissa glesbygdskommuner, är avståndet till apotek för hälften av befolkningen inte mer än

två kilometer. I andra kommuner kan avståndet för hälften av kommunbefolkningen vara minst fem kilometer. Det visar att utbudet av apotek i många kommuner är redan i grunden bristfälligt i relation till den geografiska befolkningsfördelningen.

För att säkra närvaro av apotek i hela landet och för att motverka att vissa apotek i glesbygdsområden med svag lönsamhet skulle tvingas läggas ned infördes år 2013 ett särskilt bidrag för glesbygdsapotek. Den statliga myndigheten Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket har ansvar att löpande följa upp apotekens tillgänglighet, service och lönsamhet, samt hantera det särskilda apoteksbidraget i glesbygder. Totalt fick 40 apotek i Dalarnas (3), Gävleborgs (1), Jämtlands (7), Kalmar (3), Kronoberg (4), Norrbottens (2), Värmlands (4), Västerbotten 11), Västernorrland (4) och Östergötlands (1) län bidrag för att driva verksamheten.⁶²

Så fungerar Glesbygdsbidraget

Regeringen har ställt upp ett antal kriterier som ett apotek behöver uppfylla för att få bidrag för den period som ansökan avser.

Apoteket ska:

- vara placerat mer än tjugo kilometer från ett annat apotek
- ha haft försäljningsintäkter av receptförskrivna läkemedel som uppgått till mellan en och femton miljoner kronor för verksamhetsåret
- ha haft sina lokaler öppna så att konsumenter kunnat få tillgång till läkemedel under samtliga kalendermånader

Det maximala bidraget ett apotek kan få är 715 000 kronor minus 4,5 procent av apotekets försäljningsintäkter av receptförskrivna läkemedel.

För att ett enskilt apotek inte ska bli överkompenserat tas även hänsyn till apotekets totala lönsamhet. Om ett apoteks rörelsemarginal före av- och nedskrivningar för hela verksamheten överstiger 4 procent inklusive bidrag justeras bidraget ner till godkänd nivå.

Källa: Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket (besökt januari 2024)

[Glesbygdsbidrag - Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket TLV](#)

⁶² Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket (2023) – [40 apotek får glesbygdsbidrag](#).

4.5 Pakettjänster

Post- och paketservice förändrades i grunden de senaste tre decennierna. 1990-talets omreglering medförde att flera aktörer fick möjlighet att etablera sig på den svenska marknaden. Samtidigt orsakade samhällets ökade digitalisering förändrade sätt att handla och kommunicera. En konsekvens av detta är ett minskande antal brev försändelser och ökande efterfrågan på paketleveranser. Detta medförde stora förändringar på post- och paketmarknadens struktur och sättet att distribuera post- och paket försändelser.

Utvecklingen på post- och paketmarknaden följs i första hand av Post- och telestyrelsen. De årliga rapporterna *Svensk postmarknad*⁶³ samt *Den svenska paketmarknaden*⁶⁴ ger fördjupade analyser och insikter om utvecklingen och strukturella förändringar på området. Vi gör här bara en mer översiktlig och avgränsad analys av geografisk tillgänglighet till post- och paketservice framför allt i relation till dagligvaruhandelns ombudsfunktion. För en fördjupning i andra viktiga aspekter av post- och paketmarknaden samt frågor om tillgänglighet och distribution, som exempelvis lantbrevbärare, hänvisas till ovan nämnda rapporter.

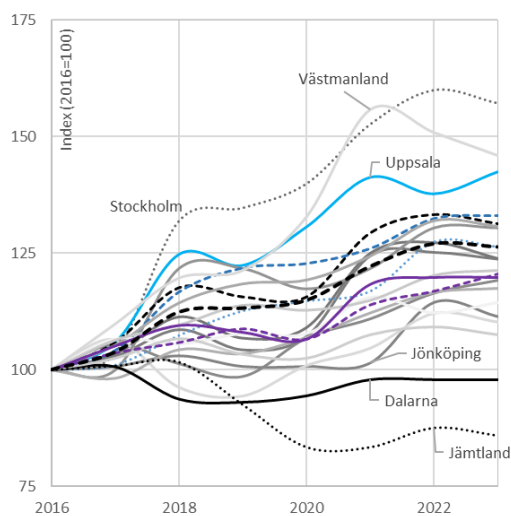
4.5.1 Förändring över tid

Förändringar på post- och paketmarknaden medför ständiga anpassningar och lösningar för att bemöta kundernas behov. Post- och telestyrelsen dra emellertid slutsatsen att marknaden omformas alltmer från en avsändarorienterad till en mer mottagarorienterad marknad, där det inte längre är avsändaren utan i allt större utsträckning konsumenten som väljer när, hur och vart försändelser ska levereras.

Med omregleringen av postmarknaden och nedläggning av vanliga postkontor på grund av olönsamhet togs funktionen över av postombud. Post-i-butiklösningen spred sig snabbt och blev den vanligaste sättet att hantera post- och paketärenden för allmänheten och företag. I takt med att antalet paket försändelser har ökat visar Tillväxtverkets serviceanalysverktyg på en fortsatt ökning av antalet postombud runt om i landet. Totalt i riket ökade antalet postombud med knappt 800 ställen eller 26 procent under perioden 2016 – 2023. Vid slutet av perioden fanns omkring 3 830 postombud i landet. Flera län visar dock på en betydligt svagare utveckling än riksgenomsnittet. Jämtlands och Dalarnas län redovisar till och med en minskning av antalet postombud. En kraftig ökning av postombud finns däremot i Stockholms, Västmanlands och Uppsalas län.

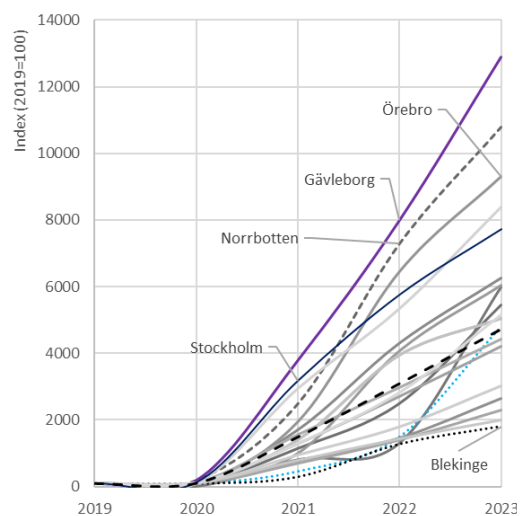
⁶³ Post- och Telestyrelsen (2023). Svensk postmarknad 2023. Rapport PTS-ER-2023:11

⁶⁴ Post- och Telestyrelsen (2023). Den svenska paketmarknaden 2022 PTS-ER-2023-30

Figur 28 Förändring antal postombud efter län, 2016 - 2023 (index)

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys

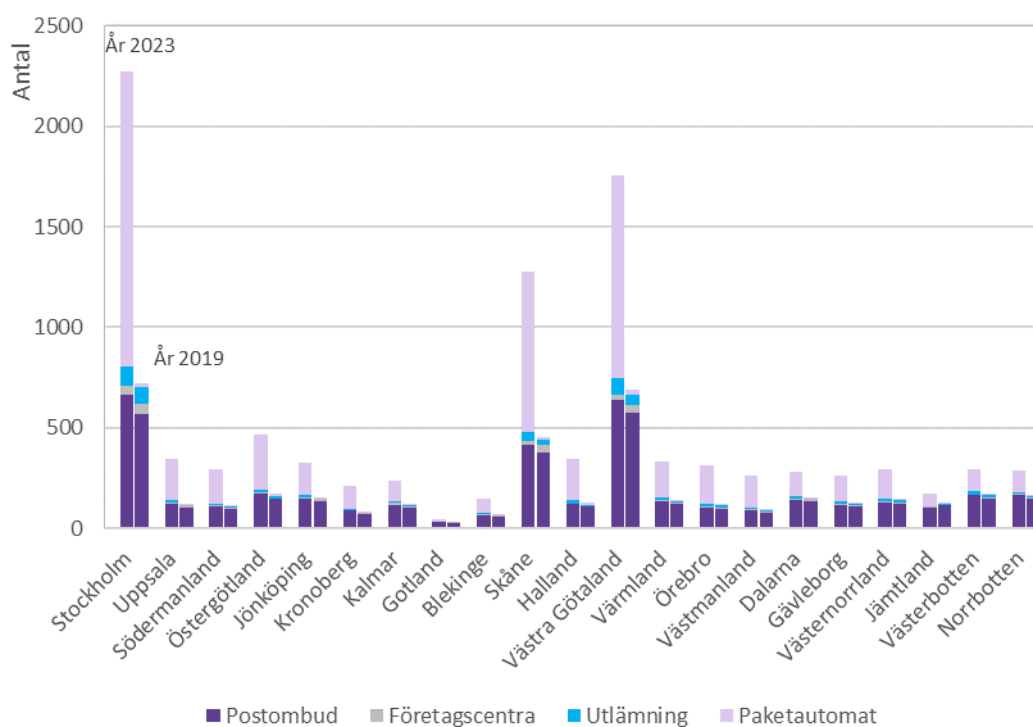
Figur 29 Förändring antal paketautomat efter län, 2019–2023 (index)

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys

Utrymmesbrist hos paketombud eller avsaknad av butiker eller andra serviceställen som kan vara ombud för pakettjänster är redan idag ett problem på många platser. Det är heller inte osannolikt att volymen av paketförsändelser ökar även de kommande åren. Det finns därför ett stort behov av nya lösningar för hantering och distribution av paket. En lösning som fick brett genomslag snabbt är olika fasta anordningar av paketboxar eller paketautomater. Flera aktörer är aktiva på marknaden vilket medför hög konkurrens och ständiga anpassningar efter marknadens förändrade behov. Som framgår ovan gick utvecklingen snabbt på detta område; från cirka 120 paketautomater år 2019 till knappt 5 800 automater år 2023. Det finns olika förändringsförlopp regionalt, men trenden är den samma i samtliga län och förhoppningar är därför stora att paketautomater även kan förbättra tillgängligheten i landsbygder.

Förutom postombud och paketautomater finns även information om företagscentra och övriga utlämningsställen i Tillväxtverkets serviceanalys. Relativt övriga är deras antal dock avsevärt mindre. Företagscenter har som namnet antyder framför allt företag i fokus som har ett större behov av posttjänster. Företagscenter finns i samtliga län men bara i 156 av 290 kommuner. Det tyder på att det kan finnas problem i vissa delar av landet för företag att hantera olika post-och paketärenden.⁶⁵

⁶⁵ Origo Group (2023). PTS – Mindre företags behov av posttjänster 2023.

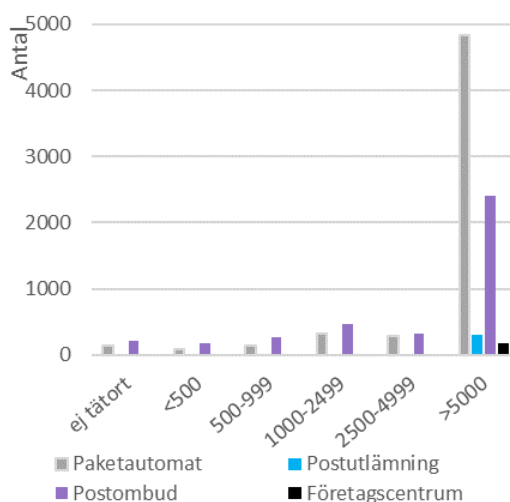
Figur 30 Antal post- och pakettjänster efter typ och län, 2019 och 2023
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys

Den väsentliga förändringen regionalt på området de senaste åren är etableringen av paketautomater. I stort sett samtliga län utgör paketautomater numera den vanligaste formen för paketärenden. Även antalet postombud ökade i nästan samtliga län. Det är emellertid inte klart hur förändringar på postmarknaden kommer att påverka butikens roll som nod för olika postärenden. Det är hittills inte ovanligt med stora synergier mellan olika distributionssätt och att butiker med postombudsfunktioner även har paketautomater. Ett ökat antal paketautomater behöver således inte betyda en avsevärt bättre tillgänglighet i olika delar av landet.

4.5.2 Lokalisering av post- och pakettjänster

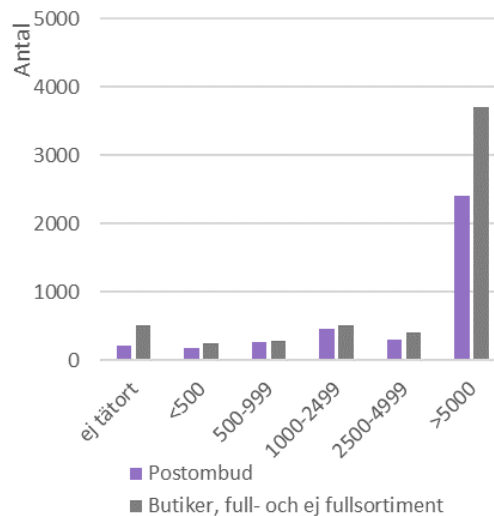
Med distanshandeln ökade behovet av närhet till utlämningsställen som till stor del besvarades med en massiv utbyggnad av paketautomater i hela landet. För många är detta sätt att leverera paketförsändelser en tillräckligt bra vardagslösning, framför allt om det också finns alternativ post- och paketservice i närheten. Större orter har för det mesta samtliga typer av service för utlämning och inlämning av post och paket. Dock inte företagscentra som bara finns i en del av orter större 5 000 invånare.

Mindre tätorter har inte på samma sätt tillgång till paketautomater. Postombud i butik är fortfarande viktigare än paketautomater när det kommer till antalet serviceställen i mindre orter och utanför tätorter. Det kan dock antas att både postombud och paketautomater många gånger finns samlokaliserade med livsmedelsbutiker på många ställen. Som framgår av figur 32 nedan finns också en viss korrelation mellan antal postombud och butiker. Tre av fyra butiker lokaliserade i mindre tätorter och utanför tätorter är också postombud. I större tätorter är det vart tredje butik. Det finns alltså en viss grad av mättnad när det gäller potentiella butiker som kan kliva in i rollen som postombud.

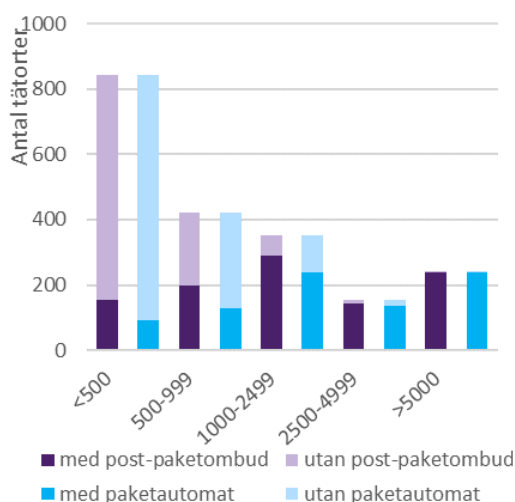
Figur 31 Antal pakettjänster efter typ och storleksklasser för tätorter, 2023

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 32 Antal postombud och butiker efter storleksklasser för tätorter, 2023

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 33 Antal tätorter och post-och paketombud samt paketautomater efter storleksklasser för tätorter, 2023

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

4.5.3 Tillgänglighet till post- och paketservice

77 procent av Sveriges befolkning har mindre än 2 kilometer till närmaste postombud.⁶⁶ 3,3 procent, eller 351 000 personer har ett vägvstånd på mer än 10 kilometer och för närmare 33 000 personer är avståndet minst 20 kilometer. Beräkningar utgår från befolkningens bostad och den tar inte hänsyn till om personer väljer att hämta ut paket på en annan plats till exempel på väg till jobbet. Det kan i praktiken innebära längre avstånd vilket också har noterats på flera

⁶⁶ Beräkning görs på post-och paketombud inklusive företagscentra. Båda anses ha en fullvärdig post-och paketservice för inlämning och utlämning av post- och paketvaror. Företagscentra dock främst för företag. Ett postombud innebär inte att alla leverantörer finns hos varje ombud

serviceområden. Andra faktorer och preferenser är viktigare än närhet.⁶⁷ Räknas tillgängligheten på samtliga paketservicefunktioner förbättras tillgängligheten i alla avståndsklasser.

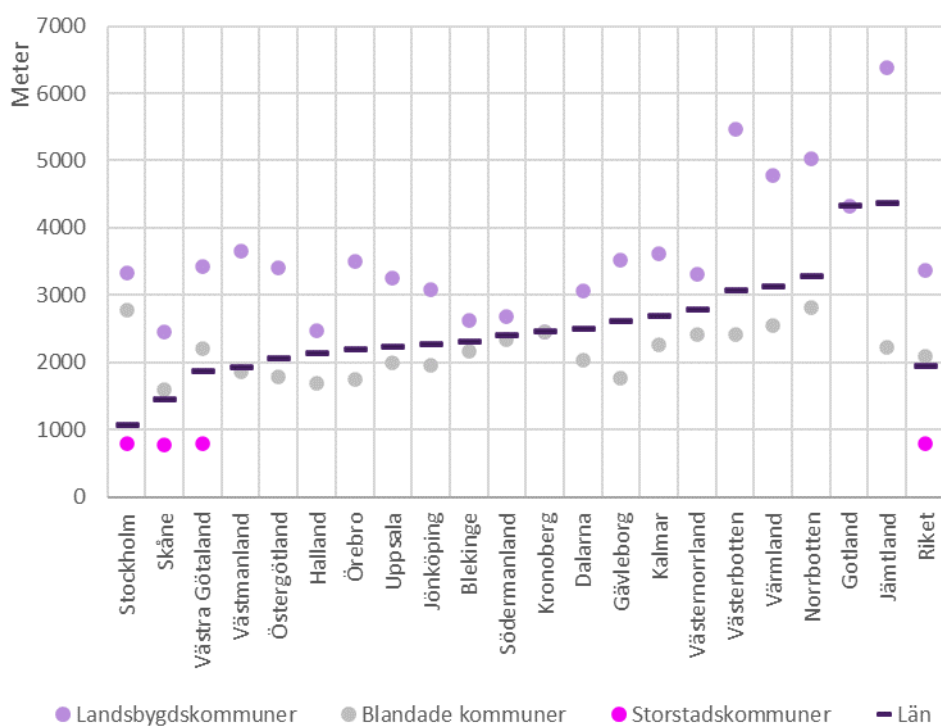
Tabell 4 Tillgänglighet till postombud samt företagscentra – andel länsbefolkning 2022, procent och förändring länsbefolkning (andelsförskjutning) 2016 – 2022, procentenheter, efter avståndsklasser och län

Län	Andel <2 km	Andel 2–10 km	Andel 10–20km	Andel >20km	Befolkning2022, 1000-tals	Andelsförskjutning <2 km	Andelsförskjutning 2–10 km	Andelsförskjutning 10–20km	Andelsförskjutning >20km
Stockholm	89,7	9,4	0,8	0,1	2.438	1,1	-1,0	-0,1	0,0
Uppsala	74,2	21,2	4,5	0,1	401	0,7	-0,2	-0,4	0,0
Södermanland	73,0	21,2	5,7	0,1	303	0,7	-1,6	0,9	0,1
Östergötland	76,7	19,6	3,4	0,2	472	0,2	0,6	-0,7	0,0
Jönköping	73,5	21,5	4,9	0,1	369	0,7	-0,6	0,0	0,0
Kronoberg	71,4	23,6	4,9	0,1	204	3,1	-1,8	-1,2	-0,1
Kalmar	68,1	25,2	6,6	0,1	248	0,7	-0,1	-0,4	-0,2
Gotland	56,5	26,9	16,3	0,3	61	0,0	0,2	-0,2	0,0
Blekinge	69,4	27,2	3,5		159	0,4	-0,3	0,0	0,0
Skåne	81,2	18,2	0,6		1 414	0,9	-1,0	0,1	0,0
Halland	67,7	30,4	1,8		343	1,4	-1,4	0,0	0,0
Västra Götaland	75,6	22,0	2,3	0,1	1 757	0,4	0,0	-0,3	0,0
Värmland	64,4	26,2	8,7	0,7	284	1,4	-0,7	-0,5	-0,2
Örebro	71,7	24,5	3,6	0,2	308	-0,4	0,5	-0,1	0,0
Västmanland	79,5	16,6	3,9	0,0	281	0,4	-0,3	0,0	0,0
Dalarna	65,2	31,6	2,6	0,6	288	-0,4	1,5	-1,0	-0,1
Gävleborg	67,4	27,2	4,9	0,6	287	0,5	-0,5	0,0	0,0
Västernorrland	67,2	25,9	6,3	0,7	243	1,3	-1,1	0,0	-0,2
Jämtland	62,3	23,6	9,5	4,6	133	-0,5	-2,6	1,9	1,1
Västerbotten	73,4	17,1	7,6	1,9	276	2,9	-2,5	-0,2	-0,2
Norrbottnen	69,8	20,7	6,7	2,8	249	1,1	-1,0	0,0	-0,2
Riket	77,4	19,3	3,0	0,3	10 517	0,9	-0,7	-0,2	0,0

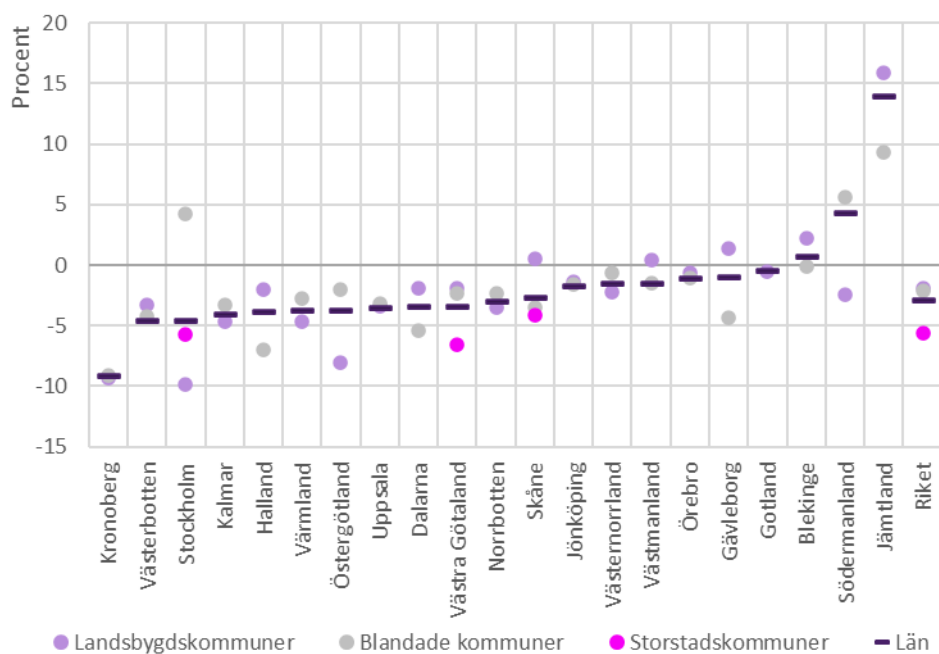
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Som för samtliga servicefunktioner finns även på detta område betydande tillgänglighetsskillnader mellan länen. Norrlandsläna har flest invånare med avstånd större än 20 kilometer till postombud. Dock har flera län befolkning i samma avståndsklass som resulterar i ett totalt antal på 33 000 personer. Jämfört med år 2018 innebär det en minskning på 1 000 personer. En kraftig ökning av andelen befolkning nära post-och paketombud kan fastställas för Kronobergs och Västerbottens län. I övrigt framkommer i tabellen ovan enbart mindre förskjutningar mellan 2018 och 2022, med undantag för Jämtlands län som redovisar en minskning för befolkning med relativt god tillgänglighet och en andelsökning för befolkning med relativt långa avstånd till postombud.

⁶⁷ Haugen K (2012). The accessibility paradox. Umeå: University of Umeå. Department of Geography and Economic History. GERUM 2012:1.

Figur 34 Tillgänglighet till postombud och företagscentra - befolkningens medelavstånd till postombud och företagscentra efter kommuntyper och län i meter, 2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

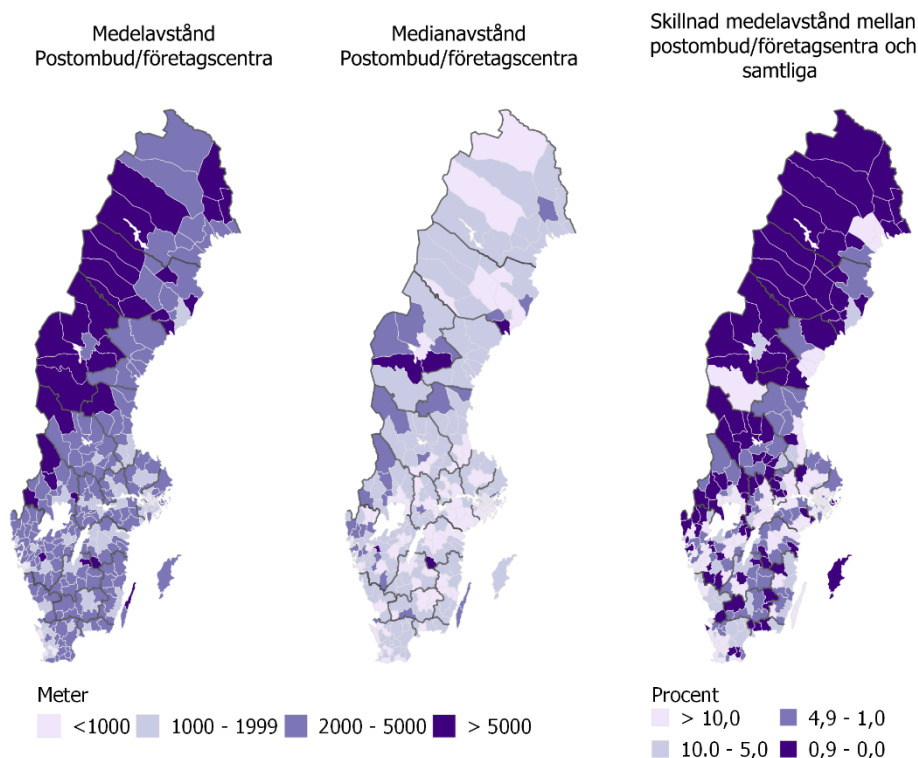

Figur 35 Tillgänglighet till postombud och företagscentra - förändring av befolkningens medelavstånd till postombud och företagscentra efter kommuntyper och län i procent, 2016–2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Jämtland och Gotlands län avviker också från det generella mönstret med relativt långa medelavstånd för län och kommuntyper. (figur 34) I båda län är medelavståndet mer än dubbelt så stor som för riket och även betydligt större jämfört med för andra landsbygdspräglade län som Norrbotten, Värmland och Västerbotten. I de senare länen har landsbygdskommuner en medeltillgänglighet på kring fem kilometer. Samma kommuntyp i Jämtland uppvisar ännu större värden för befolkningens tillgänglighet och knappt 6 400 meter i medelavstånd till post- och paketombuden.

Den ofördelaktiga situationen i Jämtlands län föregick en kraftig försämring av befolkningens tillgänglighet mellan 2018 och 2022. Medelavståndet ökade med 15 procent under denna period i både länet som helhet som för landsbygdskommuner. Försämringen påverkade även kommuntyper blandade kommuner som i det fallet motsvarar Östersunds kommun. Utvecklingen kan vara kortvarig och förbättras igen, men behöver hur som helst följas upp. En mindre stor tillgänglighetsförsämring kan också noteras för Södermanlands och Blekinge län samt för blandade kommuner i Stockholms län. I övrigt förbättrades genomsnittsavstånden eller håller sig vid ungefär samma nivå.

I kartorna nedan redovisa medelavståndet, medianavståndet för postombud och företagscentra, samt differensen av medelavståndet mellan samtliga post- och paketserviceställen (post-paketombuden, företagscentra, paketautomater, övriga utlämningsställen) och postombuden inklusive företagscentra. Den beräknade differensen är ett försök att illustrera förbättringar i tillgänglighet när det kraftigt växande antal paketautomater räknas med.

Figur 36 Tillgänglighet till postservice – Befolkningens medel- och medianavstånd till postombud och företagscentra 2022 i meter samt skillnad medelavstånd mellan postombud/företagscentra och samtliga postservice 2022 i procent, kommuner
 Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB
 Anm: Med samtliga avses postombud, företagscentra, paketautomater samt övriga utlämningsställen

Som framkommer i kartan till höger ger paketautomater en betydande tillgänglighetsförbättring i stora delar av landet. I 85 kommuner förbättras befolkningens medelavstånd med mer än tio procent. 123 kommuner blev förbättringen åtminstone fem procent. Intressant är att paketautomater hittills inte gör något större avtryck i många av landets landsbygdskommuner. I knappt hälften av samtliga 148 landsbygdskommuner enligt Tillväxtverkets indelning är förbättringen av medelavståndet mindre än en procent. Det tyder på att det i många kommuner helt enkelt saknas paketautomater eller så är de samlokaliserade med befintliga postombud så att den geografiska tillgängligheten inte påverkas av ett större antal automater.

4.6 Grundläggande betaltjänster

Betalningssystemet är liksom vägnätet eller elförsörjningen en del av Sveriges grundläggande infrastruktur som staten har ansvar för. Betalningar är således en grundläggande samhällsservice, oavsett om det sker digitalt eller kontant. Digitaliseringen förändrade dock hanteringen av betalningar i grunden. I Sverige sker numera praktiskt taget alla betalningar genom förmedling av bankerna eller kontokortsföretagen. Att ha tillgång till ett bankkonto är således en grundförutsättning för att delta i samhället.⁶⁸ För de flesta människor är det inget problem att betalningar fungerar utan kontanter eller besök på bankkontor. För vissa grupper i samhället som äldre, personer med funktionsnedsättning samt asylsökande och nyanlända är andelen kontantanvändning större. Länsstyrelsernas bedömning är också att målet om att alla i samhället ska ha tillgång till grundläggande betaltjänster till rimliga priser inte uppfylls.⁶⁹

Det är emellertid inte oproblematiskt att i princip helt förlita sig på digitala betalningar. Långvariga elavbrott eller tekniska problem med digitala betalmedel innebär besvärliga störningar och även en ökad sårbarhet för samhället generellt.⁷⁰ Digitaliseringen inom den finansiella sektorn ledde också till nya former av bedrägerier mot samhället, företag och individer.

I avsnittet här kommer bara en begränsad beskrivning och analys av betaltjänster att göras, med syftet att ge en samlad bild av olika grundläggande kommersiella serviceutbud. Länsstyrelserna har ett specifikt uppdrag från regeringen att bevaka och bedöma hur de grundläggande betaltjänsterna motsvarar samhällets behov. I den återkommande rapporten *Bevakning av grundläggande betaltjänster* ger Länsstyrelserna en fördjupad analys på läget i olika delar av landet, vilket bör ses som ett centralt kunskapsunderlag inom området. Därutöver har även Post-och telestyrelsen ett uppdrag att följa upp bankernas skyldighet att tillhandahålla platser för kontanttjänster i betryggande utsträckning som innehåller viktig information om utvecklingen regionalt.⁷¹ Det finns även andra viktiga

⁶⁸ Riksbanken (2022). Betalningsrapport 2022.

⁶⁹ Länsstyrelserna (2023). *Bevakning av grundläggande betaltjänster 2023*.

⁷⁰ Den 1 januari 2023 trädde den nya Riksbankslagen i kraft. Där förtydligas att Riksbanken ansvarar för att privatpersoner ska kunna göra betalningar i kris och krig. Den nya lagen utökar också Riksbankens mandat när det gäller ansvar för kontanthantering och beredskap. Riksbanken ges möjlighet att ställa krav på företag och att övervaka att företagen uppfyller sina skyldigheter.

⁷¹ Post och telestyrelsen (2023). Återrapportering av PTS tillsyn av kontanttjänster. PTS-ER-2023:19

kunskapsunderlag som bör nämnas som exempelvis Riksbankens betalningsrapport och underlag från branschorganisationen Svenska Bankförening.

Med tanke på de stora förändringarna inom betaltjänstområdet lagstiftades om att alla i samhället ska ha tillgång till grundläggande betaltjänster till rimliga priser. Grundläggande betaltjänster inkluderar möjligheten att ta ut kontanter samt betalningsförmedling över disk och dagskassehantering för företag och föreningar. Det är viktiga åtgärder för att säkerställa att alla medborgare kan delta fullt ut i samhället.

4.6.1 Förändring över tid

Som framgår av figuren för respektive betaltjänst nedan, minskade antalet serviceställen snabbt över tid. I takt med att banker och andra betaltjänstaktörer reducerade sitt utbud av kontanttjänster och betalningsförmedling minskade också ställen med grundläggande betaltjänster. Kontantkedjan är numera beroende av ett fåtal privata aktörer, vilket gör den sårbar. Nio av landets 21 länsstyrelser bedömer också att tillgången till grundläggande betaltjänster försämrades för privatpersoner i allmänhet.⁷²

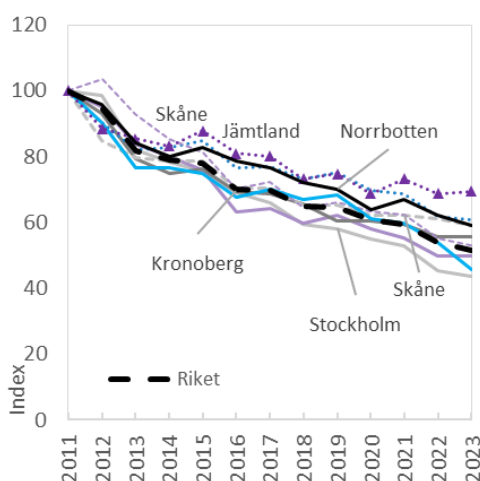
Antalet serviceställen där det är möjligt att ta ut kontanter har nästan halverats under perioden 2011–2023. I slutet av perioden var det vid 3 242 ställen möjligt att få ut kontanter. I Stockholms och Västmanlands län var minskningen störst. Mindre omfattande var tillbakagången i Jämtlands och Kalmar län. Dagligvaruhandeln är en viktig del av försörjning med kontanter. Enligt en undersökning från branschorganisationen Svensk handel tror nio av tio handlare emellertid inte att butiken kommer sluta att ta emot kontanter.⁷³ Frågan om möjligheterna till att betala med kontanter och tillgången till kontanter kommer också behandlas av en utredning under år 2024.⁷⁴

Ännu snabbare minskade antalet betalförmedlingsställen i landet, vilket kan förklaras med en kraftig utglesning av bankfilialer runt om i landet. Under loppet av ett decennium försvann betalförmedling från 1 838 platser. De kvarvarande 767 betalförmedlingarna är ungefär lika många som tillsammans återfanns i Skåne och Västra Götaland tolv år tidigare.

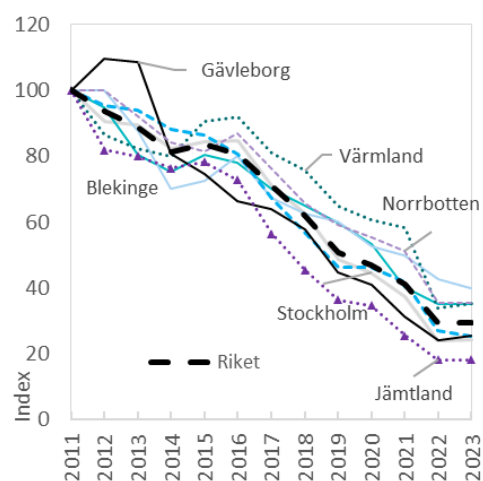
⁷² Länsstyrelserna (2023). Bevakning av grundläggande betaltjänster 2023. Sida 6.

⁷³ Svensk handel (2022). [9 av 10 svenska handlare tar fortsatt emot kontanter som betalmedel](#). Besökt februari 2024.

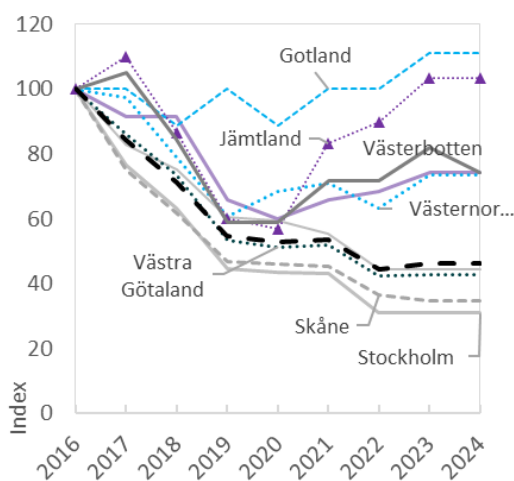
⁷⁴ Finansdepartementet (2024). Uppdrag att utreda möjligheterna till att betala med kontanter och tillgången till kontanter, Fi2024/00068.

Figur 37 Förändring antal serviceställen för kontantuttag, 2011-2023 (index), län (urval)

Figur 38 Förändring antal serviceställen för betalförmedling, 2011-2023 (index), län (urval)

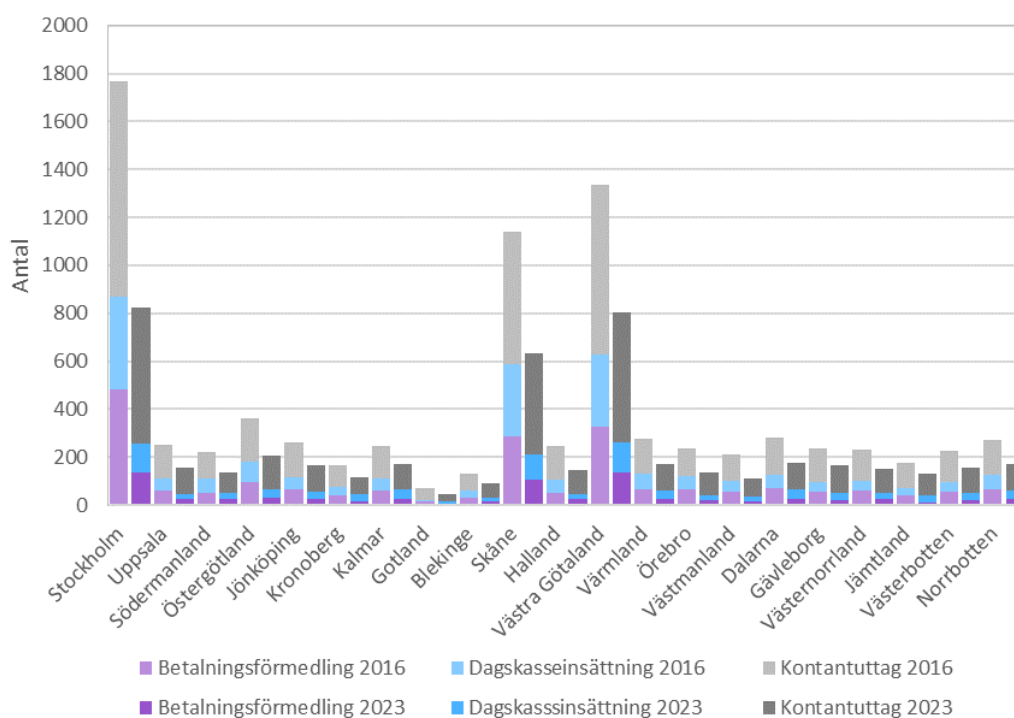
Figur 39 Förändring antal serviceställen för dagskassainsättning, 2011-2023, län (urval)
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys (samtliga)

Dagskassainsättningen är fortsatt viktig för företag och föreningar som kommer i direkt kontakt med kontantbetalande kunder. I figur 39 ovan redovisas förändringen av antalet serviceställen där företag och föreningar kan lämna in en dagskassa för uppräknings och insättning på konto. I statistiken ingår bankkontor med kontanthantering, insättningsautomater och serviceboxar. Antalet serviceställen för dagskassainsättning har minskat med knappt 50 procent sedan år 2016 till totalt 851, år 2023. Generellt stabiliserades dock läget de senaste åren. Orsaken är att större kreditinstitut från om med 2021 blev skyldiga att tillhandahålla platser för kontanttjänster i betryggande utsträckning i hela landet. Skyldigheterna innebär att endast en viss andel av befolkningen får ha ett längre vägvstånd än 25 kilometer från folkbokföringsadressen till den närmaste platsen för kontantuttag respektive dagskassainsättning.⁷⁵

Strukturförändringen regionalt förtydligas i figuren nedan genom att återge länsvisa förändringar mellan 2016 och 2023. Den kraftiga minskningen av betaltjänster i

⁷⁵ Post- och telestyrelsen (2023). Återrapportering av PTS tillsyn av kontantinsatser.

storstadslänen Stockholm, Skåne och Västra Götaland sticker ut, men bör också ses utifrån de geografiska förutsättningarna i dessa delar av landet. Dessa mer tätbefolkade län möjliggör rationaliseringar utan att nödvändigtvis försämra den geografiska tillgängligheten för invånare och företag. Det är framför allt förändringar för tjänsten dagskasseinsättning som orsakar regionala skillnader för betaltjänster.

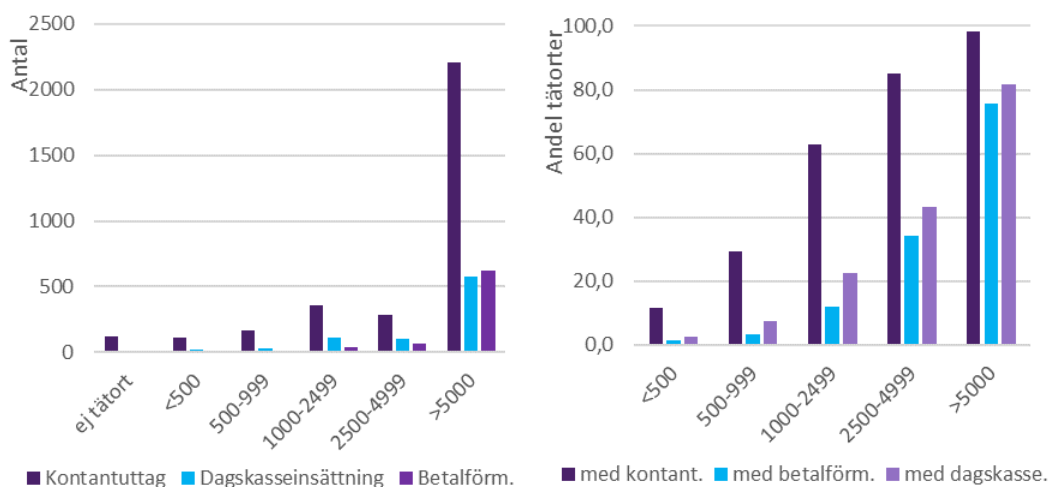
Figur 40 Antal ställen för betalningsförmedling, dagskasseinsättning och kontantuttag, 2016 och 2023, län
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys

4.6.2 Lokalisering av betaltjänster

De strukturella förändringarna på länsnivå återspeglas också på större geografiska skalor. När olika betalningstjänster läggs ned innebär det ofta en koncentration av serviceställen till större orter och försämrade tillgänglighet på orter längre ned i ortshierarkin. Beräkningar visar också på en ojämn fördelning av olika betaltjänster mellan ortssorleker. I huvudsak finns betaltjänster i större orter med fler än 5 000 invånare. Som framgår av figur 42 nedan växer andelen tätorter med betaltjänster med tätortens storlek. Lokalisering av kontantuttag visar på en jämnare fördelning än övriga betaltjänster. Utifrån digitaliseringen och de därav rådande marknadsförändringarna är det ett mindre överraskande läge, men utvecklingen gör det svårt att uppfylla kraven från lagstiftningen om god tillgänglighet till betaltjänster i hela landet.

I detta sammanhang bör också anmärkas att en stor del av service kontantuttag tillhandahålls av olika livsmedelsbutiker. Av sammanlagt 5 700 butiker med någon form av livsmedelsförsäljning erbjuder 1 490 också uttag av kontanter. Relativt samtliga ställen för kontantuttag, banker, bankomat med mera, utgör livsmedelsbutiker en andel på 46 procent. Det gör butiker också till en del av

kontantförsörjningssystemet. Samtidigt finns också begränsningar om det exempelvis inte finns några, eller för få kontanter i kassan.

Figur 41 Antal serviceställen för betaltjänster efter storleksklasser för tätorter, 2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 42 Andel tätorter med serviceställen för betaltjänster efter storleksklasser för tätorter, 2022, procent
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

4.6.3 Tillgänglighet till grundläggande betaltjänster

Det ska vara enkelt för befolkning och företag att nå olika grundläggande betaltjänster. Utvecklingen över tid med en utglesning av serviceställen och därmed större koncentration till orter högre upp i tätortshierarkin varslar dock om stor försämring när det gäller geografisk tillgänglighet.

Nästan 72 procent av Sveriges befolkning har närmare än två kilometer till närmaste kontantuttag. I Dalarnas, Gotlands, Värmlands och Hallands län är andelen under 60 procent av befolkning. Mindre än en procent av Sveriges befolkning har längre än 20 kilometer till ett serviceställe för kontantuttag. Det motsvarar sammanlagt knappt 64 000 personer. I de tre nordligaste länen är andelen dock betydligt större i samma avståndsklass. Förändringen mellan 2016 och 2022 visar på förbättringar och ökande andelar i avståndsklassen mindre än två kilometer i sex län. En förbättring (minskande andelar) redovisas även för avståndsklassen > 20 kilometer i 14 län. (tabell 5)

Det kan jämföras med dagskasseinsättning och betalförmedling som bara kring 40 procent av befolkning har inom nära räckhåll. Jämtland, Gotland och Västerbotten län har relativt stora andelar befolkning i avståndsklass större än 20 kilometer. När det gäller dagskasseinsättning minskade andelen befolkningen i avståndsklassen större än 20 kilometer, vilket kan tolkas som en förbättring av tillgänglighet. I de flesta länen minskade däremot andelen befolkning nära (< 2 km) dagskassa och betalförmedling. De korresponderande tabellerna för dagskasseinsättning och betalförmedling redovisas dock av praktiska skäl i bilagan. (Tabell B1, B2 bilaga)

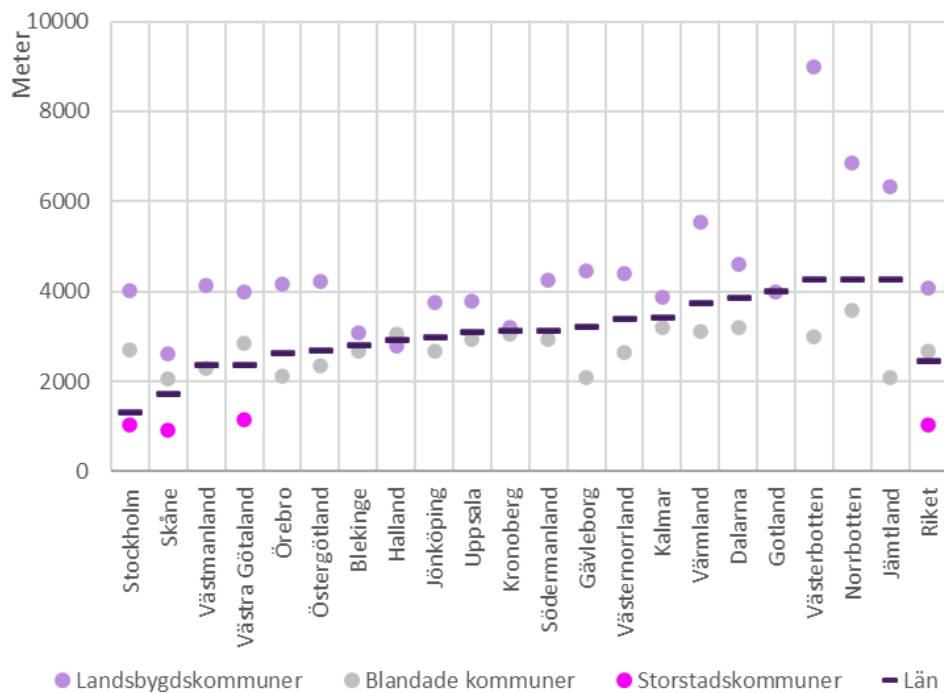
Tabell 5 Tillgänglighet till kontantuttag – andel länsbefolkning 2022, procent och förändring länsbefolkning (andelförskjutning) 2016 – 2022, procentenheter, efter avståndsklasser och län

Län	Andel <2 km	Andel 2-10 km	Andel 10-20km	Andel >20km	Befolkning 2022, 1000-tals	Andelförskjutning <2 km	Andelförskjutning 2-10 km	Andelförskjutning 10-20km	Andelförskjutning >20km
Stockholm	85,7	13,1	1,1	0,1	2 437	-1,9	2,0	0,0	-0,1
Uppsala	67,5	23,0	9,0	0,4	401	0,2	-0,2	-0,1	0,0
Södermanland	65,3	25,3	9,1	0,3	303	-0,5	1,3	-0,3	-0,5
Östergötland	73,1	19,8	6,1	1,0	472	-1,4	1,2	0,1	0,1
Jönköping	63,9	27,8	7,9	0,4	369	-2,2	2,9	-0,7	0,0
Kronoberg	64,3	26,8	8,7	0,2	204	0,2	-0,2	0,0	0,0
Kalmar	62,5	27,0	9,0	1,4	248	-1,8	2,1	-0,2	-0,2
Gotland	56,5	30,1	13,2	0,1	61	-1,1	0,6	0,5	0,0
Blekinge	64,7	29,1	6,2	0,1	159	-0,2	0,0	0,2	0,0
Skåne	77,5	21,6	0,8	0,0	1 414	-0,2	0,1	0,1	0,0
Halland	56,7	38,8	4,5	0,0	343	-2,0	1,5	0,5	0,0
Västra Götaland	69,5	26,1	4,3	0,1	1 755	-0,1	0,0	0,0	0,0
Värmland	56,6	31,4	10,4	1,5	284	-2,2	2,7	-0,5	0,0
Örebro	67,0	27,7	4,9	0,4	308	-1,4	1,5	-0,1	0,0
Västmanland	73,5	21,6	4,6	0,3	281	-0,8	0,8	0,1	0,0
Dalarna	54,3	35,0	9,2	1,6	288	-2,7	1,2	0,7	0,7
Gävleborg	63,5	28,7	6,6	1,3	287	0,1	-0,2	-0,1	0,2
Västernorrland	62,9	27,0	8,7	1,4	243	0,3	-0,2	-0,1	0,0
Jämtland	63,4	23,1	9,5	4,0	133	2,8	-1,3	0,1	-1,6
Västerbotten	65,5	22,4	8,2	3,9	276	1,3	-1,1	0,0	-0,3
Norrbotten	62,0	26,1	6,9	4,9	249	-0,6	1,8	0,3	-1,4
Riket	71,9	22,9	4,6	0,6	10 515	-0,7	0,8	0,0	-0,1

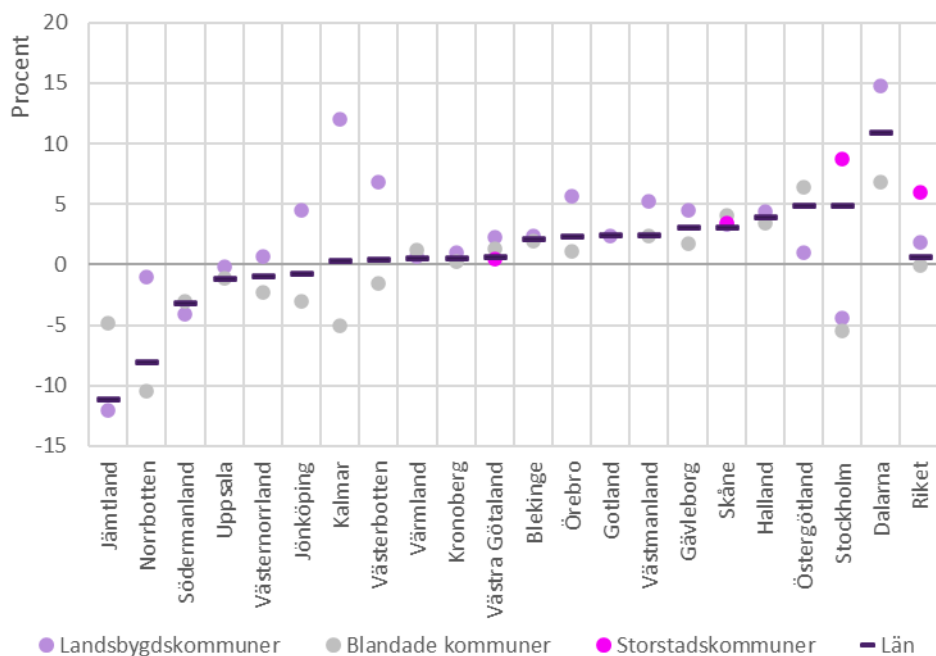
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

I figur nedan redovisas befolkningens medelavstånd i meter för län och kommuntyper för betaltjänsten kontantuttag. Motsvarande figurer för dagskasseinsättning och betalförmedling redovisas i bilagan. Relativt stora medelavstånd för befolkning förekommer i Jämtland, Norrbottens, Västerbottens och Gotlands län. Landsbygdskommuner har en sämre uppmätt tillgänglighet än övriga kommuntyper i samtliga län, förutom i Hallands län. Extremt höga medelavstånd finns emellertid i Västerbottens läns landsbygdskommuner med ett medelavstånd på nio kilometer. Bara något mindre är medelavstånden i Norrbottens och Jämtlands läns landsbygdskommuner.

Förändringen mellan år 2016–2022 visar på några intressanta mönster. Exempelvis förbättrades tillgängligheten för Jämtlands, Norrbottens och Södermanlands län. I Jämtlands län minskade medelavstånden betydligt mer i landsbygdskommuner än i länets övriga delar. I Norrbotten var det emellertid tvärtom. En mycket sämre tillgänglighet redovisas däremot för befolkningen i Dalarnas län, men även flera andra län upplever längre avstånd till kontantuttag.

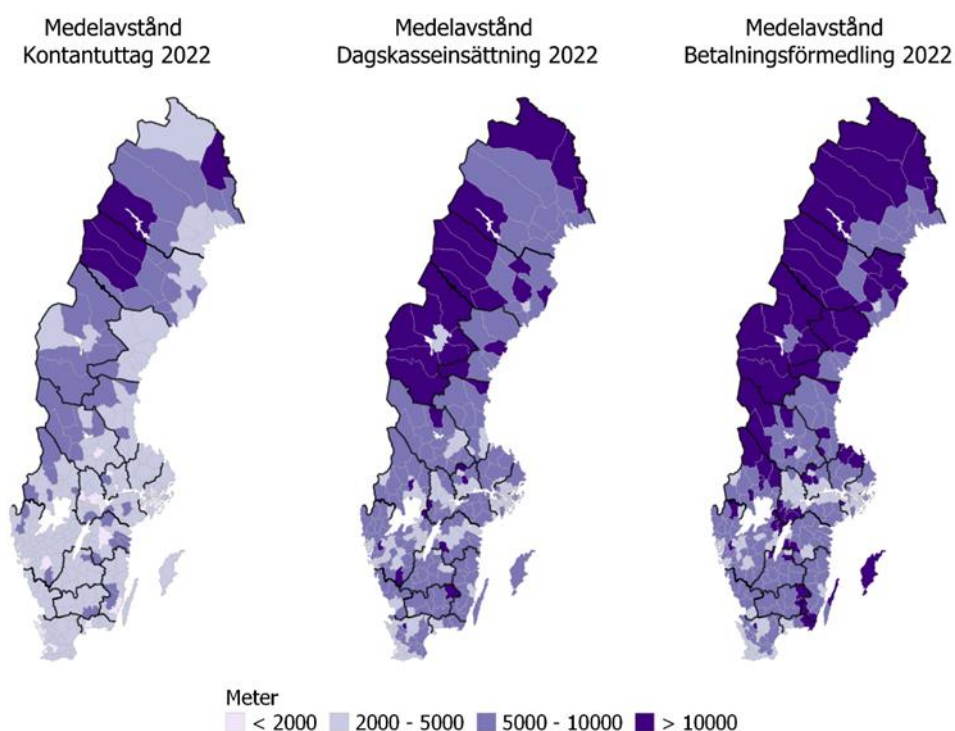

Figur 43 Tillgänglighet till kontantuttag - befolkningens medelavstånd till kontantuttagsställen efter kommuntyper och län i meter, 2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 44 Tillgänglighet till kontantuttag - förändring av befolkningens medelavstånd till kontantuttagsställen efter kommuntyper och län i procent, 2016-2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

I kartorna (figur 45) sammanfatta vi tillgänglighet uttryckt som medelavstånd för respektive betaltjänst och på nivå av kommuner. Skillnader är stora och geografiska särdrag slår igenom även på område betaltjänster. För servicen kontantuttag är tillgängligheten för befolkning god jämfört med övriga betaltjänster. Några kommuner i Västerbottens och Norrbottens inland har dock en mycket dålig tillgänglighet till kontanter. Tillgänglighet för dagskasseinsättning är sämre i genomsnitt i de flesta kommuner. Det framgår i kartan att många av Norrlands inlandskommuner samt ett antal landsbygdskommuner i södra Sverige finns i den högsta avståndsklassen. När det gäller betalningsförmedling försämras bilden ytterligare. I stort sett hela Norrland samt i delar av södra Sverige finns kommuner där befolkningen har ett medelavstånd på över tio kilometer.

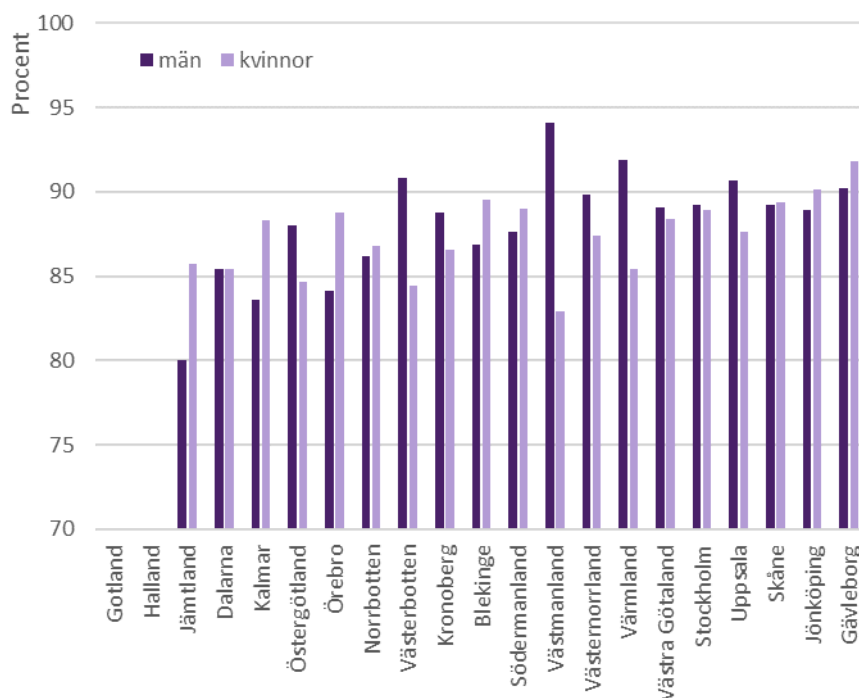
Figur 45 Tillgänglighet till betaltjänster - befolkningens medelavstånd till ställen med kontantuttag, dagskasseinsättning och betalförmedling, 2022, kommuner
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Betaltjänster är en del av den grundläggande infrastrukturen för kommersiell service. Utvecklingen mot ett kontantlöst samhälle medförde att vissa funktioner är svåra att hantera på fysiska serviceställen. Butiker av olika slag uppfyller en viktig funktion när det kommer till försörjning med kontanter. Situationen för företag och föreningar som hanterar kontanter har förbättrats med nya lagkrav på kreditinstitut samtidigt som brister i tillgängligheten dagskasseinsättning kvarstår. Stora avstånd till betalförmedling bekräftar också länsstyrelserna bedömning på stor brist på platser med möjlighet att betala räkningar med kontanter över disk. Det återstår att hålla med om länsstyrelsernas bedömning att den digitala mognaden i samhället behöver förbättras och digitala lösningar förbättras så att så många som kan använda sig av dessa på ett tryggt och säkert sätt.

4.7 Samordning av grundläggande kommersiell service

Det pågår ständiga förändringar som påverkar den grundläggande kommersiella servicen runt om i landet. Mer stadigt är invånarnas förväntan på en rimlig tillgänglighet till olika samhällsfunktioner och kommersiell service. Analysen ovan visar att skillnaderna mellan olika delar av landet är stora och att det finns ofta en överhängande risk att servicen försämras för medborgarna när enskilda butiker läggs ned. Det kan tänkas avspeglas också i invånarnas syn på samhällsservice i figur 46 nedan. Tillgängligheten har olika betydelse för olika grupper - för kvinnor och män, arbetspendlare, äldre eller barnfamiljer som kräver andra analyser än vad som är möjligt att göra i denna rapport.

För att analysera specifika platsers förutsättningar, sårbarhet och utvecklingsbehov räcker det inte med övergripande sammanställningar och analyser. När det kommer till det behövs fördjupade analyser där fakta från Tillväxtverkets plattform serviceanalys kombineras med god lokalkännedom. En annan sak som behövs i minst lika stor utsträckning är samverkan mellan olika aktörer.

Figur 46 Andel höga betyg när det gäller utbud av livsmedelsaffärer inom rimligt avstånd från din bostad, 2023

Källa: SCB/Medborgarnas syn på samhällsservice, Statistik saknas för Gotlands och Hallands län

Arbetet med att upprätthålla och utveckla servicen lokalt är således en fråga som berör olika samhällsnivåer, civilsamhället, företag och myndigheter. Samverkan och samarbete är därför ett viktigt moment i detta sammanhang. En viktig del av arbetet görs inom ramen för regionala serviceprogram. Programmen syftar till att samordna insatser och aktörer i arbetet med att främja tillgänglighet till kommersiell och viss offentlig service. De regionala serviceprogrammen är också grunden för hur man prioriterar olika stöd till kommersiell service. Genomförandet av de regionala serviceprogrammen består av olika insatser i länen. Det kan handla om

stödhantering, kommunal serviceplanering eller också olika typer av möten med kunskaps- och erfarenhetsutbyte.⁷⁶

Ett annat forum för kunskapsutbyte är Centralt samordningsforum (CSF) som har till syfte att dela erfarenheter och information samt att komma med synpunkter på nationell nivå. På mötena finns representanter från civilsamhället, företag och myndigheter. På så sätt förväntas också arbetet med kommersiell service utvecklas och förbättras.⁷⁷

⁷⁶ Tillväxtverket, [Regional samordning kommersiell service](#)

⁷⁷ Tillväxtverket, [Centralt samordningsforum \(CSF\)](#)

Referenser

- Agrifood (2023). Att rädda butiker på landsbygden – fungerar det särskilda driftstödet? Policy brief 2023:2
- Amcoff J et al (2015). Detaljhandelns förändrade geografi. Working Papers in Geography 2015:1. Kulturgeografiska institutionen. Uppsala Universitet.
- Amcoff J, Möller P, Westholm E (2009). När lanthandeln stänger. Arbetsrapport. Institut för Framtidsstudier
- Ansvarskommittén (2007). Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft. Slutbetänkande, SOU 2007:10
- Bergström F (2012) Tjänstesektorn i Sverige och i andra länder. I Jordahl E (Ed). Den svenska tjänstesektorn. Studentlitteratur
- Boverket (1999). Handeln i planering.
- Boverket (2015). Planera för handel. Rapport 2015:45
- Cras P (2017). Landsbygdssamhällets medborgarskap. En studie av organisering av service och infrastruktur i gränslandet mellan det ideella, kommersiell och politiska. Doktorsavhandling. SLU.
- Daunfeldt S-O et al (2020). Småstadens kamp. Handelns forskningsinstitut.
- Energimyndigheten och Trafikverket (2023). Handlingsprogram för laddinfrastruktur och tankinfrastruktur för väggas. ER 2023:23.
- European Commission (2011). A quality Framework for Services of General Interest in Europe. COM(2011) 900 final
- Finansdepartementet (2024). Uppdrag att utreda möjligheterna till att betala med kontanter och tillgången till kontanter, Fi2024/00068.
- Glesbygdsverket (2002). Länsstyrelsernas och de regionala självstyrelseorganens syn på utvecklingen av kommersiell och offentlig service i Gles- och landsbygdsområden år 2001.
- Hagberg J et al (2023). Konsumtionsrapporten 2023. Centrum för konsumtionsforskning. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Handelsrådet (2017). Handelns digitalisering och förändrade affärsmodeller. Sammanfattning.
- Handelsrådet (2019). E-handelns lokala närvaro.
- Haugen K (2012). The accessibility paradox. Umeå: University of Umeå. Department of Geography and Economic History. GERUM 2012:1.
- ITPS (2008). Näringslivets tillstånd 2008. Sida 25
- Larson A et al (2014). Geografisk tillgänglighet, definitioner, operationalisering och praktik. Handelshögskolan. Göteborgs Universitet.
- Långtidsutredning (2019). Huvudbetänkande av Långtidsutredningen. SOU 2019:65
- Läkemedelsverket (2023). Omvärldsbevakning i fråga om tillgång på läkemedel och medicintekniska produkter.
- Länsstyrelserna (2023). Bevakning av grundläggande betaltjänster 2023.
- Länsstyrelserna (2023). Kartläggning av statlig närvaro och service 2023. Publikation 2023:10
- Madell T (2011). Tjänster av allmänt intresse – ett svenskt perspektiv. SIEPS
- Marjavaara R et al (2019). Från sommarnöje till Airbnb: en översikt av svensk fritidshusforskning. I Wall-Reinius, Heldt Cassel, turismen och resandets utmaningar, svenska sällskapet för antropologi och geografi.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap - MSB (2021). Lista med viktiga samhällsfunktioner – utgångspunkt för att stärka samhällets beredskap. Reviderad oktober 2023

Olsson B (2010). Outshopping och butiksdöden. Vad händer när konsumenten överger den egna ortens handlare? Kapitel i Eskilsson och Fredriksson: Butiken. Upplevelse, organisering och plats. Liber.

Origo Group (2023). PTS – Mindre företags behov av posttjänster 2023.

Orth M, Maican F (2016). Strategisk mix av dagligvarubutiksformat, Handelsrådet.

Ottosson J Andersson-Skog L (2013). Stat, marknad och reglering i historiskt perspektiv. Konkurrensverket

Post- och Telestyrelsen (2023). Den svenska paketmarknaden 2022 PTS-ER-2023-30

Post- och telestyrelsen (2023). PTS mobiltäcknings- och bredbandskartläggning 2022.

Post- och Telestyrelsen (2023). Svensk postmarknad 2023. Rapport PTS-ER-2023:11

Post och telestyrelsen (2023). Återrapportering av PTS tillsyn av kontanttjänster. PTS-ER-2023:19

Regeringskansliet (2016). Sverige helt uppkopplad 2025 – en bredbandsstrategi.

Riksbanken (2022). Betalningsrapport 2022.

SCB (2023). Svagare lönsamhet i dagligvaruhandeln. I Sveriges ekonomi – statistiskt perspektiv.

SCB (2023). Trender och Prognoser 2023.

SCB Hushållens ekonomi (HEK), statistikdatabasen

Service i glesbygd. Slutbetänkande, SOU 2015:35

Sveriges Kommuner och Regioner (2022). Nationell likvärdighet och kommunalt självstyre

Slätmo E, et al (2022). Essential rural services in the Nordic Region - Challenges and opportunities. Nordregio, Report 2022:01

Strandh V (2023). Hur kan service och trygghetspunkter (SOT) på landsbygden stärka lokalsamhällets krisberedskap och förmågan att hantera Kriser. Umeå Working Papers in Crisis Management Studies. universitet.

Svensk handel (2022). 9 av 10 svenska handlare tar fortsatt emot kontanter som betalmedel.

Svensk handel (2023). Läget i handel 2023 – 2023 års rapport om branschens ekonomiska utveckling.

Sveriges apoteksförening (2022). Branschrappport 2022.

Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket (2023) – 40 apotek får glesbygdsbidrag.

Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket (2023). 2023 års uppföljning av apoteksmarknadens utveckling.

Tillväxtanalys (2010). Tjänstesektorns storlek. WP 2010/14

Tillväxtverket (2020). Landsbygders kompetensförsörjning. Dnr Å 2019-1134.

Tillväxtverket (2020). Med samverkan som nav. Rapport 0327.

Tillväxtverket (2021). Kommersiell service ger robustare samhälle.

Tillväxtverket (2021). Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2021. Rapport 0369

Tillväxtverket (2022). Mäta regional utveckling.

- Tillväxtverket (2022). Tillstånd och trender för regional utveckling 2022.
- Trafikanalys (2021), Geografiska tillgänglighetsanalyser – en metodbeskrivning. PM 2021:9
- Vinnova (2008). Tjänster och relaterade begrepp.
- Wiberg J (2020) Centralitet, centralort och centralplats, diskursens förgreningar. META Historiskarkeologisk tidskrift. Lund universitet.
- Wikman P (2019). Kulturgeografin tar plats i välfärdsstaten. Avhandling, Uppsala universitet.

Bilaga

Tabell A1 Andel tätorter med fullsortimentbutiker efter storleksklasser för tätorter, 2022, procent

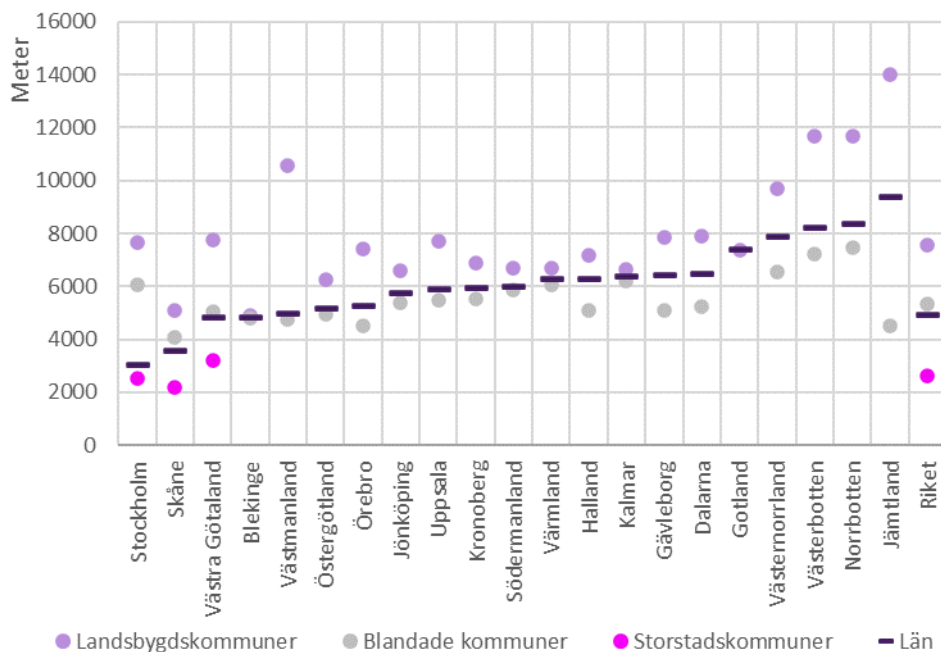
Län	<500	500-999	1000-2499	2500-4999	Totalt	Antal tätorter
Stockholm	11,0	18,2	71,4	77,8	37,1	159
Uppsala	0,0	40,0	83,3	100,0	48,1	79
Södermanland	12,5	42,1	66,7	83,3	43,4	76
Östergötland	22,0	57,1	100,0	92,9	52,1	96
Jönköping	20,0	53,8	100,0	87,5	54,7	95
Kronoberg	23,5	91,7	100,0	100,0	72,0	50
Kalmar	35,3	73,9	100,0	100,0	67,8	87
Gotland	57,1	25,0	100,0		64,7	17
Blekinge	18,2	50,0	87,5	100,0	51,9	52
Skåne	6,0	40,8	76,9	88,9	50,8	248
Halland	15,2	56,5	68,4	100,0	51,1	90
Västra Götaland	19,7	51,4	81,1	89,7	52,0	323
Värmland	40,0	41,7	85,7	100,0	61,8	68
Örebro	9,1	57,1	88,9	100,0	54,2	59
Västmanland	25,0	40,0	36,4	75,0	47,7	44
Dalarna	19,6	50,0	90,0	100,0	50,0	108
Gävleborg	27,8	41,2	94,7	100,0	55,4	83
Västernorrland	37,9	61,5	100,0	100,0	64,1	64
Jämtland	50,0	90,9	80,0	100,0	66,1	59
Västerbotten	51,7	33,3	93,8	100,0	67,6	71
Norrbottn	27,7	53,8	80,0	83,3	50,6	89
Riket	21,9	49,4	83,3	92,3	53,2	2017

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

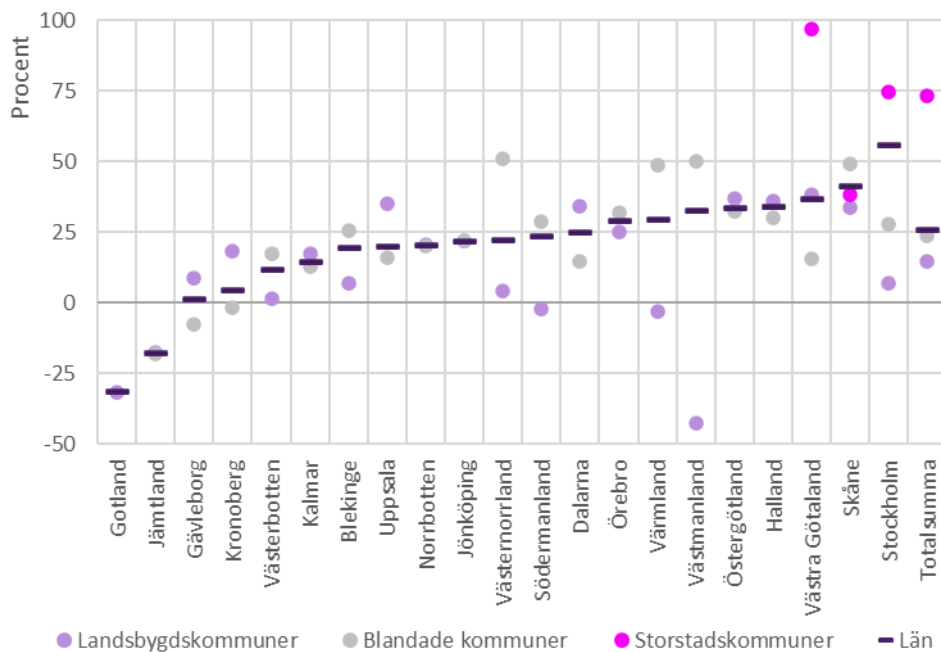
Tabell B1 Tillgänglighet till dagkasseinsättning – andel länsbefolkning 2022, procent och förändring länsbefolkning (andelförskjutning) 2016 – 2022, procentenheter, efter avståndsklasser och län.

Län	Andel <2 km	Andel 2-10 km	Andel 10-20km	Andel >20km	Befolkning 2022, 1000-tals	Andelförskjutning <2 km	Andelförskjutning 2-10 km	Andelförskjutning 10-20km	Andelförskjutning >20km
Stockholm	47,3	48,1	3,9	0,7	2 266	-27,6	26,4	0,9	0,2
Uppsala	40,1	36,8	17,4	5,7	361	-9,1	5,5	0,5	3,1
Södermanland	37,5	39,6	17,9	5,0	288	-12,4	8,2	2,8	1,4
Östergötland	41,4	39,5	16,3	2,8	452	-18,8	13,6	4,5	0,6
Jönköping	39,4	37,4	20,4	2,8	353	-12,4	8,8	2,9	0,8
Kronoberg	43,8	30,1	20,9	5,2	195	0,5	-2,9	0,9	1,5
Kalmar	36,8	38,7	18,6	5,9	242	-5,6	2,8	1,2	1,7
Gotland	36,3	33,0	22,0	8,7	58	3,0	2,4	5,6	-11,1
Blekinge	42,1	43,2	12,0	2,7	158	-3,1	-1,2	1,9	2,4
Skåne	50,8	41,1	7,7	0,4	1 325	-12,7	7,8	4,6	0,4
Halland	30,6	43,8	24,5	1,2	320	-8,9	-2,0	9,7	1,1
Västra Götaland	36,9	47,6	14,1	1,4	1 666	-19,3	13,6	4,9	0,9
Värmland	36,4	41,2	17,4	5,0	279	-14,8	9,4	4,0	1,4
Örebro	39,0	42,0	16,0	3,0	295	-15,5	10,4	4,5	0,5
Västmanland	37,0	45,4	15,4	2,2	268	-22,3	16,5	6,2	-0,3
Dalarna	31,7	45,1	17,5	5,7	285	-7,2	0,4	5,0	1,8
Gävleborg	32,9	43,9	17,9	5,3	285	-6,6	4,5	4,2	-2,1
Västernorrland	27,3	44,3	18,6	9,9	246	-10,8	0,7	9,2	0,8
Jämtland	33,2	38,4	13,7	14,6	129	1,9	4,5	2,5	-8,9
Västerbotten	30,8	39,8	19,6	9,9	266	-8,9	3,6	7,2	-1,9
Norrbottn	36,3	40,9	13,5	9,3	250	-7,6	5,7	1,3	0,6
Riket	41,0	43,5	12,6	2,9	9 985	-16,0	12,1	3,5	0,4

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 47 Tillgänglighet till dagskasseinsättning- befolkningens medelavstånd till dagskasseinsättningsställen efter kommuntyper och län i meter, 2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

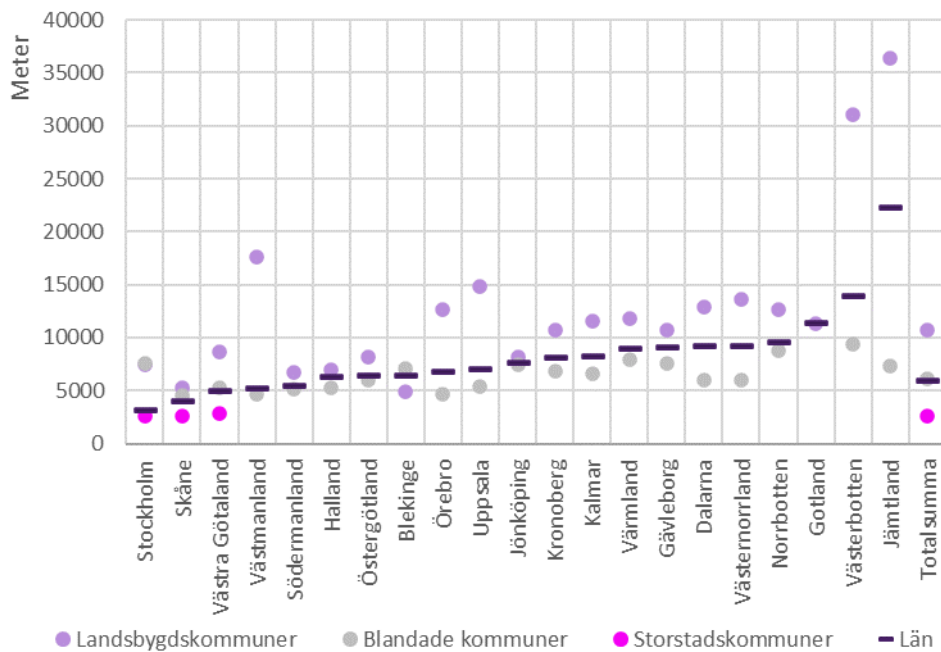

Figur 48 Tillgänglighet till dagskasseinsättning- förändring av befolkningens medelavstånd till dagskasseinsättningsställen efter kommuntyper och län i procent, 2016–2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

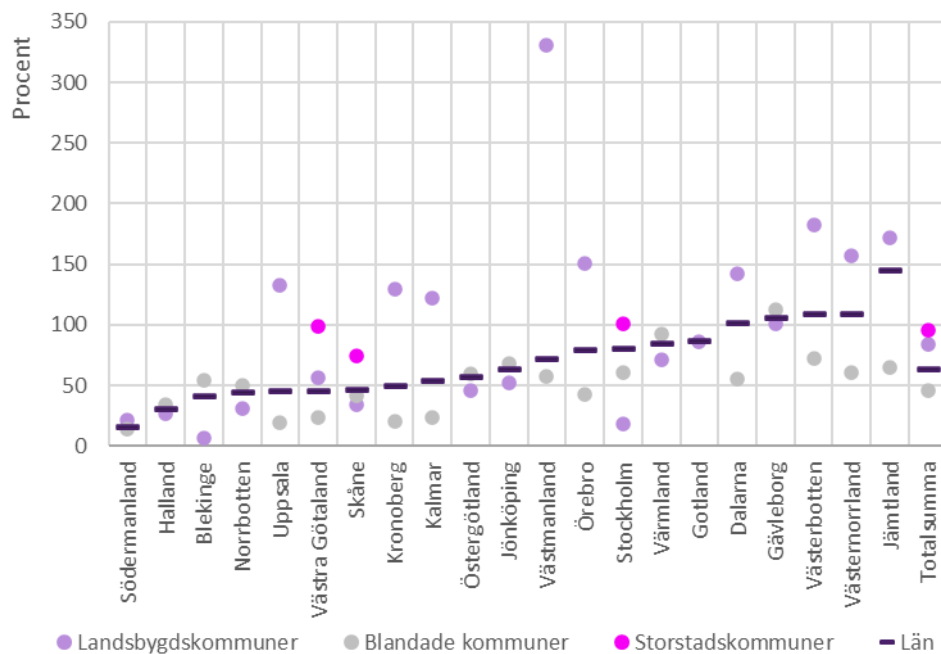
Tabell B2 Tillgänglighet till betalförmedling – andel länsbefolkning 2022, procent och förändring länsbefolkning (andelsförskjutning) 2016–2022, procentenheter, efter avståndsklasser och län.

Län	Andel <2 km	Andel 2-10 km	Andel 10-20km	Andel >20km	Befolkning 1000-tals, 2022	Andelsförskjutning <2 km	Andelsförskjutning 2-10 km	Andelsförskjutning 10-20km	Andelsförskjutning >20km
Stockholm	46,9	47,7	4,4	1,1	2 266	-30,4	27,5	2,3	0,7
Uppsala	39,0	33,6	17,5	9,9	361	-16,0	9,1	0,0	6,9
Södermanland	41,4	39,3	15,7	3,6	288	-9,5	7,4	1,6	0,4
Östergötland	33,8	42,1	18,7	5,4	452	-25,2	16,1	5,9	3,3
Jönköping	33,4	34,9	24,2	7,6	353	-18,3	5,7	6,9	5,6
Kronoberg	33,9	34,4	18,9	12,8	195	-8,6	-2,1	0,1	10,7
Kalmar	32,8	36,4	20,1	10,7	242	-11,2	0,8	3,3	7,0
Gotland	32,5	28,7	17,7	21,1	58	-8,2	-6,3	-2,4	16,9
Blekinge	39,0	38,4	15,3	7,4	158	-5,4	-3,6	3,9	5,1
Skåne	44,5	45,8	9,5	0,2	1 325	-19,3	14,2	5,1	0,0
Halland	30,3	45,1	23,1	1,4	320	-10,0	0,8	7,9	1,4
Västra Götaland	37,8	46,8	13,3	2,2	1 666	-19,6	13,8	4,1	1,7
Värmland	30,7	36,5	16,8	16,1	279	-20,5	4,7	3,4	12,4
Örebro	33,8	44,8	13,7	7,7	295	-21,9	12,8	3,2	5,9
Västmanland	37,9	44,6	14,1	3,5	268	-27,3	17,3	7,4	2,6
Dalarna	27,9	43,3	16,2	12,6	285	-12,5	-4,2	6,2	10,5
Gävleborg	29,2	39,7	16,7	14,4	285	-16,1	-2,5	6,3	12,2
Västernorrland	27,2	43,5	14,9	14,4	246	-18,0	1,6	4,3	12,0
Jämtland	21,0	32,0	10,1	36,8	129	-15,2	-5,0	-2,4	22,6
Västerbotten	23,9	38,8	15,7	21,6	266	-20,0	3,9	4,5	11,6
Norrbottnen	33,2	41,2	12,2	13,4	250	-12,9	6,2	1,9	4,8
Riket	38,4	43,5	12,5	5,6	9 985	-20,4	12,8	3,8	3,8

Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 49 Tillgänglighet till betalförmedling- befolkningens medelavstånd till betalförmedlingsställen efter kommuntyper och län i meter, 2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Figur 50 Tillgänglighet till betalförmedling- förändring av befolkningens medelavstånd till betalförmedlingsställen efter kommuntyper och län i procent, 2016–2022
Källa: Tillväxtverket/Serviceanalys, SCB

Du kan ladda ned Tillväxtverkets publikationer på tillvaxtverket.se.

© Tillväxtverket

Stockholm, Mars 2024

Digital: ISBN 978-91-89730-67-0
0478

Har du frågor om den här publikationen, kontakta:

Wolfgang Pichler

Telefon, växel 08-681 91 00